

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ BİLİM DALI**

**REİCH'İN KİTLE PSİKOLOJİSİ YAKLAŞIMI VE POULANTZAS'IN
SİNİFSAL ANALİZİ: FAŞİZM ÜZERİNE İKİ KURAMSAL MODEL**

Yüksek Lisans Tezi

Derin UMDULAR

Ankara, 2025

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ BİLİM DALI**

**REİCH'İN KİTLE PSİKOLOJİSİ YAKLAŞIMI VE POULANTZAS'IN
SİNİFSAL ANALİZİ: FAŞİZM ÜZERİNE İKİ KURAMSAL MODEL**

Yüksek Lisans Tezi

Derin UMDULAR

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mehmet YETİŞ**

Ankara, 2025

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ BİLİM DALI**

**REİCH'İN KİTLE PSİKOLOJİSİ YAKLAŞIMI VE POULANTZAS'IN
SİNİFSAL ANALİZİ: FAŞİZM ÜZERİNE İKİ KURAMSAL MODEL**

Yüksek Lisans Tezi

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mehmet YETİŞ**

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

- 1- Prof. Dr. Mehmet YETİŞ**
- 2- Prof. Dr. Filiz ZABCI**
- 3- Prof. Dr. Demirhan Fahri ERDEM**

Tez Savunma Tarihi:

24.09.2025

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Mehmet YETİŞ danışmanlığında hazırladığım **REİCH'İN KİTLE PSİKOLOJİSİ YAKLAŞIMI VE POULANTZAS'IN SINIFSAK ANALİZİ: FAŞİZM ÜZERİNE İKİ KURAMSAL MODEL (Ankara, 2025)** adlı yüksek lisans tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış etik ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma süresince bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

23.10.2025

Derin UMDULAR

TEŞEKKÜR

Tez savunması ve sürecinde çalışmama sağladıkları katkıdan ötürü danışmanım Prof. Dr. Mehmet Yetiş ve kıymetli hocalarım Prof. Dr. Filiz Zabcı ve Prof. Dr. Demirhan Fahri Erdem'e minnettarım. Yüksek lisans boyunca dersleriyle bana katkı sağlayan Bilsay Kuruç'a teşekkürlerimi sunuyorum. Çalışma yaşamında bu süreçte desteğini sağlayan Banu Atay ve Şeyma Zengin'e teşekkür ediyorum. Hayatta her daim yanında olan ve bana inanan başta Kazım Umdular, Dilek Gappi ve Aysel Gappi olmak üzere tüm geniş aileme, can dostum Dr. Özgür Değirmenci ve Dr. Emre Özsoy'a ve desteğini esirgemeyen Av. Ece Bozkurt'a hep müteşekkir olacağım. Halam Prof. Dr. Nalan Yetim'e ve kuzenim Onat Yetim'e ayrı değinmem gerek. Lisans sürecinde eğitim hayatıma katkı sunan Doç. Dr. Cemil Yıldızcan ve Doç. Dr. Hakan Yücel'e özel teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu tezde en büyük teşekkürü dünyanın dört bir yanında umutsuzluk iklimi yaratmaya çalışan faşist ve otoriter rejimlere direnen insanlara etmem gerekir. Tarih boyunca adını bilmediğimiz ölümü göze alarak barışçıl direniş çabalarıyla insanlığa umut olanlara ve rejimlerin mağdur ettiği masum isimsiz onlarca kahramana insanlık olarak borcumuzu ödemeyiz. Bu çalışma, bu yüzden tarihteki faşist rejimlerin baskılarına özgür düşünmekten asla vazgeçmeden ve yozlaşmış sistemlerin çarkı olmaya direnerek insanlığın geleceğinin başlıca umudu olan Büyük İnsanlara adanmıştır. Anılarına saygıyla,

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
KISALTMALAR LİSTESİ	v
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

FAŞİZM :TEORİK ÇERÇEVE

1.1. FAŞİST İDEOLOJİNİN BELİRSİZLİĞİ VE ÇELİŞKİLERİ.....	9
1.2. KARŞI ÇIKIŞ OLARAK FAŞİZM	10
1.3. FAŞİZMİN ÖZELLİKLERİ TARTIŞMASI	20
1.4. FAŞİST REJİMLERİN YÜKSELİŞİ VE SORUMLULARIN BELİRSİZLİĞİ	23

İKİNCİ BÖLÜM:

FAŞİZMİN KİTLE PSİKOLOJİSİ TARTIŞMALARI VE WİLHEIM REİCH

2.1. REİCH'İN FAŞİZM ANALİZİN DÜŞÜNSEL KAYNAĞI: KİTLE OLGUSU	26
2.1.1. Kitlelerin Yükselişi ve Fransız Devrimi	27
2.1.2. Kitlelerin Davranışının Sosyal Psikoloji Bağlamında Analizi: Le Bon ve Freud	32
2.1.3. Reich'ın Faşizm Karşıtı Literatürdeki Önemi ve Felsefi Düşüncesi	41
2.2. REİCH'İN SOSYAL PSİKOLOJİ DEVRİMİ	43
2.2.1. Reich'ın Alternatif Disiplinlere Yönelik Çalışmaları	44
2.2.2. Reich'ın Kitle Psikolojisi Yaklaşımının Anahtar Kavramı: Küçük Adam	46
2.3. REİCH'İN KİTLE BAĞLAMINDA FAŞİZM ANALİZİ.....	51
2.3.1. Faşizmin Yükselişine Karşı Verilen Mücadeleye Eleştirisi	52
2.3.2. Faşist Rejimlerin Meşruluğunun Kitle Bağlamında Analizi	55
2.3.3. Reich'ın Faşist İdeolojinin Niteliği ve Sınıfsal Bağlamı Tartışmalarına Katkısı.....	57
2.3.3.1. Faşizmin Kitle Psikolojisinin Kaynağı: Küçük Burjuva.....	58
2.3.3.2. Faşizmin Benimsenme Sürecine Sınıfların Katılım Boyutu	63

2.3.3.3. Kitle Psikolojisinin Sonucu olarak Faşizm	64
--	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FAŞİZM MARKSİST ANALİZİ VE POULANTZAS

3.1. POULANTZAS'IN DÜŞÜNSEL KAYNAKLARI.....	68
3.1.1. Marx'ın Kapitalist Tekelleşme ve Lenin'in Emperyalizm Analizi	69
3.1.1.1. Marx'a göre Kapitalizmde Ortalama Karın Düşme Eğilimi.....	69
3.1.1.2. Lenin'in "Kapitalizmin Kaçınılmaz Sonu: Emperyalizm" Teorisi	71
3.1.2. Marksist Bonapartizm Açıklaması	75
3.1.2.1. Kapitalist Evrenin Doğal Sonucu Olarak Otoriterleşme.....	75
3.1.2.2. Marx'ın Bonapartizm Kavramının Faşizm İdeolojisine Uyarlanması	78
3.2. POULANTZAS'IN MARKSİST FAŞİZM ANALİZİNE KATKILARI	79
3.2.1. Poulantzas'ın Faşizm Açıklamasının Marksist Teorideki Özgün Konumu	79
3.2.2. Faşizmin Özgün Karakterini Belirleyen Unsurlar	82
3.2.2.1. Hegemonya Krizi	84
3.2.2.2. İşçi Sınıflarının Yenilgisi Koşulu	85
3.2.2.3. Küçük Burjuvazinin Rolü	86

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

FAŞİZME KİTLE VE SINIF KURAMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

4.1. FAŞİST İDEOLOJİ YAKLAŞIM AYRIŞMASINI BELİRLEYEN SİYASAL TEORİ FARKLARI	91
4.1.1. Reich'm Siyasal Teorisine Yönelik Eleştiriler	92
4.1.1.1. Reich'ın Yapı Karşıtı İktidar Anlayışının Eleştirisi.....	94
4.1.1.2. Kitlenin Olumlu Potansiyeline Yönelik Alternatif Çalışmalar ...	97
4.1.1.3. Kitle Kavramı ve Faşizmin İlişkiselliği Problemi	99
4.2. POULANTZAS'IN YÖNTEMSSEL SORUNU: SINIFSAZ DETERMİNİZM	100
4.2.1. Sınıfsal Determinizm Eleştirisi.....	100
4.2.2. Faşizmin Saptanmayan Üçüncü Evresi	102

4.3. FAŞİZMİN GELİŞİM SÜRECİNE DAİR AÇIKLAMALARININ FARKLARI VE ALTERNATİF YAKLAŞIMLAR	104
4.3.1. Faşizmin Tarihsel Yükseliş Koşullarına Yönelik Açıklama Farkları.....	104
4.3.2. Faşizmin Meşruluk Kazanma Sürecinin Tarihsel Deneyimi	105
4.3.2.1. Faşist İdeolojinin Ortaya Çıkış Koşulu olarak Siyasal ve Ekonomik Krizler.....	105
4.3.2.2. Faşizmin Sınıfsal Koşulu: İşçi Sınıfı Yenilgisi.....	109
4.3.2.3. Faşizmin Oluşumunda Halk Kitlelerinin Kolektif Talebi.....	112
4.4. FAŞİST İDEOLOJİNİN SINIFSA, İDEOLOJİK VE KÜLTÜREL BOYUTU..	117
4.4.1. Faşizmin İktidarı Elde Etme Sürecindeki Başarısı	117
4.4.1.1. Küçük Burjuvazinin Siyasal Rolü.....	119
4.4.1.2. Büyük Sermayenin Faşizme Etkisi	125
4.4.1.3. İşçi Sınıfının Faşist Hareketlere Katılımı	133
4.5. FAŞİST İDEOLOJİNİN TEMEL NİTELİKLERİNE DAİR FARKLAR	136
4.5.1. Faşist İdeolojinin Şiddetin Özgünlüğü	136
4.5.2. Faşist Rejimlere Yaklaşım Farkı	143
4.5.3. Ülkelerin Faşist İdeoloji ve Rejim Deneyimleri Arasındaki Farklar	147
SONUÇ	152
KAYNAKÇA.....	160
ÖZET	173
ABSTRACT	175

KISALTMALAR LİSTESİ

Çev.	Çeviri
Ed.	Editör
Et. al.	Ve diğerleri
Haz.	Hazırlayan
KPD	Almanya Komünist Partisi
Nazi	Nasyonal Sosyalist
Nazizm	Nasyonal Sosyalizm İdeolojisi
NSDAP	Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi
PCI	İtalyan Komünist Partisi
PLI	İtalyan Liberal Partisi
PNF	Ulusal Faşist Parti
PSI	İtalyan Sosyalist Partisi
Reichstag	Almanya Parlamentosu Alt Meclisi
SA	NSDAP'ye bağlı paramiliter örgüt
SPD	Almanya Sosyal Demokrat Partisi
SS	NSDAP'ye bağlı "Koruma Timi" adlı paramiliter askeri örgüt
Zentrum	Almanya Merkez Partisi

GİRİŞ

Siyaset bilimi ve felsefesi tarihinin en temel sorularından biri, kamusal çıkarları ve toplumsal birliği doğrudan tehdit eden otoriter rejimlerin, nasıl olup da geniş halk kesimlerinden rıza ve meşruiyet temin edebildikleridir. Toplumun büyük bir bölümüne açıkça zarar veren bu tür yönetimlerin, halkın desteğini sürdürebilmesi, düşünsel açıdan ciddi bir çelişki olarak değerlendirilmiştir. Baskıcı ve anti-demokratik yapıların sahip oldukları zor aygıtlarının toplumsal düzeyde yıkıcı sonuçlar doğurmasına rağmen toplumların bu duruma karşı sessiz kalmaları ya da aktif bir direniş göstermemeleri, birçok düşünür tarafından derinlemesine incelenmiş ve sorgulanmıştır.

Modern siyaset filozofu Étienne de la Boétie, 1577 yılında yayımlanan *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev* kitabında tiranların iktidarını oluşturan erdemsizliğin bireylerin iradesinin toplamı olduğunu belirtir.¹ Her gün devam ettirilen tirana itaat etme arzusunu oluşturan erdemsizlikler nedeniyle özgürlüğün ortadan kalktığını düşünür. Boétie'nin kınadığı erdemsizlik durumu ise insan doğasından bir kopuş ve aykırılık haline tekabül eder. Boétie'ye göre insan doğası hatta her hayvanın doğal yapısı boyunduruk ve özgürlüklerinden karşılıksız vazgeçmeye uygun yaratılmamıştır.² Canlı olmanın temel etik gerekliliği, kendi varlığını ve özgürlüklerini tehdit eden anlayışlara karşı ölüm pahasına direnmek eylemini sürekli gerçekleştirmek ve kendi bağımsız öznellik alanını yaratmak üzerine kuruludur. Oysa otoriter ve baskıcı rejimin dayattığı erdemsiz kuralları kabul eden bireyler kendi özgürlüklerinden, sosyal bağları olan etik ve ahlaki değerlerinden ve hatta bireysel güvenliğinden dahi vazgeçerek boyun eğmeyi kabullenip yabancılaşırlar. Boétie'nin yabancılaşıma olarak betimleyerek eleştirdiği bu aldatılma zenginleşmeye dayalı çıkar amacına dayandığında anlaşılabilir durumdadır lakin Boétie,

---

¹ Etienne de la Boétie, *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*, çev. Mehmet Ali Ağaoğulları, Ankara, İmge Yayınları 2011, s. 21.

² Ibid, s. 27-28.

tirana itaatten alınan keyfi ve mutluluğu anlamlandırmakta zorlandığını itiraf eder.³

Gönüllü kulluğa cevap arayan bir diğer modern düşünür, Jean- Jacques Rousseau, 1762 yılında yayınlanan *Toplum Sözleşmesi* adlı eserinde güç kavramının etik anlayışla birlikte ele alınamayacağını öne sürer.⁴ Rousseau'ya göre otoritelere kimliği veren güç, maddi bir durumun ifadesi olarak var olmak zorundayken, ahlak normları manevi ve soyut bir temelde şekillenmek durumundadır. Dolayısıyla saf güç kavramından hareketle herhangi bir ahlak türetmek de imkânsızdır, bireyler güce ancak haklı varsaydıklarında boyun eğmektedirler.⁵ Ahlaki dayanağını saf güçten alarak “istikrar” yaratma amacı güden tiranlık rejimi yalnızca korkutmaya dayalı köle-efendi ilişkisi oluşturabilir.

20.yüzyıl güç ve rıza ikileminin yeniden eleştirel biçimde gündeme gelmesini sağlayacak insanlık tarihinin utanılacak bir dizi katliama, savaşa ve çıplak şiddet olaylarına sahne olur. Faşist ve emperyalist hareketlerin başı çektiği işgaller, sistematik katliamlar ve insanlık suçları kısa sürelerde yayılır. 1933-1945 arası Nazi Almanya'sında 6 milyondan fazla Yahudi, Romanlar, engelliler ve Slav halkı sistematik olarak katledilir.⁶ Auschwitz, Treblinka, Dachau gibi toplama kamplarında modernliğin rasyonel kurumu olarak öne çıkarılan bürokrasi tarafından yürütülen kitlesel cinayetlere tanık olunur. Katliamların yanı sıra insanlık tarihinin utancı sayılabilecek emperyalist işgaller ve insanlığa karşı işlenen suçlar zamanın ruhunu oluşturur. Özellikle Avrupa ülkelerinin emperyalist yarışa giriştiği, 1935 yılında Etiyopya'yı işgal eden Mussolini yönetimindeki Faşist İtalyan Askeri Gücü, savaş boyunca kimyasal silahlar kullanır. Sadece emperyalist işgal girişimler esnasında değil aynı zamanda iç savaşlarda ağır sivil

---

³ Ibid, s. 55-57.

⁴ Jean Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2012, s. 7.

⁵ Ibid, s. 7.

⁶ Claire Andrieu, “General Chronology of Nazi Violence”, *Online Encyclopedia of Mass Violence*, 25 Mart 2008

<https://www.sciencespo.fr/mass-violence-war-massacre-resistance/fr/document/general-chronology-nazi-violence.html> (erişim: 23 Ağustos 2025)

kayıplar yaşanır. İspanyol iç savaşı sırasında Faşist General Franco'nun davetiyle Nazi Almanya'sı ve Faşist İtalya'nın hava kuvvetleri, Bask şehri Guernica'yı bombalayarak yüzlerce sivilin ölümüne sebep olur.

Katliamların ve şiddet eylemlerinin yaygınlaşmasının başlıca siyasal sorumlusu olarak görülen faşist rejimlerin, insanlık dışı saldırıları ve baskıları nasıl gerçekleştirebildiği ve gücü ele geçirmesine neden olan sorumluların kim olduğu sorusu hem hukuki hem felsefi hem de toplumsal düzlemde çok yönlü bir tartışma konusu hâline gelir. İkinci Dünya Savaşı'nın galiplerinden 1945 yılının Ekim ayında ABD, Birleşik Krallık, Fransa ve Sovyetler Birliği tarafından kurulan Nürnberg Uluslararası Askerî Ceza Mahkemesi'nde Nazilerin diplomatik, askeri ve siyasi liderlerine karşı “Barışa Karşı Suç”, “Savaş Suçları” ve “İnsanlığa Karşı Suçlar” gibi başlıkları içeren davalar açılır.⁷ Her ülkeden bir hakim ve bağlı kovuşturma ekibi önderliğinde Nazi yöneticilerinden yalnızca yirmi dört kişi yargılanır, sonucunda on kişi idam cezasına çarptırılır ve diğer sanıklar hakkında ise süresi on yıldan başlayarak müebbet hapse kadar uzanan kararlar verilir.⁸

Milyonlarca insanın ölümüyle sonuçlanan katliamların ve iç dış savaş faillerinin cezai sorumluluğunun yalnızca en üst düzey yöneticilerle sınırlı tutulması, bu hareketlerin toplumsal kökeninin yok sayıldığına dair itirazları beraberinde getirir. Ünlü siyaset felsefecisi ve akademisyen Karl Jaspers, mahkemeden hemen sonra 1947 yılında kaleme aldığı *The Question of German Guilt* kitabında insan iradesinin zorunlu kıldığı suçluluk kavramının cezai, siyasal, ahlaki ve metafizik olmak üzere dört temel boyutu olduğunu öne sürer.⁹ İddiasının devamında Nazizm ve Faşizmin iktidara erişme

---

⁷ Muhittin Ferhat Sağlam, *Nürnberg Mahkemeleri'nin Türk Kamuoyuna Yansımaları (1945-1946)*, İstanbul, Usûl Yayınları, 2024, s. 40-45.

⁸ United Nations, *The Charter and Judgment of the Nürnberg Tribunal: History and Analysis (Memorandum Submitted by the Secretary-General)*, International Law Commission, Lake Success, New York, 1949.

<https://digitallibrary.un.org/record/160809?v=pdf#files> (erişim: 20.05.2025)

⁹ Karl Jaspers, *The Question of German Guilt*, çev. E.B. Ashton, New York, Fordham University Press, 2000, s. 25-26.

dönemine tanık olmuş ve direniş göstermemiş insanların da ahlaki ve metafizik sorumluluğu olduğunu ve bu suçla yüzleşmeden özgürleşmenin mümkün olmadığını düşünür.¹⁰ Yargı mercileri üzerine kurulu olan hukuk düzeni ise sadece cürüm ve siyasal sorumluluğa dair suça yönelik karar verebilir ve ahlaki ve metafizik suça dair kararları içermemektedir.¹¹ Sonuç olarak, Jaspers, yaşanan acı deneyimlerinin sorumlularının yeniden belirlenmesinin gerekliliğinin altını çizer ve tüm düşünsel dünyayı zalimliğin gelişimi anlamlandırabilmek için yeniden suçların sorumlularını araştırmaya çağırır.

Savaş sonrasında modern katliamların ve diktatörlüklerin sorumluları tartışması faşizme yönelik teorik çerçeve belirleme çabasıyla paralel ilerlemektedir. İtalya’da Kara Gömlekliler hareketine karşı geliştirilen anti- faşist mücadelenin önde gelen ismi Palmiro Togliatti, faşizm kavramının kullanımının akademi dünyası ve sol camia arasında oldukça kolaylaştığını ve ortaklaşmış açıklayıcı bir teori olmadığı için faşist örgütlerle mücadele yönteminin dağınık ve gerçek dışı olduğunu vurgular.¹² Faşizme yaklaşan entelektüeller mantık hataları ve tarihsel çarpıtmalarla dolu analizler genelleme hatası yapılmış ve her türden gerici ayı potada eritilerek faşizm kavramının içerisinde anlamlandırılmıştır. Faşizmin sınıfsal tabanı, özgül gerici özellikleri ve sınıfsal unsurları yeterince analiz edilmediğinden dem vuran Togliatti, bu nedenle Kara Gömlekliler hareketinin İtalya’da güç kazanmasına engel olmadıklarını itiraf eder.¹³ Faşizmin emperyalizmin bir tezahürü olarak nasıl ortaya çıktığının araştırılmasının gerekliliğini vurgular.¹⁴

---

¹⁰ Ibid, s. 108-110.

¹¹ Ibid, s. 30.

¹² Palmiro Togliatti “Faşizm Sorunu Üzerine”, Margit Koves ve Shaswati Mazumdar (ed.), *Faşizm Üzerine Önlenebilir Yükseliş*, çev. Ezgi Kaya, İstanbul, Yordam Kitap, 2018, s. 245-247.

¹³ Ibid, s. 240.

¹⁴ Palmiro Togliatti, *Faşizm Üzerine Dersler*, Ankara, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2001, s. 13-14.

Togliatti'nin literatürün eksiği olarak vurguladığı faşist ideoloji ve rejimlerin meşruluk zeminini ele alan iki öncü düşünce akımı ve ekol ortaya çıkmıştır. İlki, faşizmin ortaya çıkış koşullarını ve sahip oldukları özellikleri açıklamak için sosyal ve bireysel psikoloji yaklaşımını öne çıkaran ve faşizmi yalnızca siyasal rejim olmanın ötesinde yerleşmiş ve kökleşmiş bir kültür olarak vurgulayan farklı düşünürlerin temsil ettiği kültürel yaklaşımdır. Kültürel yaklaşımı benimseyen düşünürler, faşizmi genellikle sivil toplumun ortadan kaldırıldığı nihilist bir totaliterlik biçimi olarak ele alarak eleştirel kuram geliştirirler.¹⁵ Modern diktatörlüklerin en uygun örneği kabul ettikleri faşizmin sorumluların ise gündelik sıradan insanın taşıdığı Bu düşünsel ekolün en önemli temsilcilerinden biri olan Wilhelm Reich, faşizme gösterilen rızanın kitle psikolojisinin yapısal gerekliliklerinden kaynaklandığı sosyal psikoloji ve siyaset felsefesi kuramı temelinde faşist ideolojiyi açıklar. Felsefesini, *Faşizmin Kitle Psikolojisi* adlı kitabının genel çerçevesini halk kitlelerinin kendi çıkarının aleyhine davranmalarını analiz etme çabası üzerine inşa eder.¹⁶ Faşizmin yükseliş sürecinden sınıfsal tabanın dayandığı grup analizine kadar kapsamlı bir analize girişir.

İkinci düşünsel akım olarak ele alınabilecek düşünürler ise faşist otoriter meşruluğun kaynağını, ideolojinin destekçilerin karakter yapısında aramak yerine genellikle sınıfsal mücadelelere ve yönetsel krizlere odaklanırlar. Kültürel, totaliter açıklamaları yüzeysel açıdan betimleyici kaldığını ve faşizmin özgül rolünü görmezden gelerek kamusal belleği çarpıttığını iddia ederler.¹⁷ Sınıfsal kuramcılarının bir kısmı faşizmi basit bir “burjuva diktatörlüğü” olarak tanımlayarak rejimin baskı aygıtını merkeze alırken diğer grubu ise ideolojinin hegemonya krizlerine ve emperyalizme dayanan boyutuna odaklanır. Burjuva diktatörlüğünü temele alan açıklamaların en

---

¹⁵ W. Reich, *Faşizmin Kitle Psikolojisi*, çev. Yüksel Pazarkaya, İstanbul, Cem Yayınevi, 2014, s. 118.

¹⁶ Ibid, s. 30.

¹⁷ Margit Koves, Shaswati Mazumdar (ed.), “Savaş Sonrası Egemen Faşizm Yorumları”, *Faşizm Üzerine Önlenebilir Yükseliş*, çev. Ezgi Kaya, İstanbul, Yordam Kitap, 2018, s. 23.

belirgin örneğini ant-faşist figür ve Bulgaristanlı komünist aktivist Georgi Dimitrov oluşturur. Dimitrov, 1935 yılında Moskova’da Genel Sekreter seçildiği 7. Kongre’deki konuşmasında faşizmi, “Finans kapitalin en gerici, en şoven ve en emperyalist unsurlarının açık terörist diktatörlüğü” olarak nitelendirir.¹⁸ Öte yandan Marksist sınıfsal faşizmin kuramının geliştiricilerinden olan Marksist- Leninist ve devrimci sosyalist Clara Zetkin, faşizme karşı verilen mücadeleyi eleştirdiği makalesinde basit burjuva diktatörlüğünden ibaret olmadığını vurgular ve Macaristan’daki Horthy rejimi örneğinden her diktatörlüğü burjuva hareketi olarak ele almayı eleştirir.¹⁹ Zetkin’e göre faşizmin yapısını, Macaristan’daki Horthy rejimi gibi burjuvazinin intikamı üzerine kurulu diktatörlük anlayışlarından ayırtan temel unsur dayandığı kitlesel destek ve burjuva devletin çözülüşünün göstergesi olması ayırt etmektedir.. Zetkin’in yapısal analizi genişleterek 1970 yılında yayınladığı *Faşizm ve Diktatörlük* adlı kitabında Nicos Poulantzas, Marksist perspektifi temel alan Almanya ve İtalya örnekleri üzerinden teori geliştirdiği eserini kaleme alır. Faşizm fenomeni üzerine yazılmış Marksist literatürün en kapsamlı çalışmalarından biri olan eser, olgunun tarihselliğine, koşullarına dair alternatif açıklama sunar.

Araştırma, faşizmin evrensel sayılabilecek özelliklerini keşfetmek için birbirine çoğunlukla zıt konumlanan iki teorinin düşünsel kaynaklarını ve tezlerini inceleyecektir. Böylece siyaset felsefesinin temel sorularından biri olan otoriter rejimlerin nasıl rızayı üretebildikleri sorusuna yanıt aranacak ve demokratik düzenden faşist rejime geçiş süreçlerinde ortaklaşan birtakım yapısal faktörlerin anlaşılması kolaylaştırılacaktır. Literatür taraması yöntemine başvurulurken faşist rejimlerin baskı aygıtlarının rıza üretimine doğrudan katkısını sağlayan unsurların, sınıfların ve kültürel değerlerin

---

¹⁸ Georgi Dimitrov, *The United Front: The Struggle Against Fascism and War*, New York, Red Star Publishers, 2013, s. 3.

¹⁹ Clara Zetkin “Faşizme Karşı Mücadele”, Margit Köves ve Shaswati Mazumdar (ed.), *Faşizm Üzerine: Önlenebilir Yükseliş*, çev. Ezgi Kaya, İstanbul, Yordam Kitap, 2018, s. 234-235.

niteliğinin açığa çıkarılması ve akademik tartışmanın detayları ve özgün değeri gösterilerek katkı sunulması hedeflenmektedir. Bu doğrultuda faşizmin yükselişi ve toplumsal meşruiyeti, Reich'in kültürel açıklamaları ve Poulantzas'ın sınıfsal tezleri aracılığıyla ortaya serilmeye çalışılacaktır. Bu amaç çerçevesinde çalışmanın varsayımı faşizmin evrensel geçerli teorisinin oluşturulabilmesi için hem sınıfsal hem de kültürel merkezli açıklamalara ihtiyaç duyulduğu tezi olacaktır.

Faşizmin evrensel niteliğinin açığa çıkarılması günümüzde hala faşizmin mevcut olup olmadığını ve hangi şartlarda ortaya çıkabileceği gerçeğine ışık tutacaktır. Özellikle 21. yüzyılın ilk çeyreğinde dünya siyaset sahnesi birçok aşırı sağ popülist hareketin yükselişine tanık olmuştur. Göçmen karşıtı söylemleri, lider kültürünü öne çıkaran ve liberal demokratik kurumları işlevsizlikle suçlayan sağ popülist yeni hareketlerin, benzer ideolojik karakter taşıyan faşist rejimlerin devamı olup olmayacağı tartışma konusudur. Siyaset bilimci Andrew Heywood, yeni aşırı sağ hareketlerin ırk prensibini eskisi kadar öne çıkarmadıklarını ve karşıtlığın artık globalleşme gündemi doğrultusunda şekillendiğini belirtir.²⁰ Enzo Traverso ise günümüz aşırı sağını değerlendirirken faşizmden bahsetmemenin yanlışlığından yakınır ve faşizmin hayaletinin farklı söylemlerle günümüzde devam ettiğini savunur.²¹ Örneğin Nazizm ideolojisinin savunduğu ırkçılık şekil değiştirerek kimlik siyaseti formunda yeniden ortaya çıkmıştır. Faşizmin kültürel ve sınıfsal arka planını inceledikten sonra evrensel prensiplerini ve yükseliş yapısını açığa çıkarmak, günümüzde devam eden neo-faşizm tartışmalarının da çözümünü kolaylaştıracaktır.

Bu doğrultuda birinci bölümde faşizmin evrensel prensip ve meşruluğuna yönelik siyaset bilimi ve siyasal felsefe literatüründe yer alan faşist ideolojinin söylemlerinin genel yapısı ve niteliğine dair akademik tartışmalar ve kabuller

---

²⁰Andrew Heywood, *Key Concepts in Politics and International Relations*, London, Palgrave, 2015, s. 68.

²¹ Enzo Traverso, *The New Faces of Fascism Populism and Far Right*, çev. David Broder, London, Verso, 2019, s. 38-40.

incelenecektir. İkinci bölümde ise faşizmin yapısını ve yükselişinin sosyal boyutunu özgül biçimde ortaya koyan Gustave Le Bon ve Sigmund Freud'un kitle düşüncesi açıklanacak ve ardından Reich'in 1933 yılında kaleme aldığı *Faşizmin Kitle Psikolojisi* kitabında kitle felsefesi anlayışından etkilenerek faşist ideolojiyi açıklaması gösterilecektir. Üçüncü bölümde ise faşizmin Marksist açıklamaların temeli olan Marx'ın Bonapartizm ve tekelleşme analizi ve Lenin'in Emperyalizm teorisi açıklandıktan sonra Marksist düşünür Poulantzas'ın *Faşizm ve Diktatörlük* kitabındaki görüşleri ışığında faşizmin gelişiminin kaynağı varsayılan hegemonya krizi süreci incelenecektir. Son bölümde ise siyasal ideoloji alanındaki akademik literatüre önemli katkılar sunmak adına Reich'in temsil ettiği kitle psikolojisi yaklaşımı ve Poulantzas'ın temsil ettiği Marksist sınıfsal fikirlerinin sınırlı kaldığı noktalar bulunacak ve her iki yaklaşımın iddiaları, İtalya ve Almanya örneklerindeki deneyimle uyumluluk ilişkisi çerçevesinde değerlendirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

FAŞİZM TEORİK ÇERÇEVE

1.1. FAŞİST İDEOLOJİNİN BELİRSİZLİĞİ VE ÇELİŞKİLERİ

Siyasal ideoloji, modern zamanlarda ortaya çıkan faşist hareketlerin ideolojik değerlerini tanımlamak diğer ideolojilere kıyasla oldukça güçtür çünkü faşist söylem dünyayı, evreni ve sosyal düzeni bir tutarlılık ilişkisine dayandırarak açıklama gayesinde değildir. Faşistlerin eylemleri ve düşüncelerinde semantik ve sentaktik açıdan çelişkiler yığına rastlanmaktadır. Faşistler, faydacı yöntemlerle kısa bir süre sonra inandıkları değerlerin aksini savunabilirler ya da birbirine doğrudan zıt olan değer veya inançlar bütününe aynı anda sahiplenebilirler. José Ortega y Gasset'e göre faşist söylem hem A'yı hem de A'nın olumsuzlanması olan A olmayan durumunu aynı anda içeren bir mantık yapısına sahiptir.²² Örneğin faşist politikacılar ve düşünürler bir yandan modernleşmenin ivmesinin hızla arttırılması gerektiğini iddia ederken diğer yandan da modernleşmenin temel gerekliliklerinden sayılan aklın egemenliğine ve insan haklarına sonuna kadar karşı çıkar.

Faşistler, aynı anda hem geleneğe çağrı yaparlar ve geçmişi yeniden canlandırmaya yönelik taleplerde bulunurlar. Modernlik adına sürekli bir devrim amaçlayarak teknik egemenliği zirveye ulaştırmayı vaat ederken geçmişin değerlerini gelecekte uygulanması gereken idealler olarak benimserler. Faşizm üzerine çalışan düşünür ve siyaset bilimci Arendt, faşist ideolojinin içsel çelişkisinin hem sosyal düzeni kökten değiştirme hem de var olan yapıları körü körüne koruma ikilemine dayandığını

---

²² Kevin Passmore, *Faşizm*, çev. Sinem Gül, İstanbul, Dost Kitapevi, 2014, s. 23.

belirtir.²³ Bir yandan liberal düzene mutlak şekilde karşı çıkılır ve özgürlük gibi soyut değerler işlevsiz görülerek aşağılanır öte taraftan ise liberal ekonominin en temeli olan kapitalist ilişkileri sosyalistlere karşı korumak için çabalanır. Faşizmin, yalnızca basit anlamda siyasal temsile dayanan bir ideoloji olmadığını savunan diğer bir düşünür Theodor W. Adorno, faşist liderlerin bir yandan sürekli olarak burjuvazi sınıfını elit karşıtı retorik öne çıkararak hedef gösterdiğini diğer yandan ise burjuvazi değerleri olan rasyonalite ve etkinliği vurguladığını iddia eder. Bu değerleri öne çıkarırken aynı zamanda irrasyonel kitle ve lider hareketleri de kutsanır.²⁴ Adeta düğüm haline gelmiş çelişkiler yumağı, faşist düzende kurallaşmıştır.

Sonuç olarak faşistler inandıkları iddia ettikleri karşıtlık üzerine kurulu değerlerini çoğu zaman anlık faydacı ihtiyaçları doğrultusunda bırakabilmektedirler. Korporatizm, anti-elitizm ve öjenizm gibi genel ilkelerinden kolayca vazgeçerek aksi yönde bir eylem gerçekleştirebilmektedirler. Tarihçi Kevin Passmore, faşizmin bu yüzden tüm diğer ideolojilere karşıt bir anti-ideoloji olarak var olduğunu belirtir.²⁵ Ona göre faşizmin doğasında barındırdığı bir çeşit nihilist ve septik karşıtlığın doğal sonucu, ideolojinin birbirleriyle kökten farklı ve alakasız sayılabilecek kesimler tarafından benimsenmesi olmuştur.

1.2. KARŞI ÇIKIŞ OLARAK FAŞİZM

Tüm faşistleri ortaklaştıran değerleri bulmak ve bu değerleri faşist ideolojinin temel bileşeni ilan etmek oldukça güçtür. Faşizmin temel değeri olarak görülen ve faşist şiddete nihai şeklini veren birtakım ilkeler, tüm faşist eylemciler tarafından ortak olarak paylaşılmayabilir. Örneğin 2.Dünya Savaşı yıllarında Polonya'da yaşayan tarihçi ve siyaset bilimci Zeev Sternhell'e göre kamuoyu tarafından tüm faşistlerin kabul ettiği

---

²³ Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, New York, Harcourt Brace, 1951, s. 306.

²⁴ Theodor W. Adorno, *The Authoritarian Personality*, New York, Harper & Brothers, 1950, s. 615.

²⁵ Passmore, *Faşizm*, s. 41.

birincil ilke olarak varsayılan ırkçılık, faşizmin bütün anlayışlarında ortak paylaşılmamaktadır.²⁶ İtalyan faşist rejiminin temsilcileri ve yöneticilerine göre devlet kutsal atfedilmekteyken, Almanya'daki ırkçı faşistler için en temel kutsal kabul edilen saf ırkın birliği ve egemenliği olmuştur. Sternhell, faşizme karakteristik yapısını kazandıran temel unsurlar olan aydınlanma karşıtlığı, anti-liberal ve anti-Marksizm gibi yaklaşımların karşıtlıklar üzerine kurulu olduğunu belirtir.

Faşist anlayışın diğer ideolojilerden ayrışarak umut üretmek ve geleceğe dair ortak yaşam tahayyülü sunmak gibi bir kaygısı genellikle yoktur. Kendisine has epistemolojisi veya anlatısına göre gelişen siyaset teorisi olduğu iddia edilmesi oldukça güçtür. Faşistler, kitleleri umut yerine korku duygusu üzerinden ikna etmeye çalışır ve mesajının alıcısının bilinciyle iletişimi geçmeyi hedeflemek yerine bilinçdışına yönelik uyarıcı kodlar gönderirler. Adorno ve Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği* adlı kitaplarında faşizmin kritik eleştiriyi ve deneye dayalı veriyi ideolojik mitler ve propaganda için reddeden anlayışının tutarlı doğrular bütünü inşa etmeyi zorlaştırdığını savunur.²⁷ Benzer biçimde ideoloji araştırmacısı Paxton için ise faşizmin epistemolojik sorununun kökeni akli manipülasyondan daha çok duyguların öne çıkarılmasından kaynaklanmaktadır. İlke olarak rasyonalizm yerine mekanik bir duygusallığın ve kitle coşkununun canlandırmayı amaçlayan bir coşkunluk akımının benimsenmesi, çelişkiler ve teori eksikliğine sebep olmaktadır.²⁸

Faşizm genellikle tepkisel olarak bilinen ve farklılığı karşı çıkışının radikalliğinden kaynaklanan bir ideoloji olmuştur. İlk karşı çıkış modern liberal değerlere yöneliktir. Faşistler akla, aydınlanmaya, demokrasiye, çoğulluğa, bireyselliğe,

---

²⁶ Zeev Sternell et al., *Faşist İdeolojinin Doğuşu*, çev. Şule Çiltaş, İstanbul Ayrıntı Yayınları, 2012, s. 16.

²⁷ Theodor W. Adorno, Max Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, çev. Nihat Ülner, İstanbul, Kabalca Yayıncılık, 2014, s. 70-73.

²⁸ Robert O Paxton, *Faşizmin Anatomisi*, çev. Hakan Altan, İmren Demir Atay, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020, s. 13.

mutlak eşitliğe kozmopolitliğe ve evrenselciliğe radikal biçimde karşıdır ve bu değerlerin egemen olduğu aktüel dünya düzeni yozlaşmış ilan edilir.²⁹ Örneğin çoğu faşist için modern zamanlar, teknolojik açıdan olağanüstü olanaklar sunmuş lakin kültürel, sosyal ve ekonomik bakımından mücadele edilmesi sorunlar ortaya çıkarmıştır. Faşistlerin aydınlanma karşıtı felsefi yaklaşımı, aryan ırk teorisyeni olarak batı dünyasında bilinen Julius Evola'nın eserlerinde ortaya çıkar. Evola'ya göre geçmişin altın dönemi olarak adlandırılan zamanlarının kültürel anlayışının acil olarak yeniden canlandırılması acil ihtiyaçtır.³⁰ İlkel geçmişin değerleri, evrenin fiziksel kurallarının kozmik düzenin metafizik olarak yansımaları temsil etmektedir. İlk düzenin değerleri metafizik yasaların içerisinde saklı olduğu birer yaşam formları olarak var olmaktadır.³¹ Modern zamanlar ise aksine getirdiği sekülerleşme ruhuyla manevi ve ahlaki çöküş nedeniyle ilk doğal düzeni bozmuştur.³² Kozmik düzenle tekrar uyum sağlamak için manevi bir farkındalık kazanmak ve sade, disiplinli biçimde yeniden dini metafizik değerleri canlandırmakla mümkün olabilir.³³

İkinci karşı çıkış ise genellikle çeşitliliğe dayalı toplum yapısına yöneliktir. Mevcut dönemde görülen kültürel ve ideolojik heterojenliğe karşı çıkılarak, homojenlik toplumun nihai hedefi olarak görülür. Homojen toplum adeta bir insan bedenine indirgenir ve bunun dışında kalan tüm unsurlar adeta zararlı birer “mikrop yığını” olarak tasvir edilir.³⁴ Britanya Faşist Birliği'nin savunucusu Oswald Mosley, uluslararası marketin egemenliğinin yayılmasının yerel düzenler için büyük bir tehdit oluşturduğunu ve ulusal ekonomisinin gücü oldukça zayıflattığını iddia eder. Ayrıca,

---

²⁹ Griffin, *Faşizm*, çev. Yasin Öner, İstanbul, Liberus, 2022, s. 25.

³⁰ Julius Evola, *Men Among the Ruins: Post-War Reflections of a Radical Traditionalist*, Roma, Edizioni Mediterranee, 1958, s. 110.

³¹ Julius Evola, *The Doctrine of Awakening*, Londra, Luzac & Company, 1958, s. 29.

³² *Ibid*, s. 35-40.

³³ *Ibid*, s. 123.

³⁴ Griffin, *Faşizm*, s. 40-45.

Mosley'e göre modernite sonrasında zirveye çıkan çeşitliğe dayanan evrenselleşme anlayışı yüzünden Britanya'nın biricik özelliklerinin neredeyse hepsi kaybedilmiştir.³⁵ Çeşitlilik, farklılık, tekillik, azınlık gibi tüm heterojen öğeler içeren tüm unsurlar, yok edilmesi gereken sorunlu oluşumlar olarak görülürler bu nedenle genellikle öteki anlayışını temsil eden her türlü öğe yok edilmek adına baskılanır. Nazi Almanyası'nda etnik gruplar, engelliler, eşcinseller, siyahi ve Rumenler gibi çeşitli azınlıkların önce hakları ellerinden alınmış ardından ortadan kaldırılmak üzere bu gruplara toplama kamplarında işkence uygulanmıştır.

Faşist ideolog ve siyasetçilerin yönelttiği itiraz ve karşı çıkış ise aydınlanma düşüncesiyle başlayan birey ve sivil toplum kavramlarına yöneliktir. Aydınlanmanın yarattığı bireysel merkezli kültürel anlayışın eski samimi ve güçlü toplumsal bağları yok ettiği sürekli olarak vurgulanır. Faşistlere göre liberal felsefenin oluşturduğu ve dayattığı birey nosyonu, insanı toplumsal doğasına yabancılaştırmayı görev edinmiştir. Örneğin, liberal düşüncenin kurucu babası olarak adlandırılabilen John Locke için birey, doğal haklara sahip olma fikrinden türetilen bir başlangıç ilkesidir.³⁶ Doğumundan itibaren insan, zorunlu olarak birey olarak var olmak adına dünyaya gelmiştir ve bireyliğin gereği olan ödev ve sorumluluklarını sahiplenmek zorundadır. Bu nedenle liberal düşünürler göre bireyler, mülkiyet, özgürlük ve yaşam gibi haklara doğuştan sahiptirler. Bu hakları koruyabilmek adına olmazsa olmaz toplumsal alan ise sivil toplumdur. Devletin alanının dışında yer alan sivil toplum, doğal durumda var olan hakların hayata geçirildiği yaşam sahasıdır. Bu hakların garanti altına alınması için toplumsal sözleşme öncülüğünde kurulan devlet aygıtı, sivil topluma müdahale hakkına sahip değildir. Sözgelimi, liberal faydacı düşüncenin kurucu düşünürlerinden John Stuart Mill, bireylerin eylemlerinin sorumluluğunun yine kendisinde olduğunu, devletin

---

³⁵ Aktaran: Kevin Coogan, *Mosley: Fascist and Nationalist*, Londra, Fourth Estate, 1993, s. 50–55.

³⁶ John Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, çev. Fahri Bakırcı, Ankara, Serbest Kitaplar, s. 138.

özel alana dâhil olmak için herhangi bir yapısal yetkisinin olmayacağı fikrini benimser.³⁷ Herkes kendi hayatı üstündeki kontrol yetisine sahiptir ve devlet oto-kontrol düzenini tesis etmekle yükümlüdür. Özellikle Amerikan toplumu üzerine yaptığı çalışmalarla dikkat çeken liberal düşünür Alexis de Tocqueville, sivil toplumu bireylerin birbirleriyle tüm ilişkilerinin düzenlediği bir merkezi alan olarak kabul eder ve merkezi devleti eylemde zayıf ama engellemede olağanüstü başarılı bir güç olarak ele alır.³⁸ Özgürlüğün ve özerkliğin korunduğu alan olarak sivil toplum, demokratik devletlerde gelişebilecek olan çoğunluğun tiranlığı tehlikesine karşı koruyucu bir rol oynar.³⁹

Faşizmi savunanlar ise liberal düşünürlerle taban tabana zıt bir pozisyon benimseyerek devleti öne çıkarırlar ve sivil toplumu adeta devleti yöneten parti örgütünün bir uzantısı haline getirmeyi amaçlarlar. Aşırı sağ görüşleriyle İtalyan lider Mussolini üzerinde önemli etkiler uyandırmış Giovanni Gentile, özel alan diye tanımlanabilecek ve kamusal alandan ayırabilecek bir kavramsallaştırmaya karşı çıkar.⁴⁰ Ona göre devlet kavramı, bireylerin kurduğu düzenlemelerinin ötesinde oluşturucu ve temel bir gerçekliktir.⁴¹ Birey ise kimliğini oluşturan haklarını sadece devletin merkezi otoritesinin bir parçası olarak kazanabilme şansına sahiptir. Birey, devletin üstünde yer aldığı sürece toplum doğrusal biçimde çizgi şeklinde ilerleme yetisini kaybeder. Sonuç olarak bireysel özgürlükler devlete bağlı olması gereken kamusal alanın birer tezahürleri olarak hayata geçebilir.

---

³⁷ John Stuart Mill, *On Liberty*, Kitchener, Batoche Books Limited, 2001, s. 14.

³⁸ Alexis de Tocqueville, *Amerika'da Demokrasi*, çev. Fatoş Dilber, İhsan Sezal, Ankara, Yetkin Yayınları, 1994, s. 58,59.

³⁹ Ibid, s. 25.

⁴⁰ Giovanni Gentile, *Origins and Doctrine of Fascism*, çev. A.James Gregor, New Brunswick ve Londra, Transaction Publishers, 2002, s. 26.

⁴¹ James Gregor, *Giovanni Gentile: Philosopher or Fascism*, New York, Routledge, 2011, s. 15.

En belirgin itirazlardan bir diğeri ise insan doğasının en zayıf özelliği olarak varsayılan pasiflik ve edilgenlik özelliğine yöneliktir. Faşistler genellikle, Batı düşüncesini eleştirileriyle ünlü filozof Friedrich Nietzsche'nin güç istenci ve üstün insan anlayışı felsefesini referans alarak gücü kutsarlar ve adalet kavramının gerçekliğini güç ilişkileri çerçevesinde belirlerler. Faşistlerin referansta buldukları filozof Nietzsche vefat ettikten sonra Nietzsche'nin kız kardeşi Elisabeth Förster-Nietzsche, Nietzsche'nin yayımlanmamış el yazmalarını bir araya getirerek *Güç İstenci* başlığıyla ilk kez 1901 yılında yayımlanmıştır. Kitap boyunca Nietzsche, yaşamın temel prensibi ve amacının güç elde etmek olduğunu fakat ortalama bir yaşam sürecinde kurumların ve değer adı altında dayatılan hakikat unsurların insanı köleleştirerek güce erişimini engellediğini düşünür.⁴² Hayatta olmanın ölüme karşı doğrudan yaşamı kutsayan ve öne çıkaran değerleri savunmayı gerektirir. Nietzsche için nefes alan herkes yaşamdan yana olmak zorundadır.⁴³ Yaşamı savunan ve kuran değer ise güçtür. Güç, yaratıcı ve dönüştürücü bir ilkedir ve her fırsatta kendini aşmanın, kendi daha iyide var edebilmenin imkânı ve uygulamasını içerir bu yüzden tüm varlıkların amacı gücünü arttırarak kanıtlamaktadır. Sıradan varoluş olan sadece hayatta kalma adına var olmanın ötesine geçerek benliği keşfetmenin aracı ve sürecidir. Nietzsche'nin ele aldığı güç kavramı sadece bir fiziksel veya politik üstünlüğün temsili değildir aynı zamanda estetik, ahlaki ve bireysel anlamda büyüme ve gelişme arzusudur. Metafizik, ontolojik yasa, organik yaşamı ve tüm canlıların psikolojisini açıklamak adına kullanılan bir psikolojik dürtüye dönüşür. Modern felsefeci Belliotti'ye göre, Nietzsche, insanın her değerlendirme ediminde, yüreğinin kin ve öfkesinde her aşk ve arkadaşlık arzusunda güç istemi kendisini açığa çıkarmak zorunda olduğunu düşünür.⁴⁴ Filozof Heidegger ise

---

⁴² Friedrich Nietzsche, *Güç İstenci*, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul, Say Yayınları, 2010, s. 411.

⁴³ Friedrich Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı*, çev. Ahmet İnam, İstanbul, Say Yayınları, 2013, s. 52.

⁴⁴ R. A. Belliotti, *What Is the Meaning of Human Life?* Amsterdam, Atlanta, Brill, Rodopi, 2001, s. 94-97.

güç istenci ilkesini metafizik evrensel yasa ilan ederek Nietzsche'nin nihilizme ulaştığını iddia eder.⁴⁵ Güce sahip olma arzusunun gündelik hayata yansımaları ise efendi ahlakının uygulaması sayesinde mümkündür. Asalet, cesaret, özgünlük ve bağımsızlık çıkar veya itaatin önüne konulduğunda efendi ahlakına sahip olunur ve aksi halde köleleşme ve yok olma kaçınılmazdır. Sürü değerlerine uyararak geleneksel normatif ahlakın parçası haline gelen çileciler alt insanı temsil eder, kendi özgün değerine tutkuyla bağlı ve efendi ahlakının peşinden giden kişi ise üstün insan olarak adlandırılır. Kişi kaderini sever ve karar alırken karşılaşacağı baskıyı göz ardı ederek özgürce hareket eder ve yaşamı kendi içinde var eder.⁴⁶

Nazi Almanyası'nda Nietzsche'nin fikirleri özellikle üstünlüğe dayalı çarpık ideolojik anlatılarla yürütülen propagandanın derinleştirilmesi amacıyla kullanılmıştır. Nazi Propaganda Bakanı Goebbels konuşmalarında Nietzsche'nin güç istenci kavramına gönderme yaparak öldürmeyen acıların güçlendireceğinden bahseder.⁴⁷ Lakin Nietzsche'nin felsefi düşüncesi ile faşist uygulamalar arasında bariz çelişkiler vardır. Çelişkilerden ilki Nietzsche'nin devlete yüklediği anlamda ortaya çıkar. Nietzsche'ye göre devlet, bireyi yok eden ve sürünün parçası haline getiren bir tehdittir. Devlet tebaasını kendine benzeten bir canavar biçiminde tasvir etmiştir. İkinci çelişki ise Nietzsche'nin milliyetçiliğe dair eleştirilerinde ortaya çıkar. Milliyetçiliğin doğuştan geldiği düşüncesine karşı çıkararak milliyetçiliğin kurgusal olduğunu doğuştan gelmediğini ve bireyi doğa düzeniyle beraber kendisine karşı yabancılaştırdığını savunur.⁴⁸

---

⁴⁵ Martin Heidegger, *Nietzsche*, çev. David Farrell Krell, San Francisco, Harper Collins Publishers, 1991, s. 23.

⁴⁶ Friedrich Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, çev. Ahmet İnam, Say Yayınları, İstanbul, 2014, s. 101.

⁴⁷ Michael H. Kater, *The Twisted Muse: Musicians and Their Music in the Third Reich*, Oxford, Oxford University Press, 1997, s. 110.

⁴⁸ George Bataille, *Nietzsche Üzerine Şans İstenci*, İstanbul, Kabcacı Yayınevi, 2000, s. 210.

Faşizmin felsefesini ortaya koymaya çalışan ideolojinin kuramcı ve eylemcileri, güç ilkesinden hiyerarşik yapılanma türetirler ve bu yapının karşısında yer alan her türlü muhalif gördükleri oluşumu bastırmaya girişirler.⁴⁹ Yapının en üstünde güçlü devletin temsilcisi olan şef yer almaktadır. Yönetici olan şefe sorgusuzca itaatle bağlı olan ve küçümsenen halk kesimi ise her zaman fedakârlığa hazır bulunmalıdır. Halk ile yöneticiler arasındaki bağı yeniden üretimini güvence altına alan ise tek partidir. Liderin emrettiği, halk kitlelerinin inandığı ve toplumun boyun eğdiği ilişkileri tehdit eden her türlü oluşum faşistler tarafından toplum ve devlet düşmanı olarak suçlanarak aşağılanır.

Faşist ideologlar için gücün zirve noktası anlamına gelen savaş ise devletlerin güçlenmesini ve devlet içinden tanımlanan bireylerin ise bu sayede daha üstün özelliklere erişmesini sağlayan vazgeçilmez bir edimdir. Savaş olmadığında ve barışın sağladığı bir durumda faşistler yaşam alanları olarak atfettikleri refah durumunda eksiklik olduğuna inanmaktadır.⁵⁰ Eksikliği kapamak için gereken mutlak savaş halinde olmak özellikle yaşam alanı olarak varsayılan üstün ırk veya topluluğun topraklarını genişletmektir. Şansölye Hitler, 12 Mart 1938 tarihinde Almanya topraklarını genişletmek adına Avusturya'yı işgal etmiştir. İlhaka karşı çıkan devletler, Versay Barış Antlaşması sonrasında on beş yıldır Milletler Cemiyeti'nin kontrolüne geçen Saar Bölgesi'ni ve Çekoslovakya'nın kontrolündeki Südet'lerin işgaline ise uluslararası kamuoyu tepki göstermemiştir.⁵¹ Tüm bu tavizler, Hitler'i tatmin etmeye yetmemiştir, altı aydan kısa bir sürede 16 Mart 1939 tarihinde, Alman kuvvetlerinin Çekoslovakya'nın tamamını ele geçirmiş ve kısa bir süre sonra ise Litvanya'nın kenti Memel'i işgal etmiştir. İşgalleri diplomatik yöntemlerle çözmeyi amaçlayan

---

⁴⁹ Henri Michels, *Faşizmler*, çev. Fisun Üstel, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 10.

⁵⁰ Griffin *Faşizm*, s. 54.

⁵¹ Ian Kershaw, *Hitler: 1936–1945*, Londra, Penguin Books, 2008, s. 134–142.

Chamberlain'in Başbakanlık görevini yürüttüğü İngiltere ve İlimli Muhafazakâr Lebrun Cumhurbaşkanlığı'ndaki Fransa savaşı başlatmamayı tercih eder. Hitler önderliğindeki ordu ise işgal ettiği topraklarla yetinmez ve 1 Eylül 1939 tarihinde Almanya, Polonya'yı işgal ederek savaşı kaçınılmaz hale getirir. Ancak bu gelişmenin ardından 3 Eylül 1939 tarihinde Fransa ve İngiltere, Almanya'ya karşı savaş ilan ederek tarihin en büyük yıkımlarına sahne olacak olan II. Dünya Savaşı fiilen başlatır.⁵² Faşizm, yalnızca fiili anlamda değil aynı zamanda teoride de savaşı kapsar ve ideolojik anlamda sürekli bir savaş çağrısı yapmaktadır. Faşizme ilham olan düşüncelere sahip ve 1 Mayıs 1933'te doğrudan faşist partiye katılan Carl Schmitt'e göre devlet kavramını önceleyen ve halk kavramına anlam kazandıran siyasal kavramını belirleyen ayırım, ayrışma ve birleşmenin en yoğun derecesini ifade eden dost düşman ikilemidir.⁵³ Savaş kavramı ise ötekini olumlama ve olumsuzlama çerçevesinde şekillenen dost-düşman ilişkisinin öldürme amacıyla sürdürülmesi anlamına geldiği için siyasal ilişkinin en uç boyutta somutlaşmış halini ifade etmektedir. Siyasal kavramı ve düşmanlık ilişkisi var oldukça savaş gerçek bir olasılık olarak varlığını sürdürecektir. Schmitt'e göre savaşın olmadığı her durumda mutlak anlamda barışın var olduğu söylenemez. Düzenin refahını sürdürme olarak varsayılan hallerin çoğu zaman savaş halinin başka araçlarla sürdürülmesi olduğunu düşünmektedir. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşturulan Paris Barış Anlaşması savaş durumun dayatılmış barış iddiasıyla devam ettirilmesi anlamına gelmektedir.⁵⁴ Nazi Almanyası yetkilileri tarafından eserleri onay almamış olmasına rağmen Batı Avrupa liberal düzenine karşı fikirleriyle tanınmış ve faşistlere ilham olmuş İtalyan düşünür Julius Evola, *Savaşın Metafiziği* adlı kitabında

---

⁵² Zara Steiner, *The Triumph of the Dark: European International History 1933–1939*, Oxford, Oxford University Press, 2011, s. 915.

⁵³ Carl Schmitt, *Siyasal Kavramı*, çev. Ece Göztepe, İstanbul, Metis Yayınları, 2021, s. 57.

⁵⁴ *Ibid*, s. 139.

savaşın modern materyalizme karşı gelişen bir arınma süreci olduğu iddiasındır.⁵⁵ Kişinin korkusuzluğunu ve ölümle yüzleşme cesaretini beslediği için savaş, bireyleri fiziki bir boyuttan metafizik bir ruh haline doğru taşır. Evola'ya göre bedenin sınırlayıcı ve basitliğinden ruhun derinliğine erişimin aracı ve sonucu savaştır.

Birçok düşünür ve birey için tüm bu karşı çıkışlar birleştiğinde faşizm, devlet gücünün saf şiddet biçimde herhangi bir yurttaşlık hakkını ve kamu çıkarını yönetici elitin çıkarını dayatmak adına kullanıldığı barbarca otoriter bir ideoloji olarak tanımlanır. İdeolojilerinden bağımsız olarak birçok entelektüel için faşizm emperyalist ve anti demokratik yayılmacı barbarlığın ve vahşetin somutlaşması olarak ele alınır. Örneğin Marksist düşünür Herbert Marcuse, *Tek Boyutlu İnsan* adlı kitabında faşist düzenin içinde her yere yayılmış olan barbarizmin bir kitle kültürüne dönüştüğü anda modern faşizmin başladığını iddia eder.⁵⁶ Faşizmi yaratan kitlesel kültürün en asli değeri ise yıkıcı enerjidir. Faşist otoriter baskı ise tebaa üzerinde yıkıcı enerjileri harekete geçmek için elitler tarafından kullanılan bir araçtır.

Faşizm olgusunu, metafizik bir yıkıcılığın toplumun her alana yayılma arzusu olarak tanımlama yalnızca sol ideologlara has bir durum değildir. Marksizm felsefesine eleştirileriyle tanınan filozof Karl Popper için de faşizm, modernliğin krizlerinde ortaya çıkan bireysel özgürlükleri köleleştirme adına askıya alan medeniyete yönelik ilkel bir tehdittir.⁵⁷ Liberal ekolün temsilcisi siyaset ve ahlak filozofu Isaiah Berlin için ise faşizmin insanlık tarihinin utancını sembolize eden ve tüm özgürlük biçimlerini kökten sarsan bir anti-rasyonalist ve anti-çoğulcu bir barbarlık türüdür. Pozitif özgürlük bireyin kendi kendini gerçekleştirme ve yönetme kapasitesini tarif ederken negatif özgürlük ise dıştan gelen müdahalelere karşı bağımsız kalabilme iradesini anlatır. Berlin'e göre

---

⁵⁵ Julius Evola, *Metaphysics of War: Battle, Victory & Death in the World of Tradition*, Londra, Arktos Media Ltd, 2007, s. 50.

⁵⁶ Herbert Marcuse, *One-Dimensional Man*, Boston, Beacon Press, 1964, s. 77,78.

⁵⁷ Karl Popper, *The Open Society and Its Enemies*, C.2, Londra, Routledge, 1945, s. 200–205.

belirli ideolojiler pozitif özgürlüğü diğer ideolojiler de negatif özgürlüğü tehdit eder.⁵⁸Faşizm ise her ikisini de tehdit ederek ortadan kaldıran karanlık bir nihilizm tipidir. Birey devletin otoritesine tamamiyle bağlıdır ve elinden en ufak özgürlük imkânı dahi elinden alınmıştır dolayısıyla şahsi bir karar verebilmesi imkân dâhilinde değildir. Bağımlılığın yanı sıra imkânsızlık açısından da sınırlandırılmış ve ona sunulanla yetinmeye mecbur bırakılmıştır.

1.3. FAŞİZMİN ÖZELLİKLERİ TARTIŞMASI

Faşist ideolojinin niteliğine dair tartışmalardan ilki, faşizmin ideolojik çerçeve içerisinde hangi konumda yer aldığı sorusudur. İdeologlar, akademisyenler ve düşünörlere göre, faşist hareketlerin bir yandan antikapitalist söylemler barındırması ve halkçı vurgulara yer vermesi diğer yandan ise piyasa ekonomisini savunması tezat oluşturur. Faşist rejimlerin aktörleri doğrudan kapitalizme yönelik açık bir karşıtlık sergilememelerine karşın liberal kapitalist sistemin krizlerini eleştiren bir tutum sergilerler.⁵⁹ Faşist ideolojinin savunucuları, ekonomik ve sosyal hiyerarşik yapıyı koruyarak liberal elitlerin yok ettiklerini düşündükleri fırsat eşitliğini yeniden tesis etmeyi ve toplumu kolektivist görünömlü organik bir bütüne dönüştürmeyi hedeflerler. Bu ideali somutlaştırabilmek adına İtalyan Faşistleri hem sosyalizme hem de kapitalizme alternatif olduklarını düşündükleri alternatif bir yol olarak gördükleri korporatizm fikrini sunarlar ve hem serbest piyasanın sınırsız kar anlayışına hem de sınıfsız toplum anlayışına karşı çıkararak emek ve işletmelerin doğal birliğini savunurlar.⁶⁰ Lakin bu birliğin, sol felsefesinin temelindeki sınıfsal çelişkilerin aşıldığı toplum ideali mi olduğu yoksa muhafazakâr bir feodal topluma dönüş çağrısına mı

---

⁵⁸ Isaiah Berlin, “Two Concepts of Liberty”, *Four Essays on Liberty*, Oxford, Oxford University Press, 1969, s. 118.

⁵⁹ Alfredo Rocco, *Faşizm ve Nasyonal Sosyalizm Üzerine Okumalar*, çev. Fahim Beykan, Ankara, Dorlion Yayınları, 2024, s. 24.

⁶⁰ Andrew Heywood, *Siyasal İdeolojiler Bir Giriş*, Ankara, Felix Kitap, 2021 s. 247.

tekabül ettiği tartışmalıdır. Sosyolog Herbert Marcuse'a göre faşistlerin söylemlerinde tarif ettikleri sınıfsız toplum, mevcut sınıflı toplumun temelinde ve çerçevesinde gerçekleşen içi boş bir tasavvurdur.⁶¹ Faşist söylem, korporatizm fikrinin alıcısı olarak işçi ve köylülere yönelir ama aynı anda işçi ve köylü hareketlerini ve sendikaları ortadan kaldırmaya yönelik sistematik bir çaba yürütür.⁶² Faşizmin niteliği, ideolojinin yapısal çelişkisi ve belirsizliği nedeniyle düşünürler tarafından uzun yıllar boyunca tartışma konusu olmuştur. Birçok düşünür için faşizm, geleneksel burjuvazi değerlerini şiddetli biçimde savunan işçi ve köylü sınıfına savaş açan kapitalist ve piyasa merkezli bir ideolojidir. Başka bir grup düşünür için ise sosyalizmle yakın ilişkiler kuran anti-kapitalist ve elit düşmanı protest bir öğretilerdir. Frankfurt Okulu'nun bir başka ünlü düşünürü Max Horkheimer'a göre sınıfsal düzen tehdide uğradığı anda faşistler tarih sahnesinde belirerek artı değer kanununun ürettiği aşırı sınıf farklılıklarını katılaştırarak yeniden üretir.⁶³ Üretici güçlerin gelişmesi önünde şiddet ve mutlak denetim yoluyla engel oluşturur ve burjuva toplumu ve mülkiyeti lehine manipüle etmeye çalışırlar. Faşizmin felsefi temellerini açığa çıkarmaya çalışan Ulusal Faşist Partisi'ne bağlı Eski İtalyan Adalet Bakanı Alfredo Rocco'ya göre ulusal birlikler ancak liberalizme karşı çıkararak kurulabilir.⁶⁴ Liberal demokrasi ise herkesin ayrıcalık elde etmeyi amaçladığı ve yanılısamalara dayanan bir işlevsiz bir rejimdir.

Diğer yandan liberal düşünürlere göre genellikle faşizm iktisadi kriz anlarında yükselen anti-kapitalist anti-demokrat ve militarist tehlikeli bir anlayıştır. Nazizm üzerine uzmanlaşmış Ian Kershaw, özellikle Soğuk Savaş sonrasında akademik camiada

---

⁶¹ Herbert Marcuse, *Negations: Essay in Critical Theory*, çev. Jeremy J. Shapiro, London, MayFlyBooks, s. 14.

⁶² Ernesto Laclau, *İdeoloji ve Politika*, çev. Hüseyin Sarıca, İstanbul, Belge Yayınları, 2000, s. 125-127.

⁶³ Jack Jacobs, "Horkheimer, Adorno, and the Significance of Anti-Semitism: The Exile Years," David Kettler ve Gerhard Lauer (ed.) *Exile, Science and Bildung*, , New York, Palgrave Macmillan, 2005, s. 78-88

⁶⁴ Rocco, *Faşizm ve Nasyonal Sosyalizm Üzerine Okumalar*, s. 23.

egemen olan totalitarizm olarak faşizm yorumu anlayışından bahseder.⁶⁵ Egemen yorum perspektifine göre Nazi terörü ve Bolşevizm özellikle de Stalinizm toplumsal muhalefeti yok etmesi bakımından uyuşan ideolojilerdir. Her iki ideoloji ilerlemeci iddialar öne sürerek şiddeti yaygınlaştırır ve radikal şiddeti öne çıkaran devlet anlayışını hâkim kılar.

⁶⁶ Tarihçi ve siyaset bilimci Zeev Sternhell'e göre faşizm, özel mülkiyeti korumasına ve kapitalizmin başarılarını sahiplenme çabasına karşın evrenselcilik, birey merkezilik, demokrasi ve tüm liberal felsefeyi reddeder ve Marksizm'in isyan olgusunu sahiplenir.⁶⁷ Değerler temelden birbirine zıt olduğu şekillendiği için sınıfsal taban ve ideolojinin sahiplenicileri de birbirinden ayırır.

Faşizmin yapısal niteliğe dair tartışmayla paralel olarak ideolojinin sınıfsal niteliğinin belirsizliğine dair farklı tezler öne sürülmektedir. Marksist düşünürler genellikle Emperyalist ideolojinin taşıyıcısı olarak gördükleri faşistleri, büyük sermaye çıkarının koruyucusu olarak ele alırlar. Fransız teorisyen Daniel Guérin, büyük sermayenin faşist yöneticileri araç olarak kullanarak piyasanın tekelleşme süreçlerini hızlandırdığını iddia eder.⁶⁸ Guérin'e göre faşistler iktidara gelmeden önce devlet kurumlarından uzak duran büyük sermaye sınıfı, faşist militanlar iktidara geldikten sonra özellikle ülkeyi savaşa hazırlamak için devletle işbirliği halinde hareket etmişlerdir.⁶⁹ Faşistler iktidarını sağlamıştıktan sonra ise büyük sermayenin kâr farkını arttıracak biçimde iş süresi uzatılmış, sendikalar bastırılmış ve ücretler düşürülmüştür.

Diğer yandan faşizmin kapitalist ekonomiyi ve özellikle liberal dünyanın uluslararası kurumlarını ve ittifakını yok etmesi nedeniyle faşizmin kapitalist aktörlerle

---

⁶⁵ Ian Kershaw, *Nazi Diktatörlüğü Yorum Sorunları ve Perspektifleri*, çev. Kıvanç Ulusoy, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2020, s. 49.

⁶⁶ Ibid, s. 50, 51.

⁶⁷ Sternhell, *Faşist İdeolojinin İdeolojinin Doğuşu*, s. 19.

⁶⁸ Daniel Guérin, *Fascisme et Grand Capital Italie- Allemagne*, Paris, Gallimard, 1945, s. 12-15

⁶⁹ Ibid, s. 38.

bağlantısı olmadığını öne süren yaklaşımlara da rastlanır. Liberal ideologlar tarafından geliştirilen teorilerde kapitalistlerin faşizme olan desteği reddedilir ve piyasa kurallarının faşistler tarafından ortadan kaldırıldığı öne sürülür. Sosyolog, Seymour Martin Lipset, faşist ideolojiyi alt-orta sınıf radikalizmi olarak yorumlar ve ideolojinin yükselişinin kaynağı olarak belirler.⁷⁰ Merkez liberal partiler krize girdikleri dönemlerde, geleneksel olarak destekçileri olan orta- alt sınıfın desteğini kaybeder ve bu kesim artan sosyal ve ekonomik tehditlerin etkisiyle aşırı sağ faşist hareketlere yönelir.

1.4. FAŞİST REJİMLERİN YÜKSELİŞİ VE SORUMLULARIN BELİRSİZLİĞİ

Faşizmin niteliği ve sınıfsal kökeninin yanı sıra ortaya çıkması için gereken sosyal, toplumsal ve politik koşullar tartışma konusu olmuştur. A.J.P. Taylor, *The Origins of Second War* adlı kitabında faşizmin tarihsel olarak bağlama özgü olduğunu İtalya'da devletin zayıflığı nedeniyle Almanya'da ise tarihsel olarak güçlü olması sebebiyle ortaya çıktığını iddia eder.⁷¹ Almanya'da yaşanan tarihte eşi benzerine az yaşanmış enflasyonun ve savaş yenilgisinin yarattığı kolektif bunalım faşizmin ortaya çıkışında doğrudan etkilidir. İtalya'da ise topluma yayılmış kır şehir çelişkisinin yarattığı bölgesel eşitsizlikler ve merkezi devlet eksikliği gibi tarihsel koşullar faşizmin ortaya çıkışını mutlak anlamda belirlemiştir. Bu açıklamayı ileri götüren Ernst Nolte faşizmi tarihsel olarak belirli bir döneme özgü olan sınırlı bir geçici bir hareket olarak tanımlar.⁷² Nolte'ye göre sadece reaksiyondan ibaret olan ve 1945'ten sonra tarih sahnesinde silinen bir anti-ideoloji niteliğindedir. İstisna hali olan faşizm, küçük burjuvazinin kırılmanlaştığı, devrim korkusunun zirveye ulaştığı, dünya savaşı

---

⁷⁰ Seymour Martin Lipset, *Political Man. The Social Bases of Politics*, New York, Doubleday & Company, 1960, s. 131.

⁷¹ A. J. P. Taylor, *The Origins of the Second World War*, London, Penguin Books, 1991, s. 35.

⁷² Ernst Nolte, *Three Faces of Fascism*, çev. Ernst Nolte, Rinehart and Winston, New York, 1966, s. 3-5.

ihtimalinin ortaya çıktığı, demokrasinin krizi gibi bir dizi koşulun belirlediği dönemlerin ürünüdür.

Alternatif yaklaşımda ise faşizmin döngüsel ve sürekli olabileceği vurgulanır ve faşizmin sürekli olarak yeniden ortaya çıktığı neo-faşizm türleri tanımlanır. Tarihçi ve filozof Umberto Eco, faşizmin çelişkili doğasını incelerken faşizmi her zaman farklı biçimlerde ortaya çıkabilecek ve hayatın her alanına yayılmış baskıcı iktidar ilişkilerinde filizlenebilecek bir kolaj olarak yorumlar.⁷³ Faşizmi politik düzeyde ortaya çıkan bir olgunun yanı sıra tüm ilişki biçimlerinde gözlemlenebilecek bir değerler bütünü olarak tanımlar. Bu nedenle Eco'ya göre ötekini mutlak olarak yok etmeyi amaçlayan anlayışı temsil eden ideoloji tarihin her anında biçim değiştirerek dönebilir.

Faşizme yönelik zıt görüşler, genel anlamda özetlendiğinde karşımıza iki büyük düşünsel akım ortaya çıkar. İlki faşizmi, tarihsel bir sapma olarak gören geçici bir modern sapma olarak açıklayan ve totalitarizmle faşizmi yakınlaştıran kuramdır. Le Bon ve Freud'un görüşlerini temel alan teorisyenler, genellikle kitle olgusunu ön plana çıkarır ve faşizm olgusunun dayandığı kültür tarihini incelerler. Faşist ideolojiyi genellikle Avrupa toplumlarının ahlaki çöküşü görüşüne dayandırarak açıklarlar.⁷⁴ Toplumsal yapıların barındığı istikrarsızlığın doğal sonucu olarak ele aldıkları faşizm, düşünürler için genellikle sosyal krizlerin yarattığı radikal dönüşüm talebiyle meydana gelir. Bu talebi, genellikle harekete geçiren ise modern dünyada güç kazanan kitle psikolojisinin gücüdür. Bu gücü yönlendiren ve oluşturan ise alt-orta sınıfların öfkesidir. İkinci büyük ekol ise faşizmin sınıfsal krizlerle olan ilişkisine odaklanır ve faşizme yönelik Marksist açıklamalar geliştirir. Marx ile başlayan Lenin tarafından devam

---

⁷³ Umberto Eco, "Ur-Fascism," *The New York Review of Books*, 22 Haziran 1995

<https://www.nybooks.com/articles/1995/06/22/ur-fascism> (erişim: 24.08.2025)

⁷⁴ Kershaw, *Nazi Diktatörlüğü Yorum Sorunları ve Perspektifleri*, s. 45.

ettirilen ve Poulantzas'ta faşizm üzerine odaklanarak somutlaşan ekol, ideolojiyi açıklarken ekonomik yapılara önem atfederler.

İKİNCİ BÖLÜM:

FAŞİZMİN KİTLE PSİKOLOJİSİ TARTIŞMALARI VE WİLHEİM REİCH

2.1. REİCH'İN FAŞİZM ANALİZİN DÜŞÜNSEL KAYNAĞI: KİTLE OLGUSU

20.yüzyıl boyunca artan teknolojik gelişmelerle beraber modern kurumlarının ve politik sistemler gelişir ve toplumsal yapıda önemli değişimler gerçekleşir. Sanayide artan teknolojik gelişmelerle modern kentler ideal yaşam merkezlerine dönüşür. Kentlerin kamusal alanların merkezi olmaya başlamasıyla beraber sosyal planda giderek kitle kültürü ön plana çıkmaya başlar.⁷⁵ Gazete, afiş, sinema gibi bilgi ve kültür aktarımını sağlayan kitle iletişim araçlarının yaygınlaşma sürecinin hızlanmasıyla beraber bireylerin duygu ve düşünceleri giderek ortaklaşır.⁷⁶ Artan köyden kente göç olgusu ise kamusal alanların yaygınlaşmasını toplumların bir arada yaşama pratiklerini ve anonim biçimde kalabalıklarda yer alma hallerini çoğaltır. Modern yaşamın içerisinde artmaya başlayan toplumsal güçlerin ve aidiyet bağlarının egemenliği altında kalan yalıtık bireyin bağımsızlığı ve özgürlüğü sorunu giderek büyür.⁷⁷

Kitlelerin yükselmeye başlamasıyla paralel olarak artan demokrasi talepleri ve aydınlanmacı ilkeleri savunan düşünceler kamusal alanın temel gündemini oluşturmaya başlar. Özellikle Avrupa ülkelerinde 19.yüzyıldan itibaren mülk sahiplerine tanınan siyasal haklar giderek yaygınlaşır ve farklı sınıflardan bireyler gruplarının ve tüm

---

⁷⁵ Raymond Williams, *Culture and Society 1780–1950*, New York, Columbia University Press, 1983, s. 318.

⁷⁶ Walter Benjamin “The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction”, Hannah Arendt (ed.) *Illuminations*, New York, Schocken Books, 1969, s. 4.

⁷⁷ Georg Simmel “The Metropolis and Mental Life”, Kurt H. Wolff (ed.), *The Sociology of Georg Simmel*, New York, Free Press, 1950, s. 11.

toplumun haklarını elde etmek adına kitleler halinde harekete geçer.⁷⁸ Feodal ve ilkel toplum yapısında politikadan dışlanan ve siyasal hakları mevcut olmayan kitleler, tarihin ve siyasetin öznesi olma şansını yakalar.⁷⁹ Eski feodal ilişkilerin çözülmeye başlamasıyla birlikte kitlelerin siyasetin belirleyici haline gelmeye başladığının kültürel bellek adına belirleyici ve sembolik olayı ise Fransız Devrimi olmuştur. Monarşinin yapısal kriz yaşadığı yıllarda halk kitleleri yeni bir düzen yaşamak adına siyasi sistemi kitle biçiminde örgütlenerek kökünden değiştirmiştir.⁸⁰

2.1.1. Kitlelerin Yükselişi ve Fransız Devrimi

Avrupa'daki yapısal krizin ilk etkileri, sonrasında dünyanın geri kalanını etkileyecek Fransa'da görülmeye başlar. Aydınlanmacı anlayışın toplumsal yapıda güç kazandığı 19.yüzyıl Fransa'sında, yeni oluşmaya başlayan kapitalist ekonomik ilişkiler sosyal düzene yansımamış ve mevcut sosyal düzen tarafından sürdürülemez hale gelmiştir. Kapitalist ilişkiler, eşit vergilendirmeyi ve yargı düzenini gerektirirken toplumsal yapı feodal ilişkilere göre şekillendiğinden yeni oluşan sistemin gereklilikleri hayata geçememektedir.⁸¹ Bu durum devlet bütçesinde dahi açık yaratmaya başlamıştır. Krizin derinleştiği 1788 tarihi itibariyle Kraliyetin borcu kraliyet bütçesinin yüzde 80'ine denk olan yaklaşık 4 milyar altın seviyesine gelmişti.⁸² Evrimleşmeye başlayan yeni toplumsal ilişki modeli ile geleneksel feodal ilişkilere sahip monarşinin yaşadığı uyumsuzluğu gören Kral 16. Louis, 1614'ten beri toplanmayan Etats Généraux adlı

---

⁷⁸ Charles Tilly, *Social Movements 1768-2004*, Boulder, Paradigm Publishers, 2004, s. 80-85.

⁷⁹ P. Sloterdijk, *In the World Interior of Capital: Towards a Philosophical Theory of Globalization*, çev. Wieland Hoban, Cambridge, Polity Press, 2005, s. 56-60.

⁸⁰ E. J. Hobsbawm, *Devrim Çağı 1789-1848*, çev. Bahadır Sina Şener, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2022, s. 79.

⁸¹ E.J. Hobsbawm, *Sanayi ve İmparatorluk*, çev. Abdullah Ersoy, Ankara, Dost Kitabevi, 2003, s. 58-60.

⁸² "La Dette, Poison de l'Ancien Régime en France", National Geographic France

<https://www.nationalgeographic.fr/histoire/la-dette-poison-de-ancien-regime-france-monarchie-histoire> (erişim: 27 Mart 2025)

meclisi yeniden göreve çağırır ve meclis 4-5 Mayıs 1789 tarihinde toplanır. Meclis, ruhban sınıfı, soylular ve üçüncü sınıf adlı geniş çaplı halk kitlelerini içeren ve çatışma halindeki üç farklı toplumsal sınıfın temsilcilerinden oluşmaktaydı.⁸³ Halk kitleleri ise Meclisin açılmasından sonra taleplerini sürdürmeye devam etti ve vergilendirmeyi de içeren siyasal haklar ve reformlar talep ettiler.

Üçüncü sınıf, 17 Haziran 1789 tarihinde Ulusal Meclis adıyla toplanarak vergi düzenlemesi ve Kralın yetkilerinin sınırlandırılması için çalışma kararı aldı. Kral XVI. Louis, vergiler konusunda soylular ve din adamlarıyla ayrışmasına rağmen meclisi otoritesine ve varlığına yönelik tehdit olarak algıladı.⁸⁴ Monarşiye karşı güçlenen meclisin toplanmasını engellemek ve meclisi feshetmek adına temsilcilerin oturum yaptığı Tennis Kortu (Jeu de Paume)'u kapatma kararı aldı. Kralın bu tepkisi halk kitlelerinin sahip olduğu devrimci ruhu daha da güçlendirdi ve temsilciler gizlice toplanıp Tennis Kortu Yemini (Serment du Jeu de Paume) adı altında yeni bir anayasa toplanana kadar birliktelik sözü verdiler. Kral ise kolluk gücü ve orduyu meclisi dağıtmak için seferber etti ve mobilize olmuş kalabalıklar ile Kral'ın milisleri arasında şiddetli çatışmalar başladı. Üçüncü sınıf önderliğindeki halkın geniş kesimlerinden oluşan kalabalık, 14 Temmuz 1789'da silahların ve mermilerin bulunduğu Bastille Hapishanesini ele geçirdi.⁸⁵ Halk kitleleri krala karşı büyük bir zafer elde etti ve devrimci hareket iktidara gelerek soylular ve din adamlarının sahip olduğu doğal hakları ortadan kaldırdı.⁸⁶ Ağustos 1789 tarihinde ise kralın yetkileri kısıtlandı, Halkın eşitlik,

---

⁸³ Hobsbawm, *Devrim Çağı 1789-1848*, s. 90.

⁸⁴ William Doyle, *The Oxford History of the French Revolution*. Oxford, Oxford University Press, 2003, s. 109.

⁸⁵ G Lefebvre, *The French Revolution*, Columbia, Columbia University Press, 1962, s. 139-141.

⁸⁶ *Ibid*, s. 146.

özgürlük ve mülkiyet haklarını koruyan ilk yasal düzenleme *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi* adı altında resmen duyuruldu.⁸⁷

Tarihler 1790 gösterdiğinde ise Ulusal Meclis, Sivil Anayasa ile kilise üzerinde önemli düzenlemeler yaptı. Kilise devlet kontrolüne alındı ve din adamlarının devlete bağlılık yemini etmesi zorunlu kılındı ve klişenin malları kamu malı ilan edildi. Devrimin burjuvazi temsilcilerini içeren Jakobenlerin bir kısmı ve külotsuzlar hareketi, Prusya ve Avusturya gibi dış tehditleri ve içerideki monarşi yanlıları gerekçe göstererek devrimin giderek sertleşerek tüm aristokrasiyi ortadan kaldırması gerektiğini savundular. Kral'ın çekingen tavırları sebep gösterilerek Ulusal Kurucu Meclis, 1791 Anayasası'nı kabul etti ve Kral'ı sadece yürütme gücü olarak tanımladı böylece yasama yetkisi tamamıyla meclise ait kılındı. Gerginlik hat safhaya ulaşmışken, 1792'de Varennes olayı diye bilinen olay esnasında Kral Louis kaçmaya çalışırken devrildi ve hemen devrim güçleri tarafından hain ilan edilerek tutuklandı. Kralın bu olaydan sonra meşruiyetini kaybetmesiyle beraber üç farklı güç yasama ve yürütme sürecinde etkin hale geldi. Alt- orta sınıf Jakobenlerin temsilcisi Robespierre önderliğindeki Paris ayaklanma komünü, seçimle gelen Yasama Meclisi ve Adalet Bakanlığı önderliğindeki yürütme gücü olan Geçici Yürütme Konseyi üç ana iktidar odağını oluşturdu. Üçlü iktidar odağı kendi arasında çatışma ve hegemonya ilişkileri belirleyici olma iddiası nedeniyle kriz yaşıyordu. Radikal devrimci Robespierre önderliğinde kurulan isyancı komun Anayasal Meclis üzerindeki kontrolü ele geçirmek adına Tuileries ayaklanması adı verilen ikinci devrimi 1792 yılının Ağustos ayında düzenledi ve 21 Eylül tarihinde ise Ulusal Konvansiyon toplanarak ülkede cumhuriyeti ilan etti.⁸⁸ Cumhuriyetin ilanının ardından 1792-1794 arasında ülkede savaş ve kaosun egemen olduğu terör dönemi adı verilen ve Napolyon'un ortaya çıkışıyla sonuçlanacak olan karanlık dönem başladı. Bir

---

⁸⁷ Hobsbawm, *Sanayi ve İmparatorluk*, s. 93-94.

⁸⁸"La Terreur", Larousse Encyclopédie

https://www.larousse.fr/encyclopedia/divers/la_Terreur/146370 (erişim: 27 Mart 2025)

aydan fazla süren 10 Ağustos- 20 Eylül 1792 arasındaki ilk terör döneminde ayaklanma sonrasında gücünü arttırmıştır. Komün, aristokratik komplonun kurulduğu iddiasıyla kamu kurumlarına ev arama ve şüphelilere tutuklama yetkisi verdi. Ardından olağanüstü mahkemeler kuruldu ve meşhur Eylül Katliamları başladı.⁸⁹ Katliamlar sırasında Marat ve Danton önderliğindeki Jakoben eylemcilerinin etkisiyle bir grup külotsuzlar hareketi temsilcisi Paris'teki hapishaneleri basıp oradaki suçluları katletti.

Devrimcilerin sürekli çatışması ve yoğunlaşan aynı zamanda belirsizleşen iç ve dış düşman tehdidi şiddeti ve istikrarsızlığı arttırdı. Tarih Ocak 1793'ü gösterdiğinde Kral XVI. Louis, tepkilere rağmen vatana ihanet suçlamasıyla idam edildi. Cezalandırmalar sadece kralla sınırlı kalmadı ve hükümet, özgürlüğün düşmanları ve tiranlığın sempatzanı ilan ettiği farklı toplumsal sınıflardan binlerce kişiyi olağanüstü durum mahkemelerinde yargılayarak giyotinle idam etti.⁹⁰ Katledilenler arasında aristokratların yanı sıra liberaller, monarşi karşıtları ve radikal devrimciler yer almaktaydı. Bir süre sonra 1794 yılında daha önce başkanlığını yaptığı Kamu Genel Güvenlik Komitesi, devrimci Danton'u tutuklanma kararını aldı ve 5 Nisan 1794 tarihinde idam edildi. Ardından 1794'te Danton'a karşı yürütülen itibarsızlaştırma hareketinin başındaki radikal devrimci Saint Just, hakkında verilen hüküm sonucu idam sehpasına gitti.⁹¹ Devrimin bir numaralı ismi sayılabilecek ve 1792-1793 yılları arasındaki dönem boyunca Ulusal Konvansiyon ve lideri olan Robespierre, destekçisi Saint Just ile aynı kaderi paylaştı.

Fransız Devriminin sürdüğü dönemde sadece hak arayışı yönünden değil finansal açıdan da hedefe ulaşamadı. Devrimcilerden katılımcı demokrasi yoluyla

---

⁸⁹ Lefebvre, *The French Revolution*, s. 30-33.

⁹⁰ "La Terreur: Une Période Singulière de la Révolution", Puy-de-Dôme Departman Arşivleri <https://www.archivesdepartementales.puy-de-dome.fr/n/la-terreur-une-periode-singuliere-de-la-revolution/n:116> (erişim: 27 Mart 2025)

⁹¹ R. R. Palmer, *On İki Kişinin İdaresi: Fransız Devrimi'nde Terör Yılı*, Princeton, Princeton University Publications, 1964, s. 380-385.

adaletsiz vergi sistemini eşitlikçi hale getirmeleri, borcu azaltarak devlet gelirlerini arttırmaları ve soyluların miras yoluyla elde edilmiş servetlerini kamulaştırmaları bekleniyordu. Prusya ve Avusturya'ya karşı verilen savaşın mecbur kıldığı askeri harcamalar, mülkiyetin sınırlandırılması ve yeniden düzenlenmesi kararından sonra aristokratların mallarını yurt dışına aktarması ve enflasyonist ekonomi politikasının uygulanması gibi nedenlerle amaçlanan hedeflere ulaşamadı. Mali krizle başa çıkmak için ortaya atılan ve başlangıçta devlet tahvili gibi kullanılan para birimi zaman içerisinde altına endeksli olmayan bir ödeme aracına dönüştü.⁹²Kontrolsüz para basımı kolaylaştı, başlangıçta devrimcilerin parasının değeri, eski rejimin para birimine eşit iken 1793 yılında kontrolsüz para basımı yüzünden değer kaybetti. Ayrıca yeni para devrimin sonunda başlangıç değerinin yarısına düştü ve giderek sorgulanmaya başladı ve 1790'da 100 livre eden bir ürün 1796'da 40.000 değere satılır hale geldi.⁹³

Sonuç olarak kitlelerin iktidarı ele geçirerek kendi yönetimini kurmasının tarihsel açıdan en büyük örneği olan Fransız Devrimi sefalet ve hayal kırıklığıyla sonuçlandı. Demokrasinin ilk örnekleri kabul edilen yurttaş hakları ve yükümlülükleri gibi anayasanın temel çerçevesini oluşturan değerler oluşturulamadı ve bu ilkelerin aksi her türlü uygulama hayata geçirildi. Aydınlanmaya inanan birçok düşünür için ise devrim tam bir düş kırıklığı oldu ve entelektüeller gerçekleştiremeyen hedeflerin sorumlusu olarak kitlelerin eylemleri ve niteliklerini görmeye başladı.

---

⁹² Para birimi ismi: Asssignat : Fransız Devrimi sırasında yaşanan mali krize bir çözüm olarak çıkarılan para birimidir. Başlangıçta bir devlet tahvili işlevi gören bu para, zamanla altından bağımsız bir ödeme aracına dönüşmüştü

Bkz. Doyle, *The Oxford History of the French Revolution*, s. 142-145.

⁹³ Lefebvre, *The French Revolution*, s. 165-167.

2.1.2. Kitlelerin Davranışının Sosyal Psikoloji Bağlamında Analizi: Le Bon ve Freud

Fransız Devrimi sonrasında dünyanın dört bir yanında söz konusu devrimden ilham alan ve bağımsızlık gibi benzer değerleri siyasal sistemlere uygulamak isteyen radikal ve yaygın kitle hareketleri ortaya çıkmaya başladı. Kitleler ekonomik sömürüye ve siyasal dışlanmaya karşı direnerek eşit yurttaşlık ve halk temsili hedefiyle harekete geçti ve yüzlerce yıllık monarşik rejimleri yıkmaya çalıştılar. Fransa’da ise halk hareketlerinin etkisi azalmadı ve kitle hareketleri tarih sahnesinde sürekli olarak ortaya çıktı.⁹⁴ Dünyanın dört bir yanına yayılan devrim tehditlerinin getirdiği radikalleşme nedeniyle düşünürler kitlelere karşı bireyleri uyarmaya çalıştılar ve bu doğrultuda kitlelerin özellikle olumsuz özelliklerini tasvir etmeye çalıştılar. Fransız Devriminden esinlenerek Fransız komünü hareketini deneyimlemiş sosyolog ve antropolog Gustave Le Bon, kitlelerin olumsuz eylemlerinin altında kolektif bilinçdışındaki işleyiş olduğunu düşünür. Bu amaçla psikolojik, sosyolojik ve antropolojik incelemelerini birleştirdiği kitabı *Kitlelerin Psikolojisi* adlı derinlikli eserini 1895 yılında yayımlar ve alanında çığır açar. Le Bon, kitlelerin zararlı yapısını ortaya çıkarmak adına öncelikle insan gruplarını doğal bütünlüğün parçası olarak gören organizmacı düşünceyi eleştirir ve bu kurama alternatif geliştirmeye çalışır. Organizmacı yaklaşımın dönemdeki en meşhur temsilcilerinden olan sosyolog Herbert Spencer’a göre insan biyolojisi, toplumun fonksiyonel bir parçası olma doğrultusunda evrimleşmiştir.⁹⁵ Birey, insan bedenindeki en mikro organizma olan hücrenin kendi parçası olması gibi, toplumun ayrılmaz ve organik bir yapı taşıdır. Dolayısıyla Spencer’a göre birey düşüncesi toplumun basit bir matematiksel aritmetik ortalamasını temsil eder ve sosyal bütünden bağımsız olarak ele alınamaz. Aynı zamanda toplumlar da bireyler gibi basit ve ilkel

---

⁹⁴ R.Gould, *Insurgent Identities: Class, Community, and Protest in Paris from 1848 to the Commune*, Chicago, Chicago Üniversitesi Yayınları, 1995, s. 89-91.

⁹⁵ Herbert Spencer, *The Principles of Sociology*, New York, D. Appleton and Company, 1876, s. 413-417.

mekanizmalardan daha anlaşılabilir ve karmaşık bütünlere doğru evrimleşmeye meyillidir.

Le Bon'un organizma odaklı tasvirlerinin ilk ayrıştığı nokta bireyleri rasyonel bütün olarak tanımlamamasında ortaya çıkar. Onun düşünsel dünyasında organizmacı düşünürlerin inandığının aksine birey rasyonel ve akli tarafından her zaman topluma yönlendirilen bir canlı değildir. Le Bon'a göre davranışların çoğunun irrasyoneldir ve bilinçdışının bilince üstünlüğüyle belirlenir.⁹⁶ Böylece sosyal evrimci anlayışa karşı çıkararak kitle kavramını, insanın özünü gerçekleştirdiği doğal ve saf bir bütün yerine özünü yok eden bir yığın olarak tanımlar. Le Bon için birey basit biçimde kitlenin bir ortalaması olarak ele alınmaz çünkü kitlenin içerisinde yer alan bireyin kimliği ile toplumun yapısı tamamıyla farklıdır, birey kitleye dâhil olduğunda bambaşka bir kimlik kazanır. Kalabalık ve kitle arasındaki fark rahatlama anında saklıdır. Kitle sınırsız ve birlikte yüklerinden kurtulmak isteyen insanların oluşturduğu birliktir.⁹⁷

Kitle içerisinde birey kimliğinin yok olmasının ve iradenin doğrudan ortadan kalkmasının dört nedeni vardır. İlk neden kitle içerisinde yer alan bireyin yenilmezlik hissine sahip olmasıdır, birey kitlenin ruhuna uyum sağladığı durumda mutlak anlamda öteki tarafından korunacağını ve kitlenin dışında yer aldığı zaman ise mutlak yargılanma ve yok edilme tehlikesiyle karşı karşıya olduğu düşüncesini içselleştirmektedir.⁹⁸ Kitle dışında kaldığında her an linç edilebilme ihtimaline sahip olduğuna inanır ve yok olmaması için tek çözüm yolunun yıkıcılığa katılmak olduğunu düşünür. Linç anlarında bu durum net biçimde ortaya çıkar, kitlenin parçası olmayana ortadan kaldırmak adına saldırılır. Bireyi benliğine yabancılaştırıp ise kitlenin ruhuna yönlendiren ikinci gerekçe ise anonimlik ve sorumluluklardan kurtulma halidir. Kitle

---

⁹⁶ Gustave Le Bon, *Kitlelerin Psikolojisi*, çev. Süleyman Doğru, İstanbul, Koridor Yayıncılık, 2018, s. 23.

⁹⁷ Aktaran: Elias Canetti, *Kitle ve İktidar*, çev. Gülşat Aygen, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2023, s. 18.

⁹⁸ Le Bon, *Kitlelerin Psikolojisi*, s. 65-75.

içerisinde gerçekleştirilen eylemin ahlaki yükümlüğü yoktur çünkü benlik duygusu ve tanınma olgusu ortadan kalkmıştır.⁹⁹ Benlik duygusunu askıya alındığından kitlenin her bireyi vicdanını ve kendi olarak yargılanma korkusunu kaybetmiştir. Bu yüzden kitlenin parçası olduğunda gündelik hayatında kaçınacakları özellikle şiddet eylemlerini kolayca ve sınırsızca gerçekleştirme şansına sahip olur. Gündelik hayatında zararsız görünen kişiler, kitleye dâhil olduklarında anda özlerinde barındığı şiddeti açığa çıkarabilir.¹⁰⁰ Bireyselliğin kaybına sebep olan üçüncü duygu ise bulaşma hissiyatıdır. Kitle doğası gereği aidiyet duygusunu ve işleyişini taklit eylemi aracılığıyla sağlamlaştırır. Kitleye dâhil olan kişi ötekinin davranış kodlarını birebir yerine getirdiği ölçüde kabullenileceğini bildiğinden kitle içerisinde taklit ilkesine göre hareket eder. Linç duygusuna kurban gitmemek için kendisini korumak adına gerçekliğin sınırlayıcı kuralları yerine kabullenilmeye göre hareket etmek zorundadır. Dördüncü neden ise kitlenin boşalma duygusu yaratarak bireyi uyuşturmasıdır. Kitleleşme sürecinde bilinçdışı ile bilinç, teklik haline kıyasla yer değiştirmiştir çünkü teklik durumda bilinç aktif durumdayken kitle halinde boşalım ve akış durumuna tekabül eder. Kitlenin aynılaştırmış üyelerinin duygu ve düşüncelerini dış uyarıcılara mutlak anlamda açıktır ve bilinç, bilinçdışı tarafından edilgen hale getirilmiştir. Böylece kitlenin içerisinde davranış, uyarıcılara bağlı gelişen bilinçdışı tarafından yönlendirilir bu yüzden efsaneler ve hikâyeler kitlelerin içerisinde kolaylıkla yayılabilir durumdadır. Mucizeler ve deformasyonlar kolayca telkin anındakiler arasında kolayca aktarılır.¹⁰¹

Sonuç olarak kitle yayılma, telkin, irrasyonelite ve boşluk hali olduğu için Le Bon'un ifadesiyle efendisine itaat etmekten vazgeçmeyen bir sürü olarak ele alınır.

---

⁹⁹ Ibid, s. 89-95.

¹⁰⁰ Sigmund Freud, *Kitle Psikolojisi ve Ego Analizi*, çev. Elif Yıldırım, Oda Yayınları, Yayınevi Genel Dizisi, 2016, s. 11.

¹⁰¹ Ibid, s. 15.

¹⁰²Kitlenin lideri ise herhangi bir kişiden rastgele seçilmez, eylem adamı olarak ele alınan liderler, inançları doğrultusunda akıl yürütmelerini kenara bırakırlar ve her türlü fedakârlığa ve bedel ödemeye hazır olmak zorundadırlar. Eğer diğerleri gibi olursa lider, kitlenin içerisinde havarisine ve tebaasına dönüşebileceği tehdidini her an hisseder ve bu korku yüzünden kendisine karşı olan tüm fikirleri tehdit olarak algılar. Karizmatik lider olarak kitle karşısında yalnızca kitlenin fikirlerini uygulamakla ve hayata geçirmekle sorumludur, özerk bir bağımsızlığa ve özgürlük hakkına sahip değildir. Tekrar ve saf bildirme yoluyla kitleye bir fikir dayatmasına rağmen sahip olduğu korku nedeniyle kitlenin değerlerinin dışına çıkamaz. Le Bon, kitle psikolojisine eleştirel bir perspektiften yaklaşmasına rağmen kitlelerin ortak insanlık değerleri adına olumlu sayılabilecek bazı özellikleri olduğunu da vurgulamaktadır. Kitlenin içerisindeki bireyler fedakârlığa her an hazırdırlar. Bu tavır genellikle bilinçsiz bir kendini başkası için kendini yok etme durumuna kadar uzanabilir lakin çoğu zaman tarihin akışını tayin eder.¹⁰³

Böylece Le Bon için kitle halk kavramından ayrışır ve kuralsız bir bağlanma halini imler. Kitleler halktan farklı olarak değişme tamamıyla karşıdır, yapısını sürekli olarak yeknesak, homojen ve doğal bir bütün şeklinde korumaya meyillidir. Bu noktada, Le Bon'nun kitleleri bir anda yıkıcı ve isyankâr bir yapı olarak tanımladıktan sonra aynı zamanda bağnaz bir koruyucu biçiminde tarif etmesi anlam karmaşası yaratır. Le Bon'un zihinsel tasarımda kitle, değişen sosyokültürel standart ve hükümlere direnme ve çağın gerekliliklerine uyum sağlamak adına yeni soyut değerler getireceğini iddiasını taşıırken geçmiş düzenin sosyal ve ekonomik anlayışını yeniden kurmayı arzular. Karşı çıkarken ve protesto ederken yenilikçi ve yaratıcı olan kitle, iktidarı ele geçirdikten sonra muhafazakâr pozisyonda konumlanmaya meyillidir. Le Bon için Fransız Devrimi

---

¹⁰² Le Bon, *Kitlelerin Psikolojisi*, s. 107.

¹⁰³ Gustave Le Bon, *Les Bases Scientifiques d'une Philosophie de l'Histoire*, Norderstedt, SHS editions, 1931, s. 238.

aslında yeni bir düzen kurmamıştır, kökten değişiklik gerçekleştirmek için feodal düzeni ve Hristiyan- monarşik kültürü yıkmıştır lakin iktidara geldikten sonra geçmiş düzeni geri getirerek pagan dinleri ve Roma kültürünü yeniden canlandırmıştır.¹⁰⁴

Le Bon'un kitle kavramını geliştirerek faşist kitlenin psikolojisini analiz etmek adına geliştiren düşünür ve sosyal psikolog Sigmund Freud olmuştur. Freud, bireysel psikolojiden yola çıkarak grupların ve sosyal kitlelerin psikolojisini incelemeyi amaçlar. Kitlenin kurulum süreci ve karakteristik yapısını sosyal psikoloji açısından incelemeye başladığı ilk kitabı 1913 yılında yazdığı *Totem ve Tabu* adlı eseridir. Eserde ilkel toplumların değerleriyle patolojik bireyler arasında paralellik kurmaktadır. Freud'a göre kitlelerin kurulum sürecini yansıtan ilkel toplumlar, patolojik bireyler gibi bilinçdışı arzu korku ve çatışmalar tarafından yönlendirilmektedirler.¹⁰⁵ Kitlelerin ilk örneği kabul eden ilkel toplumlar ve patolojik bireylerin bilişsel karakterinde ortaklaşa taşınan duygu ise ölüm korkusudur. İlkel kabileler, ölümü bir insanın başına gelebilecek en kötü deneyim olarak kavrarlar bu nedenle ölü kavramını insana musallat olabilecek şeytanlar olarak tasarlarlar ve ölüye dokunmayı koşulsuz ve şartsız biçimde yasaklarlar. Narsist sanrıya sahip bireyler ise ilkel kabilelerin gibi ölüm korkusu nedeniyle ölümsüzlüğü arzulamakta ve kendi benliğine hayranlık duyarak nesnel dünyayı tüketilecek bir dışsallık boyutunda kavramaktadır.¹⁰⁶

İlkel kitle özellikleriyle nevrotik birey karakteristiği arasındaki bir diğer benzerlik ise hükümdara dayalı mitlerin yapısında açığa çıkmaktadır. Hükümdar, ilkel kitle toplumları için hem saygı hem de nefretin temsilidir ve bu yönüyle toplumsal düzeyde aile içerisindeki bir baba figürünü yansıtmaktadır. Hükümdara emir yetkisi vererek toplumun koruyucusu ve tanrısal otoritenin yeryüzündeki bir temsilcisi olarak

---

¹⁰⁴ Ibid, s. 75.

¹⁰⁵ Sigmund Freud *Totem ve Tabu*, çev. Emre Kapkın, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2021, s. 75

¹⁰⁶ Sigmund Freud, *Narsizm Üzerine ve Schreber Vakası*, çev. M. Banu Büyükkal, Saffet Murat Tura, Metis Yayınları, 2023, s. 64.

kutsandır. Kitlenin beklentilere aykırı hareket ettiğinde ise sevgi ve itaatle bağlanılmasına rağmen hükümdar, beklenmedik bir zamanda nefret ve korkunun nesnesi haline dönüşebilir. Freud'a göre bu yüzden birçok toplum, krallarını kolayca kurban edebilir ya da şeflerini izole edebilir ve kendi krallarına karşı acımasızca linç girişimlerinde bulabilir. Hatta bazı ilkel toplumlar krallarını kolayca değiştirip yok edebilmek adına yabancı kavimlerden seçerler.¹⁰⁷

Freud'un düşüncesine göre krala karşı sahip olunan ikircikli tavır, ailede baba figürüne karşı duyulan hastalıklı bilinçaltı korkuları andırır. Bireyin gelişim sürecinde öznel deneyimini benzeştirdiği baba figürü gerçeklik algısını oluşturur, sağlıklı biçimde kimlik ideali olarak görülen anne imajı ise bireyin arzu ve hayal gücünün sınır ve çerçevesini oluşturur. Gelişim evresinde baba figürünün ideal tanım dışındaki davranışları nedeniyle kimliğini yabancılaştırması, gelişim evresinde tıkanmasına sebep olabilir. Bu tarz gelişim sorunları bireylerde nevroz ise kişilere abartı derecede korkusunun oluştuğu mani halidir. Birey, bu durumdayken çevresi tarafından tehdit edildiğini ve başkalarının kendisine komplo kurduğunu düşünerek aşırı şüpheli davranır.

Freud'un ikinci iddiası ise toplumsal iktidarın kuruluş süreci ile bireylerin benliğinin oluşum süreci arasında benzerliğin gizli olduğu düşüncesidir. İlkel toplumlarda klanları bir araya getirerek kolektif kimliği oluşturan unsur totem adı verilen ve kutsal sayılan hayali varlıktır. Totem, klanın ilk atasının sembolleşmesidir ve genellikle özel ayınle ilgili yapılarının konusu olan öldürülmesi veya zarar verilmesi gereken hayvan ya da bitki biçimde somutlaşır. Kardeşlerden oluşan topluluğun sosyal ve dini bağını sağlar¹⁰⁸ Freud'a göre totem baba nosyonunun öldürülerek kardeşlerin egemenliğini ilan ederek kan bağına dayandıkları bir zamanda oluşur. Kardeşler, babayı yani toplumsal düzlemde hükümdar meşruiyetini yok etme kararı alırlar fakat ortadan

---

¹⁰⁷ Sigmund Freud, *Totem ve Tabu*, s. 113.

¹⁰⁸ *Ibid*, s. 87.

kaldırdıktan sonra suçluluk ve yas duygusundan kurtulamazlar. Babanın temsil ettiği değerleri sembolleştirerek kutsallaştırmaya başlarlar. Totemle özdeşleşen grup üyesi özdeşliğini tabular sayesinde koruyabilmektedir. Bu noktada Freud, totem ile tabuyu birbiriyle ilişkilendirerek özdeşleştirme, yasak ve libidinal bağ kavramlarının anlamlarını birleştirir. Böylece modern toplumların ahlak ve kolektif bilinçaltının kökenini açığa çıkarmaya çalışır.

Freud, siyasal antropoloji kitabı *Totem ve Tabu*'da kitlenin mitleri ve bilinçaltındaki korkularını gösterdikten sonra 1930 yılında yazdığı *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları* adlı kitabını yazmaya başlar ve modern birey ile toplumsal yapının çatışkılarını ortaya serer.¹⁰⁹ Kitap boyunca genel hatlarıyla uygarlığın refah ve güvenlik konusunda sürekli bir ilerleme vaat etmesine rağmen uygarlaşma sürecinin yıkım ve şiddet barındırdığını iddia eder. Liberal düşünce akımları uygarlık tarihinde uygarlaşma derecesi arttıkça toplumda gözlemlenen şiddet miktarının da ters orantılı biçimde azalacağını savunur. Freud ise uygarlık ilerledikçe kısıtlamaların arttığı ve ötekine karşı olan baskı ve cezalandırmanın azalmadığını göstermeye çalışır. Adorno, Freud'un çalışmalarına dair analizinde faşizmi uygarlığın içinde yıkıcılığın açığa çıktığını belirtir.¹¹⁰

Freud'un Reich'in ileride faşizmin temeli olarak varsayacağı kitle psikolojisinin karakteri ve işlevini araştırdığı kitabı ise 1921 yılında yazdığı *Kitle Psikolojisi ve Ego analizi* adlı eserdir. Freud, Le Bon'un analizlerini büyük oranda kabul eder ve ünlü düşünürün özellikle kitle, ilkel toplumlar çocuk ve nevroza sahip kişilerin psikolojileri arasındaki benzerliği oldukça iyi yansıttığını düşünür. Freud'a göre kitle aynı çocuklar gibi doyumsuz ve arzusu için sürekli bir indirgeme, basitleştirme ve yok etme

---

¹⁰⁹ Sigmund Freud, *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul, İdea Yayınevi, 2011, s. 103.

¹¹⁰ Theodor W. Adorno, *Faşizm ve Propaganda*, çev. Müge Çavdar, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2024, s. 163.

halindedir. Kitle yapısına dâhil olan öge, artık her şeye gücünün yettiğini düşünür, gücü takıntılı bir amaca dönüştürmüştür.¹¹¹

Freud, Le Bon'dan farklı olarak kitle yapısının nevrotik özelliklere sahip bireylerin bilişsel psikolojisi de benzer biçimde yapılandığını iddia ederek kitle analizini genişletir. Le Bon'un kitleyi analiz ederken bilinçdışının etkisini yok saydığını iddia ederek kitlenin bilinçdışı yapılanması ve ilişkisini analiz eder.¹¹² Bilinçdışı yapısını inceleyerek kitle ve faşist propagandanın en temel sorusuna dair oldukça önemli bir cevap sunmaya girişir. Bilinçdışına açığa çıkarma gayreti sebebiyle kitle olgusunu verili olarak varsaymaz ve bireyleri kitle olmaya yönelten ve bir arada tutan motivasyonun gerekçelerini açıklamaya başlar.

Freud için kitle yapılanmasına birliktelik hali ve bilinçdışı itkiyi oluşturan öge enerji adını verdiği kurucu kavramdır. Freud'un düşünce sisteminde bedenle ruh arasındaki mutlak uyum isteği, hazların doyum noktası ve bilinçdışının bilince erişiminin ilk olanağı olarak ele alınabilecek geniş temsil aralığına sahip bir kavram olan libido enerjisi, bireyi kitle psikolojisine dâhil eden ve kitlenin fonksiyonlarını gerçekleştiren ögedir. Kitle üyelerinin gerçeklikle bağını kopararak kolektif duygular aracılığıyla nesnel dünyaya dair temsiller geliştirmesine neden olur. Freud, libido kavramını psişik bağları oluşturuca fonksiyon olarak tanımladığı için bu bağları gizli ve bilinçdışına bağlı psikolojik mekanizmalarla iç içe görmektedir. Telkin, bulaşma, hipnoz ve özdeşleşme gibi Le Bon'unun kitlenin içkin niteliği olarak kabul ettiği libidonun temel etkisini olan özdeşleşme olgusu üzerine şekillendirdiğini göstermiş olur. Özdeşleşmenin libidinal yapısı nedeniyle grubun parçaları liderin egosunu kendi egolarının yerine geçirerek eksiklik ve yetersizlikler narsistik tatmin yaşamaktadırlar.¹¹³

---

¹¹¹ Sigmund Freud, *Kitle Psikolojisi*, çev. Kamuran Şipal, İstanbul, Cem Yayınevi, 2012, s. 12.

¹¹² Ibid, s. 24.

¹¹³ Chiara Bottici, "Adorno beyond Freud", Public Semina, 19 Ekim 2017

https://publicseminar.org/2017/10/adorno-with-freud-adorno-beyond-freud/#_ftnref2 (erişim: 10.04.2025)

Karşılıklı narsist temelde canlanan bilinçdışının etkileri çerçevesinde belirlenen ilişki boyunca tebaa özdeşleşme anında lider olma yanılısamasının egoist tatminini deneyimleyerek boyun eğme ve itaatin yarattığı benlik kaybını görmezden gelebilir. Bu bağ sayesinde kitlenin üyeleri sadece dürtüsel biçimde toplanmazlar aynı zamanda gerçekliğe dair algı gerekliliğini kaybederek propagandaya ve telkine yatkın hale gelirler.

Freud'un tanımladığı libidinal özdeşleşim bağı etkisiyle kendiliğinden oluşan örgütlenme biçimi ise üyelerinin liderin bahsettiği statü dışındaki tüm özelliklerinin soyutlandığını statü ve hiyerarşiye dayanan yapılanmadır. Bu yapılanma süreçlerinde öz narsist sevginin ve lider egosunun nesneleştirme boyutunun artar ve ötekine dair nefret duygusu grubun üyeleri arasında ortak biçimde paylaşılır. Lider tarafından sürekli olarak libidinal bağlar özdeşleşmeye yönlendirilmek adına irrasyonel biçimde kurgulanır ve bu tarz temsilleri kontrol edilemeyecek şekilde içeren hazları içeren oluşumlar, duygular ve dürtüler yasaklanır.

Adorno, *Faşizm ve Propaganda* adlı eserinde faşist propaganda ile kitle analizi arasındaki bağlantıyı ortaya çıkarmaya girişerek sosyal psikoloji kavramı olan libidoyu yaşadığı dönemin kaotik siyasal yapısının sorumlusu gördüğü faşist rejimlerin özelliklerini açıklamak için yararlanır. Adorno'ya göre kitle hakkındaki başlıca sosyal psikoloji çalışmalarının öncüsü olan Le Bon genellikle geçici örgütsüz ve dağınık kalabalıkları incelemiştir. Diğer öncüsü olan Freud ise kilise ve ordu gibi muhafazakâr oluşumları inceleme nesnesi olarak ele almış doğrudan faşizmi kitle hareketi olarak tanımlamamıştır.¹¹⁴ Freud'un öncüsü olan Le Bon'dan farklı olarak araştırmaya başladığı bu sorunun cevabının faşistlerin toplumu tamamıyla irrasyonel bir iktidara boyun eğmeye ikna etme sorusunun cevabını bilinçsizce araştırmaya girişmiştir.¹¹⁵

---

¹¹⁴ Adorno, *Faşizm ve Propaganda*, s. 178.

¹¹⁵ Ibid, s. 160.

Adorno, kitleleri oluşum biçimde toplanarak irrasyonel biçimde lidere boyun eğmeyi yönlendiren unsurların faşistlerin propagandasının temeli ve inandırıcılığının açıklaması olduğunu düşünmektedir. Faşistlerin kitle psikolojisini yönlendirip kullandıklarına dair ilk işaret ise faşist ideoloji ve propagandanın kitle muhatabı olarak ele aldıkları muhataplarının içgüdüleri ortaya çıkarmaya yönelik sloganlarından kaynaklanmaktadır. Basit bir biçimde öfke, nefret ve tiksinti gibi ilkel duygulara çağrı yapmakla yetinmezler ayrıca kitlenin karşısında düzenleme tavrına sahip bir lider gibi mekanik ve duygusuz biçimde verilere, ihtiyaçların acil karşılanması gerekliliğine, ideal düzen gibi rasyonel tahayyüllere referansta bulunurlar. Faşist liderlerin propaganda söylemlerinde öne çıkan aydınlanmacı karşıtlığı içgüdü ve mekanik aklın harmanlanması bir sonucudur. Kitle psikolojisinin diğeri ise faşist liderlerin propagandası esnasında, alıcıları tek başınayken edilgen, yetersiz ve pasif olduğuna ancak bir aradayken sınırsız güce sahip olabileceğine inandırmaya çalışmasıdır.

2.1.3. Reich'in Faşizm Karşıtı Literatürdeki Önemi ve Felsefi Düşüncesi

Faşizmin dünyada egemen olduğu 1919-1945 arası yıllarda öne çıkan faşizmin Avrupa toplumları ve kültürel dünyası üzerinde arttırdığı şiddetli baskı ve sansür karşısında özellikle sol görüşlü akademik çevrelerde öne çıkan antifaşist özgürlükçü anlayışlar ortaya çıkar.¹¹⁶ Antifaşist düşünce sanat, felsefe ve edebiyatta baskılara rağmen ayakta kalmaya çalışmaktadır. Faşist akıma karşı çıkan sürrealist akım edebiyat ve sanatta yaygınlaşmaya başlar. *Sürrealist Manifesto* adlı eserinde akımın kurucusu André Breton, akımın bilinçaltını keşfederek katı aklın gerçekçi kurallarını aşarak özgürlüğe erişmek olduğunu savunur.¹¹⁷ Edebiyat ve felsefe dünyasında ise Albert Camus ve Jean Paul Sartre'in temsilcisi olduğu hümanist varoluşçu akım Avrupa

---

¹¹⁶ Jacques Droz, *Histoire de l'antifascisme en Europe: 1923-1939*, Paris, Éditions Seuil, 1965, s. 13.

¹¹⁷ André Breton, *Sürrealist Manifestolar*, çev. Yeşim Seber Kafa, İstanbul, Altıkırkbeş Yayınları, 2009, s. 19-20.

entelektüel yaşamında giderek yaygınlaşır. Kıta Avrupa'sında yaygınlaşmaya başlayan yeni felsefi anlayışa göre insan diğer evrendeki varlıklardan farklı olarak kendi özünü tayin edebilme yetisine sahiptir. Diğer tüm varlıkların ise varlığı özünü belirlemektedir. Camus, insanın evrende ne ise o olmaya yanaşmayan yegâne varlık olduğunu iddia eder¹¹⁸ İnsan, özgür olmaya mahkûmdur ve özgür olmakla yükümlüdür. Sartre için ise insan yalnızca kendisinden değil bütün insanlardan sorumludur.¹¹⁹ Sosyal psikolojide ise faşizme karşı varoluşçuluk felsefesini ve sürrealist akımdan izler taşıyan düşünce akımlarından biri Wilhelm Reich'in temsil ettiği antifaşist faşizm açıklaması ise kitle psikolojisi kuramıdır.

Avusturya Macaristan İmparatorluğunda dünyaya gelen Reich,1897 yılında 1918 yılında Viyana Üniversite'sinde Tıp Eğitimi almaya başlar. Kurumda öğrenci olduğu esnada Freud ile tanışır ve çalışmalarından oldukça etkilenir ve Freud'un Adler ve Jung gibi önemli isimlerle birlikte gözde öğrencilerinden biri olur. İlk kitaplarında genellikle cinselliğin biyolojik faydalarını anlatan esere odaklanır. İlk eserinden olan *Orgazmın Fonksiyonları* adlı kitabında Reich, libidonun organizmanın tüm işleyişini sağlayan mistik bir güç olduğunu iddia eder.¹²⁰ Bireysel sağlığın merkezine cinselliği yerleştirerek 1930 yılında sonlarında daha da ileri giderek cinsel enerjini evrenin katmanlarında yer alan tüm uzayı kapsayan yaşam enerjisinin bir tezahürü olduğunu savunur. Orgon adını verdiğini verdiği biyo-enerjik olguları, 19. Yüzyıl fiziğinde kullanılan eter adı verilen kavrama benzetmektedir. Bu dönem öncesinde yaşayan bazı filozof- fizikçilerin görüşüne göre eter, duyuşsal algıda mevcut olmayan bu madde, ışık dalgalarının, elektromanyetik fenomenlerin ve ses dalgalarının yayılabilmesi için

---

¹¹⁸ Albert Camus, *Başkaldıran İnsan*, çev. Mehmet Ali Ağaoğulları, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 15.

¹¹⁹ Jean-Paul Sartre, *L'existentialisme est un humanisme*, Paris, Gallimard, 1996, s. 26.

¹²⁰ Wilhelm Reich, *Orgazmın Fonksiyonu*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2007, s. 35-40.

gerekli olan ortamı sağlamaktadır.¹²¹ Tarih 1887 yılını gösterdiğinde Michelson ve Morley deneyi adı verilen deneyde dünyanın eter maddesinin içinde yer aldığı eter rüzgârları adı verilen doğa olaylarını keşfiyle ispatlanmaya çalışılır.¹²² Deney boyunca dünyanın eterin içerisinde yer aldığını gösteren bir kanıt bulunamaz. 1905 yılında ise ünlü fizikçi Einstein yayımladığı makale aracılığıyla ışık hızının gözlemciye bağlı olduğunu ve hem dalga hem de parçacık olan bir enerji formu ispat eder.¹²³ Böylece modern fizikte ışığın eter adı verilen bir evrensel gizli madde aracılığıyla yayılmadığı kabul edilmeye başlar. Hawking'e göre zamanında yalnızca soyut metafizik anlama sahip kavramı terk edilir yerine alan teorileri ve kuantum mekaniği aracılığıyla ışık ve elektromanyetik dalga yayılımı açıklanır. Bergson'ın *Yaratıcı Tekâmül (L'Évolution Créatrice)* kitabında bahsettiği, canlı varlıkların evrimsel süreçlerinin biyolojik mekanizmalarını harekete geçiren metafizik bir güç olduğu anlayışından yola çıkar.¹²⁴ Ona göre evrim fizik ve biyolojiye bağlı mekanik determinizme indirgenemeyecek kadar derin ve soyut bir kavramdır. Evrimin yönünü yaratıcı tekâmül olarak adlandırdığı hayati dürtü belirler. Reich, yaşam dürtüsünü Bergson gibi metafizik temelli açıklamak yerine biyolojik temellere dayandırmaya çalışır. Ona göre yaşamın temel birimi biyoloji otoritelerinin kabul ettiğinin aksine hücre değil, enerjidir ve bu enerji yaşamın tüm alanlarına uygulanabilir. Bu doğrultuda kendine has olan enerji kavramını sosyal psikoloji ve siyaset felsefesine uygular.

2.2. REİCH'İN SOSYAL PSİKOLOJİ DEVRİMİ

Reich, pozitif bilimler ve felsefi düşünce yapısında giriştiği devrimsel iddialarını sosyal psikoloji, psikanaliz ve siyasal düşünceye uyarlamaya çalışır. Freud'dan farklı

---

¹²¹ Ahmet Cevizci, *Bilgi Felsefesi*, İstanbul, Say Yayınları, 2020, s. 212-215.

¹²² Gerald Holton, *Bilimin Doğası: Einstein ve Bilimsel Yöntem Üzerine Denemeler*, çev. Arif Ünal, Ankara, Tübitak Yayınları, 2002, s. 142-145.

¹²³ Albert Einstein, *Işık Hakkında İki Makale: Özel Görelilik ve Foton Kuramı*, çev. Cemal Yıldırım, Ankara, Tübitak Yayınları, 2005, s. 25-30.

¹²⁴ H. Bergson, *L'Évolution créatrice*, Paris, Félix Alcan, 1907, s. 105-110.

olarak bütünsel karaktere yaklaşımın ve sosyalleşme sürecinin önemini vurgular. Karakter yapısının yalnızca aile ilişkilerinin bir sonucu olmadığı ekonomik ve toplumsal ilişkilerin doğrudan etkisiyle belirlendiğini düşünür. Freud'un temel psikoloji teorilerini dinamik ve toplumsal bir çerçeveye oturtmak iddiasıyla 1933 yılında *Sosyal Karakter* adlı kitabını yayımlar. Psikolojik karakterin Freud'u takip eden öğretide ele alındığı şeklinde ego ve süper ego dürtülerinin karşılıklı ilişkisinin yanı sıra sosyal yapının da bir ürünü olduğu düşüncesini savunmaya başlar. Geleneksel psikanaliz anlayışından farklılaşarak ekonomik ve sosyal süreçlerin bireyin kimlik oluşumuna doğrudan etki ettiğini savunurken, geleneksel sosyoloji anlayışından da psikolojik faktörleri öne çıkarma iddiasıyla ayrışır.

2.2.1. Reich'in Alternatif Disiplinlere Yönelik Çalışmaları

Reich'in varsaydığı temel hipotez davranışların, dürtülerin, ego süreçlerinin ve ileride bireyin bilicinin önemli kısmını belirleyecek olan bilinçdışının çocukluk döneminde belirlendiği ve oluştuğu iddiasıdır.¹²⁵ Bireyin iç dünyası olarak tasvir edilen soyutlamanın kökeninin toplumsal çevrenin ekonomik ve sosyal etkisi olduğunu kabul eder ama aynı zamanda bu alana özerklik atfeder. Tezini terapileri sırasında karakter yapısının psikolojik kökenlerini inceleyerek ve terapiler aracılığıyla bireyin içsel çatışmalarını ortaya çıkarma yöntemlerini tartışarak gerçekleştirir. Kitap boyunca karakter yapılarını sınırlamaz ve karakter yapılarının iç içe ve kolay ayrıştırılamayacak olduğunu kabul eder. Öne çıkan karakter yapılarından ilki oral karakter adı verdiği başkalarından sürekli onay ve destek arayan insan profilidir. Bu karakterin ortaya çıkma nedenlerinden ilki olarak Freud'un kabul ettiği oral evrede adı verile gelişim sürecinde tıkanmayı kabul eder. Bu evrede çocuk üzerinde onay göstermeme durumu bir sapma ileride bireyin karakter olarak aşırı istekli veya doyumsuz ya da iyimser veya yoğun

---

¹²⁵ W. Reich, *Karakter Analizi*, çev. Leyla Uslu, İstanbul, Cem Yayınları, 2014, s. 72-78.

kötümser olacağını belirtir. Reich'in detaylıca incelediği diğer karakter tipi masokistik adını verdiği kendine zarar verme eğilimi yüksek mazoşist eğilimli insan tipidir. Bu tip birey, kamusal alanda fedakârlık ve kendini yok etme uğruna adama gibi değerlere tutunurken alanda yoğun suçluluk ve kendine zarar verme güdüsü geliştirir. Kendi arzularını sürekli olarak bastırılır ve öteki benliğin nihai amacına dönüşür. Başkalarının ihtiyaçları, talepleri ve beklentileri doğrultusunda yaşamındaki kararları şekillendirir. Mutlak adamanın ve kendisini yok etme güdüsünün kaynağı ise Reich'a göre erken çocukluk ve ergenlik dönemi gibi bireysel kimliğin bağımsızlaşmasının geliştiği dönemde özellikle karşılaşılabilecek sistematik ebeveyn baskısı ve akran zorbalığının yaratacağı travmalardır. Bu tip bireyler tanık algısına sahip mazoşist karakterle sonuçlanabilen kaygılar geliştirir.¹²⁶ Reich, çözüm olarak Freud'u takip ederek bu gibi durumlar için bireyin geçmişini kendi algılarıyla yeniden değerlendirdiği bilişsel tedavi yöntemleri önerir. Oral ve Mazokistik karakterlerin her ikisi de bireyin kendi kendine verdiği zararlarla sonuçlanırken narsist ve psikopatik karakterler ötekine zarar verme riskini içerir. Reich için narsist karakter, sosyal uyum amacıyla kendi doğal enerjilerini baltalayan ve bilinçdışına yönlendirmeye çalışan bireylerde rastlanabilecek bir durumdur. Güçsüz hisseden birey, sosyal baskıyla karşılaştığında ve sonucunda acı çekmemek adına Reich'in karakter zırhı adını verdiği savunma mekanizmasını geliştirir. Sonucunda bireye olumsuz dönebilecek normlara uyum sağlar ve arzularını ikinci plana atar. Bloke edilmiş duygular nedeniyle duygudaşlık eksikliği, idealize ve değersizleştirme döngüsü ve hile gibi çeşitli karakter özelliklerini gösteren davranışlar gelişebilir. Narsist özelliklere sahip kişilerin eleştiriye karşı duyarlılığı ise onların sosyal baskıya boyun eğerek karakter zırhının kırılmasını temsil eder.¹²⁷ Özgün yaklaşımına göre psikoterapi yoluyla narsist kişilik bozukluğuna sahip kişiler vücut ve somatik psikoterapi gibi yöntemler yardımıyla tedavi edilebilir.

---

¹²⁶ Ibid, s. 184-192.

¹²⁷ Ibid, s. 145-150

2.2.2. Reich'in Kitle Psikolojisi Yaklaşımının Anahtar Kavramı: Küçük Adam

Reich, Le Bon ve Freud'un kitle insanı olarak analiz ettiği kesimi doğrudan kitle insanı yerine "küçük adam" olarak adlandırılır. Bu doğrultuda Reich 1946 yılında kaleme aldığı *Dinle Küçük Adam* adlı eserini Kozmik Enerji Araştırmaları Enstitüsü adına yayımlar. Kitabın hemen başlangıcında yeniçağın küçük adam olarak adlandırılan otorite tutkunu sıradan insanın dönemi olduğunun akademik camia tarafından iddia eder.¹²⁸ Sıradan adam olarak tanımladığının çoğunlukla halk ve kamuoyu vicdanı olarak çok çeşitli isimler ve kavramlarla adlandırıldığını belirtir. Reich'in düşünsel dünyasında modern zamanlardaki dünyanın gidişatını belirleyen aktör ortalama insandır lakin bu durum insanlığın geleceği için oldukça olumsuz sonuçlara gebe dir. Kaygıdan kurtulmak için küçük adam olarak bahsettiği kitleye seslenir ve onlara yönelik adeta nutuk niteliğinde bir anlatı oluşturmaya çalışır. Sıradan ve herkes gibi olan insanın özeleştirisi yapmaktan tasvirinin yapılp eleştirilmediği ve amacının bunu yaparak yetkilendirdikleri efendileri tarafından aldatılmasına engel olmak olduğunu üstü kapalı biçimde söyler. İktidarı ele geçiren sıradan insanın, gücü adil ve meşru kullanabilmesi için eleştirilmesi gerektiği kanısındadır. Reich'in niyeti sıradan insanı aşağılamaktan çok, bu özelliklere sahip grupların tahlilini yaparak onların kendi kendisini yeniden tanımlamasını sağlamaktır. Küçük insanının temsillerinin kendisine dahi gülünç geldiğini lakin Reich'in ortalama insanı ciddiye aldığını söyler.

Küçük ve ortalama insan diye bahsedilen olgu halk kavramının temsilinden ayrıdır.¹²⁹ Halk birlikte yaşama iradesine sahip kamusal alanda var olan vatandaşlar topluluğunu ifade ederken ortalama insan egonun işlevsel boyutu biçiminde yaşayan özel alana hapsolmuş bencil insanı anlatmak için oluşturulmuş terimdir. Reich'a göre "küçük adam" kendi küçük ve acizliğinin farkında olmama özelliği çerçevesinde,

---

¹²⁸ W. Reich, *Dinle Küçük Adam*, çev. Yüksel Pazarkaya, İstanbul, Cem Yayınevi, 2021, s. 15.

¹²⁹ Ibid, s. 71.

“büyük adam” tanımına sahip olanlardan ayrışır. Karl Marx tarafından kavramsallaştırılan kendinde bilinç olarak adlandırılan sınıfsal ve sosyal durumu tahlil etme becerisine sahip değildir.¹³⁰ Somut maddi koşulları sefalet ve fakirlik içermesine rağmen kendi yaşamı ve değerlerinden oldukça memnun olduğu izlenimi vermektedir. Reich’in abartılı ve soyut biçimde tasvir ederek kavramsallaştırdığı küçük adamlar, özgürlüğü elde etme için mücadele etme konusunda zaman zaman yetkin olsa da yükselişe geçtikleri 20.yüzyıl’da özgürlüğü koruyabilme konusunda becerikli olamamışlardır. Tarih 1917 yılını gösterdiğinde işçi ve köylü birliğiyle eşit ve adil toplum için kurulan Rusya Devrim’inde kanlı çatışmalarla elde ettikleri hakları, 1924 yılından 1953’e kadar diktatörlükle yöneten Stalin düzeninin baskıcı diktatörlüğüne devretmiştir. Özgürlükler ve sivil toplumu olarak küçük adamlar tarafından kurulan Amerika, Ku Klux Klan gibi ırkçı hareketlerin etkin olduğu adaletsiz bir topluma dönüşmüştür.¹³¹

Tüm açılarıyla bakıldığında Reich’in kitabında modern zamanların temel aktörü ve modern siyasetin belirleyicisi olarak tasvir ettiği “Küçük Adamlar” grubunun kitle insanının özelliklerini yansıttığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Çıkarımın ilk nedeni tıpkı kitle insanı gibi küçük adam grubu, tabii ve pasif biçimde yönetilmeyi kabul eder. Küçük adam kesimi diye bahsedilen sıradan ve gündelik hayatının çıkarını merkeze alan bireyler mutlak anlamda apolitik görüşlere sahiptir ve Reich tarafından “daha da küçük adam” olarak adlandırılan egemenliğe sahip yöneticilere kendisini temsil etmesi için yetki vermek adına şahsi sorumluluklarından vazgeçer böylece yöneticiler tarafından aldatıldığının farkına varamaz. Küçük adamları oluşturan gruplar, bireyselliğinden ve eleştirel düşüncesinden vazgeçmeyen ve bu uğurda her türlü cezalandırmayı göze alan

---

¹³⁰ Georg Lukács, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Belge Yayınları, 2012, s. 75.

¹³¹ Reich, *Dinle Küçük Adam*, s.18.

entelektüelleri aşağılayarak yalnızlığa mâhkum etmeye çalışır.¹³² Wilhelm Reich, tarihin her döneminde azınlık kalan entelektüel kişilere deha adını verir ve onların iddiasının nesnel dünyayı merak ögesi olarak keşfederek sıradan insanın yaşamına katkı sağlamak olduğunu düşünür.¹³³ Lakin sıradan insan bu katkıya nankör davranırlar ve dehaları onlar gibi yaşamadığı için cezalandırır. Kitlelerin kararları sonucu cezalandırılan Sokrates, Hz. İsa, Lincoln, Rathenau ve Karl Liebknecht gibi farklı dönemden ve farklı düşünce akımlarından isimler dehanın örneğini oluşturlar.¹³⁴ Reich'in tarif ettiği "kitle insanı" ve "küçük adam" ortak özelliği bireysel yaratıcılığını, özgürlüğünü ve sorgulama yeteneği başkaları tarafından onaylanmak adına reddetmesidir. Dayatılan sosyal rolü ve beklenti üzerinden dogmatik yaşam felsefeleri oluştururlar. Yaşamın temel anlamını oluşturan dayanak, egonun işlevini yerine getirmesi için basit ihtiyaçları karşılama ve toplumsal beklentileri karşılamaıdır.¹³⁵

Üçüncü benzerlik ise kitle insanı gibi küçük insan da sürekli manipüle edilmeye açık olmasında aranmalıdır. Özgürlüğünü kullanmayı beceremeyen normallik arayışındaki modern sıradan insan, atomize halini kabullenir ve güçsüzlüğünü fark etmeden içselleştirerek yetersiz hissetmektedir. Sokrates felsefesinden beri öne çıkarılan kendi yaşamını kendi belirleyebileceğine dair inancını ve kendi yaşamından sorumlu olduğu düşüncesini kaybetmiştir.¹³⁶ Sorumluluğu hep bir üst otoriteye devrederek ve oportünizme sığınarak konfor alanından çıkmama eğilimindedir. Reich'in deyişle kendi kendisini gönüllü olarak köleleştirir ve kendisinin tebaa haline gelmesinden yalnızca kendisi sorumludur. Tarih konusunda bu yüzden onu özgürleştirmeyi ve ahlaki açıdan

---

¹³² Ibid, s. 28.

¹³³ Bertrand Russell, *Aylaklığa Övgü*, çev. Mete Ergin, İstanbul, Cem Yayınevi, 2020, s. 45-50.

¹³⁴ Reich, *Dinle Küçük Adam*, s. 48.

¹³⁵ Ibid, s. 25-30.

¹³⁶ Platon, *Sokrates'in Savunması*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, s. 29.

yükseltmeyi amaçlayan kuram veya hareketler yerine ona güvenlik vaat ederek denetim altına alan otoriteleri tercih ederler. Sefaletini yaratan da tarihin işleyişinin yolundan çıkmasına neden olan da sıradan ve ortalama insandır Reich'a göre ortalama insan Nietzsche'nin üstün insana yükseltme olasılığından Hitler'in alt insanına evrilir. İsa'nın sevgisi yerine Pavlus'un evlenme yasağını tercih eder ve Lenin'in demokratik anayasasını reddederek Stalin diktatörlüğünü destekler.¹³⁷ Sadece politikada değil aynı zamanda bilim ve sanat tarihinde de benzer hatalar yapmaya meyilli olmuştur. Ortalama insan, engizisyon mahkemeleri bilim adamların yargılarken sessiz kalmış ve acımasız yargıçları hakikat arayışına yeğlemiştir. Biyolojik evrimi yorumladığında yalnızca savaş ve güçlüğün ayakta kalması ilkesi çıkarımı yaparak çalışmalarını amacından ve gerçekliğinden saptırmıştır.

Dikkat çeken son ortaklık ise bütünsel oluşumlar üzerinden düşünme becerisine dayanması, bireysel düşünebilme ve planlamadan uzak olmasıdır. Devletin ve milletin karşısında bireysel farkındalığını unutmuş haldedir ve bütünü parçaya önceler.¹³⁸ Reich'ın kastettiği bütünü önceleme toplumcu yaklaşıma sahip olma anlamına gelmez. Kitle insanları için devlet soyut bir imge olarak toplumun üzerinde yer alır ve kolektif duyguların bir önemi yoktur. Ortalama insan da Reich'a göre "Milli namus", "Tanrı şanı" ve "namus" gibi kavramların peşinden irrasyonel biçimde gitmeye meyillidir. Kolektif kavramlar üzerinden düşünmesine rağmen modern sıradan insanın karakterini temsil eden küçük adamlar kurtarıcı liderler bekleyerek her türlü gruba körü körüne bağlı olma eğilimindedir.

Kolektif düşünmeye mutlak bağımlılık özelliği nedeniyle kitle psikolojisine sahip küçük adamlar belirsiz ve değişken düşman illüzyonlarını ve projeksiyonu tarihsel

---

¹³⁷ Reich, *Dinle Küçük Adam*, 2021, s. 70.

¹³⁸ Ibid, s. 129-135.

söylemini inşa etmek zorundadırlar.¹³⁹ Reich'a göre faşizm destekçilerinin de küçük adam grubuna benzer şekilde yarattıkları düşman kavramının gerçeklikle herhangi bir bağı yoktur. Her şeyin suçlusu ilan edilen ve günah keçisi özelliği kazanan düşman kavramı, kitlenin kendi kendini saf biçimde tayin edebilme iradesinin kaçınılmaz sonucudur. Faşistler oldukça iyi bildiklerini sandıkları düşman Yahudi fenotipini dahi diğer düşmanlarından ayırt etmekte zorlanmaktadırlar.¹⁴⁰ Düşmanlaştırma, gerçeklikten veya nedensellikten hareketle oluşturulmaz, daha fazla saygı uyandıran ya da küçümsenen birine doğrudan düşman muamelesi yapılır. Reich'a göre Nazi destekçileri kimin Yahudi ya da ari ırk olduklarına doğrudan kendileri karar vermektedir.

Reich'ın tarif ettiği küçük adamlar kitlesi yegâne ve blok halinde bir sosyal grubun temsilcisi değildir, herhangi bir ideolojiye özleri gereği sahip olmazlar. Örneğin Reich'a göre cinselliği burjuva saptırması olarak gören aldatılmış yığınların peşinden koşan Marksist düşünürler, bu grubunun örnekleminin temsilidirler.¹⁴¹ Hitler'i körü körüne destekleyerek gaz odası zalimliğini görmezden gelen Nazi destekçisi Almanlar da sıradan insanın temsilcisidir aynı zamanda atom bombasını heyecanla destekleyen Amerikan vatandaşları da küçük adamın farklı bir yansımasıdır. Diktatörlüğün meşruluğunu kabul eden diktatörlerin yükselmesine sebep olan farklı ideoloji veya fraksiyonlara sahip bireyler küçük adam kavramının birer temsilidirler.

Reich, modernitenin kurumsallaşmasıyla birlikte temsili, etkinliği ve sorumluluğu artan sıradan insan kimliğine sahip konfor düşkünü kitle insanları hakkında iyimser bir tavra sahiptir. Köleleşmekten kurtulmak için düşünmeye başlamıştır çünkü tarihin her döneminde etkili olan halk kitlelerini oluşturan küçük adamlar, her ne kadar zalim ve pasif karakter özellikleri barındırsa da özünde derinlik barındırır.¹⁴² Lakin bu derinlik

---

¹³⁹ Jacques Derrida, *Politiques de l'amitié*, Paris, Éditions Galilée, 1994, s. 144.

¹⁴⁰ Reich, *Dinle Küçük Adam*, 2021, s. 38.

¹⁴¹ Ibid, s. 44.

¹⁴² Ibid, s. 123.

korkuları sebebiyle yalnızca bir potansiyel olarak kalmaktadır. Kendisinin bireyselliğini, yaşamak için var olduğunu, özgün fikirleri içinde keşfedebileceğini bildikçe tüm kötü özelliklerinden arınacaktır.

2.3. REİCH'İN KİTLE BAĞLAMINDA FAŞİZM ANALİZİ

Dünyanın gidişatının değişmeye başladığı 1933 yılının Ocak ayında, Hitler iktidara geldiği sırada psikanalist ve siyasal kuramcı Wilhelm Reich Almanya'da bulunmaktadır. Ardından 2 Mart 1933 tarihinde bir Nazi gazetesi, Reich'ın yürüttüğü çalışmalar hakkında bir saldırı yazısı yayımlar ve Danimarka'ya kaçmak zorunda kalır.¹⁴³ Viyana'da bulunurken Almanya'da faşizmin yükselişinin zirvesine ulaştığı 1933 yılında *Faşizmin Kitle Psikolojisi* adlı kitabını yayımlayarak cesur ve tehlikeli bir girişimle faşizmin sosyo-ekonomik ve psikolojik kökenine dair tartışmalara yönelik düşüncelerini kaleme alır. Kitabın asıl amacı faşizmle mücadele eden ve ona karşı çıkan sol ve liberal anlayışına faşizmin dinamiklerini gerçekçi biçimde sunmak ve faşizmle mücadele için faydalı olabilecek düşünce sistemi geliştirmektir. Reich'ın çalışmasının temelinde anti faşist mücadeleye katkı sunmak için iki temel amacı vardır. İlk amacı modernleşmenin bireyin bilinçdışını otoriter karakter yapısına büründürdüğünü ispat etmek ve faşist rejimlerin sanılanın aksine basit bir politik değişimden ibaret olmadığını vurgulamaktır. Reich faşizmin ortaya çıkmasını dönemin Marksist, liberal ve muhafazakâr tarihçilerinden farklı biçimde analiz ettiğini iddia eder. Faşizmi tarihsel bir sapma olarak ele almak yerine uygarlığın ilerlemesinin yarattığı kitle psikolojisinin doğrudan bir sonucu olduğunu ispat etmeye girişir.

Reich'ın ikinci büyük iddiası ise faşist hareketlerin meşruluk kaynağının ve sınıfsal dayanağının küçük burjuvazi sınıfından kaynaklandığı iddia etmesidir. Karl

---

¹⁴³ David North, "Wilhelm Reich's Conception of Socialist Consciousness", 20 Ağustos 2007

<https://www.wsws.org/en/special/library/marxism-history-socialist-consciousness/20.html>,

(erişim: 12.05.2025)

Marx'ın ve Marksistlerin önemli bir kesiminin zaman içerisinde proleterleşerek tarih sahnesinden yok olacağını iddia ettikleri küçük burjuvazi kesiminin faşistler aracılığıyla iktidara erişebildiğini belirtir. Birtakım Marksist düşünürler, Marx ve Engels, 1848 yılında kaleme aldıkları Komünist Manifesto adlı bildiri niteliğindeki çalışmasında küçük burjuvazinin kapitalist rekabette iflasa sürükleneceği ve zaman içerisinde proletarya katılacağını ilan eder.¹⁴⁴ Reich ise bu görüşe karşı çıkarak küçük burjuvazi kesimin tarihsel süreçte aktör olduğu durumu faşizm örneği üzerinden gösterir.

2.3.1. Faşizmin Yükselişine Karşı Verilen Mücadeleye Eleştirisi

Freud ve Marx'ın ideolojisinin sentezini uygulamaya geçirerek idealist bir sol anlayışı geliştirmeye çalışan Reich, Birinci Dünya Savaşı'ndan beri Marx'ın takipçilerinin determinist açıklamalar ve bahaneler üreterek kapitalizm ve faşizmle mücadeleyi hatalı biçimde yürüttüklerini iddia eder.¹⁴⁵ Diyalektik materyalizm kisvesi altındaki kaba anlayış, ideolojiyi küçümseyerek altyapının üstyapı üzerinde mutlak belirleyici olduğuna inanmış ve bu doğrultuda tüm tarihsel olguları değerlendirmiştir. Bilinç ve ideoloji gibi temel felsefi varoluş biçimleri, ekonomik temelli varoluş olasılıklarından keskin çizgilerle ayırmıştır. Bu nedenle hem 20.yüzyılın yarattığı sosyal değişimler kavranamamış hem de kitlelerin inandığı değerlerin gerekçelerini açıklamakta yetersiz kalmıştır. Reich'a göre bu yüzden materyalist sol kökenli düşünürler dönemin koşulları ve atmosferine dair dört temel hatalı bakış açısına sahiptir.

İlk hata, ekonomik mekanik anlayış nedeniyle çağın özgül yapısını kavrayamamaktan kaynaklanmaktadır. Reich'a göre dönemin sol cenahı, proletaryanın dev sanayi ordusuna dönüşünü idrak edememiştir ve giderek siyaset üzerinde belirleyici

---

¹⁴⁴ Karl Marx, Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, çev. Nail Satlıgan, İstanbul, Yordam Kitap, 2019, s. 66-67.

¹⁴⁵ Reich, *Faşizmin Kitle Psikolojisi*, s. 32.

ve bağımsız hale gelen orta sınıfı küçümsemiştir.¹⁴⁶ İkinci hata ise ekonomik etkenlerin doğrudan sosyal bilinci oluşturacağı yanılgısına inanıldığı için ortaya çıkmıştır bu nedenle kriz anlarında yoksullaşan geniş kesimlerin doğrudan sol hareketlere yöneleceği varsayılmıştır. Rasyonel olduğundan emin olunan sıradan vatandaşların mevcut politik liberal sisteme tepki gösterip gerçek somut çözümü sosyalizmde arayacağı ütopyasına inanılmıştır. Bu sebeple Büyük Buhran ardından gelen 1929-1933 ekonomik krizi sonrasında sol hareketlerin genişleyeceği varsayılmıştır. Aynı dönemde kitlelerin faşist hareketlere yönelmesi durumu ise şovenizm, psikoz ve nevroz gibi basit açıklamalar öne sürülerek derinlemesine incelemeden kaçınılmıştır.¹⁴⁷ Reich'a göre Marx'ın felsefi düşüncesi asla ardıllarının iddia ettiği gibi mekanik bir belirlenimcilik ilkesine dayanmamaktadır Marx, tarihin öznesinin insan olduğunu kabul eder ve nesneleştirmelere karşı insanın içinde her zaman barındırdığı özgürleşme ve koşullarını biçimlendirme gücü olduğunu düşünmektedir. Sosyalistlerin birçoğu bu yüzden sefalet içerisindeki işçilerin doğrudan sol partilere oy verme potansiyeli olduğunu varsaymakta ve faşist hareketlerin büyük sermaye tarafından finanse edilerek meşruiyet kazanımı sürecini hafife almaktadır. Oysa Reich'a göre tarihsel süreç boyunca işçiler, kitleler halinde burjuva çıkarlarını savunan partileri desteklemişlerdir ve faşistler iktidarı elde etme ve iktidara gelme süreci boyunca büyük burjuvaya karşı çıkmıştır.¹⁴⁸ Ek olarak, yükselen işçi hareketine karşı büyük burjuvanın çıkarlarının radikal ve tavizsiz destekçisi görülen Nasyonal Sosyalist Parti'de işçilerin oranı da oldukça yüksektir.

Dördüncü kritik yanılgı ise her türlü idealist görülen kavramın sol görüşlü düşünürler tarafında dışlanmasıyla ortaya çıkar. Soyut kavramların tahakkümünü meşrulaştırmak adına üretildiğinden emin olan sözde devrimciler, zihin ve ruh gibi

---

¹⁴⁶ Ibid, s. 35-45.

¹⁴⁷ Ibid, s. 33.

¹⁴⁸ Sabine Hake, "Chapter 16. Wilhelm Reich and the Politics of Proletarian Sexuality". *The Proletarian Dream: Socialism, Culture, and Emotion in Germany 1863–1933*, Berlin, Boston, De Gruyter, 2017, s. 288. <https://doi.org/10.1515/9783110550863-020> (erişim tarihi: 4 Eylül 2025)

öznel etmen olarak nitelendirdiği değerleri ihmal ederek bu gibi kavramların kullanım hakkını Gentile gibi faşist isimlerin düşünsel tekeline bırakmışlardır.¹⁴⁹ Bu yüzden hiçbir nesnel kaygı taşımayan alternatif bağnaz düşünür ve siyasetçiler, boş bırakılan bu kavramların çoğunu kitlelerin duygularını manipüle etme amacıyla kullanmaktadır.

Reich, faşizmin ideolojik boyutunun, ekonomik ve kültürel yapılara benzer önemi atfederek yeninden yorumlamak gerektiği kanaatindedir.¹⁵⁰ Sistemlerin, iktidar odaklarının ve sosyal olguların, sosyoekonomik ve biyopsikolojik iki temelde anlaşılmasının gerekliliğini öne sürer.¹⁵¹ Sosyoekonomik açıdan düşük standartlara sahip bireyin suç işlemesi ve işçinin sosyalist devrime katılması gibi durumları sosyoekonomik perspektifte tutarlı öğeler olarak tanımlanır çünkü düşünce ve eylem ekonomik durumla uyumaktadır. Bu gibi tikel örneklerde sosyal ve ekonomik perspektifi merkeze alan bir analiz yeterli olurken, çelişki içeren eylemlerde ve fenomenlerde ise sosyal psikoloji çerçevesindeki açıklamalar kullanılmalıdır. Reich'a göre sosyal psikoloji bu yüzden ekonomizmden farklı olarak işçilerin hangi gerekçelerle kendi çıkarına aykırı davranıp burjuva partilerini desteklediğini analiz etmelidir. Görünen ve açık seçik olanın ötesindeki bilinçaltı ve gelişim frenleyen sosyal baskılar, bu yöntem sayesinde açığa çıkabilir.¹⁵² Reich'a göre sosyal olgulara benzer biçimde savaşlar ve çatışmaları sadece kaynak paylaşımı gibi ekonomik açıklamalarla ele almak yeterli değildir, kitlelerin dönüşümünü de açıklamak gerekir.¹⁵³ Özellikle Birinci Dünya Savaşı esnasında geniş kitleler tuhaf bir teslimiyetçilikten savaş çığırkanlığına hızlıca geçiş gerçekleştirmiştir Reich, subjektif ve objektif unsurları aynı anda ortaya koyduğunu iddia eden metodunu detaylıca açıkladıktan sonra faşizmi açıklamak adına

---

¹⁴⁹ Reich, *Faşizmin Kitle Psikolojisi*, s. 39.

¹⁵⁰ Neil Faulkner, *Tırmanan Faşizmin Kitle Psikolojisi Marksist- Freudyen Bir Analiz*, çev. Utku Özmakas, İstanbul, Yordam Kitap, 2020, s. 52-53.

¹⁵¹ Reich, *Faşizmin Kitle Psikolojisi*, s. 43.

¹⁵² Faulkner, *Tırmanan Faşizmin Kitle Psikolojisi Marksist- Freudyen Bir Analiz*, s. 54.

¹⁵³ Ibid, s. 45.

siyaset felsefesinin temel sorusu olduğunu düşündüğü boyun eğmenin kökeninin ne olduğu sorusunu sorar.¹⁵⁴ Böylece ideal bir faşizm analizinin kapısını aralayacak felsefi açıklamaları keşfetmeye çalışır.

2.3.2. Faşist Rejimlerin Meşruluğunun Kitle Bağlamında Analizi

Reich aradığı cevabı, Freud'un psikolojik ve Marx'ın toplumbilimsel teorilerini sentezleyerek siyaset felsefesi literatürüne kazandırılabilmesine inanmaktadır.¹⁵⁵ Bireylerin ideolojilerinin, hem çatışmacı sınıf ilişkileri hem de psişik ilişkiler çerçevesinde başlayan bastırma mekanizmalarının doğrudan etkisi altında geliştiğini düşünmektedir. Her iki anlayışın en çok iç içe geçerek birbirlerine doğrudan bütünleşmiş biçimde analiz edebileceği toplum yapısı ise modern ataerkil otoriter toplumlardır. Modern ataerkil toplum, kurumlarının baskı gücü ve dayattığı yaşam modeli nedeniyle bireyin cinsellik, bedensel özgürlük, sevme sevilme konusundaki iradesini, öz yönetim eğilimini ve eleştirel düşünme kapasitesini bastırmasına neden olur. Modern kitle toplumunda, sevgi, arkadaşlık, birlik olma, dayanışma şefkat gibi karşılıklı rızaya dayalı insan etkileşimi içeren temel duygu ve eylemler, zayıflık olarak görülerek dışlanmıştır.¹⁵⁶ Toplamların sosyal reproduksiyonunu sağlayan ve işleyişini garanti altına alan süreç ise bedensel hazların ve duyguların sistematik açıdan rasyonelleştirme amacıyla bilinç-dışına itilmesidir. Duygularından arındırılmış mutlak anlamda rasyonel bireyler, modern kapitalist pazarın taşıyıcı aktörüne haline gelerek toplumsal yapının organik anlamda ideal bireylerini oluştururlar. Duygular ve eleştirel yetenekten arındırılmış rasyonalite, Reich'a göre bireyselliği ortadan kaldırarak kitle ruhu denilen tehlikeli anlayışın kültürel ve sosyal alanda meşruluk kazanmasına yol açar. Öznel

---

¹⁵⁴ Reich, *Faşizmin Kitle Psikolojisi*, s. 20-25.

¹⁵⁵ Keith Barrett, "Psychoanalysis and Marxism: Reich, Marcuse, Fromm", *Freud Museum London*, 11 Ekim 2024

<https://www.freud.org.uk/event/psychoanalysis-and-marxism-reich-marcuse-fromm/>(erişim: 12.05 2025)

¹⁵⁶ Faulker, *Tırmanan Faşizmin Kitle Psikolojisi Marksist- Freudyen Bir Analiz*, s. 55.

deneyim oluşturma sürecinde modern baskının en önemli taşıyıcısı modern aile kurumunda bu tehlikeli anlayışın temellerini görmek mümkündür. Modern ailede çocukluktan itibaren birey, dışsal otoritelere bağımlı kılınır ve iradi gücü elinden alınır.¹⁵⁷ Reich'in baskıcı ve otoriter kurumlar olarak kabul ettiği kilise, ordu ve ulus devlet, bir tebaa profili oluşturmak için aynılaştıran benzer mekanizmalar olarak işler.

Reich ncs Freud gibi bastırılan her duygunun yeniden ortaya çıkacağına inanmaktadır. Modern toplumlarda tüm bu bastırılan duygular, şiddete meyilli değerler olarak geri dönebilmektedir. Modern kitle baskısının etkisi altındaki bireyler rasyonel öznelere dönüşebilmek için bilindişına yönlendirdiği duygular nedeniyle, sıradanlaşmış, mekanik ve tahakkümcü kişilik yapısı geliştirme eğiliminde olmaktadır. Bedensel ve duygusal hazlar elinden alınmış mekanik özneler dogmatik ahlak yapısını kolaylıkla işelleştirerek tutucu, özgürlük korkusuna sahip ve gerici bir karakter yapısına sahip olabilirler.¹⁵⁸ Duygusal ve bedensel hazları bastıran özneler, bastırılan duyguyu modern kurumların dayattığı disiplin, hiyerarşi ve srleşme isteği üzerinden yeniden canlandırır.

Reich için faşist hareketlere inanan, destekleyen ve meşruiyetini sürdürmesini sağlayan bireylerin psişik yapısı baskının sonucunda ortaya çıkan tüm değerlerin yansımasıdır. Faşistler modern toplumun bireyi kitleleştirmek adına bastırdığı duyguları kendi değerleri çerçevesinde militarizme ve lider kültüne yönlendirerek kullanır. Bastırılmış cinsel içgüdü sembolik motifleri ve bağlar üzerinden yönlendirilir.¹⁵⁹

---

¹⁵⁷ Ibid, s. 61.

¹⁵⁸ Reich, *Faşizmin Kitle Psikolojisi*, s. 52.

¹⁵⁹ Ibid, s. 56.

2.3.3. Reich'in Faşist İdeolojinin Niteliği ve Sınıfsal Bağlamı Tartışmalarına Katkısı

Reich'a göre faşist ideolojinin iktidara gelmesini açıklayan ve önemli düşünür ve tarihçiler tarafından kabul edilen kuram büyük sermaye kuramıdır. Görüşü savunan düşünür ve tarihçilere göre faşistler orta sınıfın hareketlerini bastırmış, alt orta sınıfın çıkarlarının aksi yönde hareket etmiş ve kendi aristokratik elitini yaratmaya girişmiştir. Bu görüşün diğer dayanağı ise faşizmin hem orta sınıfın ürettiği ve savunduğu değerler varsayılan demokrasi ve fırsat eşitliği gibi değerleri yok etmesi hem de proletaryaya karşı savaş açmasıdır.

Reich'a göre önemli bir kısmı sosyalistlerden oluşan bu düşünürlerin çoğu, faşistlerin orta sınıfa ve alt sınıfa karşı düşmanca yaklaştığını var saymaktadır. Faşist hareketin yönetici kadrosunu ve elitlerini büyük sermayenin temsilcisi olarak görmektedirler. Büyük sermaye ve faşizm tezinin savunucusu tarihçi ve yorumcular için bu yakınlığın en büyük kanıtı ise faşistlere büyük sermaye tarafından sağlanan maddi destektir. Fritz Thyssen adlı Almanya'nın çelik üretiminin %75'ini kontrol eden iş adamı 1923'te henüz Nazi Partisi yeni kurulduğunda Hitler'e 100.000 altın mark yardımında bulunmuştur.¹⁶⁰ Thyssen 1933'e kadar düzenli desteğine devam etmiş ve sonrasında doğrudan partiye katılıp Reichstag'a Nazi Üyesi olarak seçilmiş devamında da Prusya Devlet Konseyine atanmıştır.¹⁶¹ Henüz 1930 yılındayken Alman Komünist dergisi Arbeiter-Illustrierte-Zeitung kapağında Hitler'i kukla, Thyssen'i ise kuklacı olarak tasvir etmiştir.¹⁶²

---

¹⁶⁰ Emmanuelle Sonderborg, *Fritz Thyssen: The Story of the Man Who Paid Hitler, and Was Then Betrayed by Him*, 11 Mayıs 2024, <https://medium.com/@emmanuelle774/fritz-thyssen-the-story-of-the-man-who-paid-hitler-and-was-then-betrayed-by-him-e885d712f12f> (erişim tarihi: 01.09.2025)

¹⁶¹ William L. Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich A History of Nazi Germany*, New York, Simon & Schuster, 1960, s. 225-228.

¹⁶² John Simkin, "Fritz Thyssen", *Spartacus Educational*, 2015

Reich'a göre Nasyonal Sosyalist hareketin başarısı sınıfsal özellikleri yerine kitlelere basit duygular aracılığıyla seslenmesinde saklıdır. Faşizme meşruiyetini sağlayan kitleler, faşistlerin söylemlerinde dile getirdiği duygulara hemen yanıt verirler ve öne sürülen fikirlere kolayca ikna olurlar. Bu nedenle faşistler her sınıfın çıkarının lehine olduğu öne sürdükleri çelişkili itirazlar üzerinden manipülatif algılar geliştirmektedir. Her sınıfın popüler taleplerine yönelik vaatlerde bulunarak ilgili sınıfların desteğini kazanırlar. Faşistler, bir yandan işçilere özel mülkiyetin kamulaştırılmasını diğer yandan kapitalistlere özelleştirilmesinin arttırılmasını vaat ederler ve farklı kesimlerden oluşan kitleler çelişkili vaatlere inanma eğilimi taşımaktadır.¹⁶³

2.3.3.1. Faşizmin Kitle Psikolojisinin Kaynağı: Küçük Burjuva

Kitle grupları halinde, faşist yöneticilere verilen desteğin ilk nedeni faşist parti kadrolarının karakter yapısı, şahsi hikâyesi ve söylemleriyle, ortalama kitle insanının temsili olan küçük burjuva karakter yapısının uyuşmasıdır. Reich, küçük burjuvazinin sosyal kimliğinin taşıdığı kitle psikolojisini yansıtan özellikler nedeniyle faşizmin ana omurgasını oluşturduğunu iddia eder. Milyonlarca memur, orta ölçekli tüccar ve kasabalının faşizmin ana kitlesini oluşturur. Tarihsel açıdan liberalizmin ana omurgasını oluşturan küçük burjuva kesimi ani ekonomik krizlerin oluşturduğu güvencesizlik atmosferinin sonucunda liberal demokrat partileri desteklemekten vazgeçer ve sınıfsal değerlerinin yeni temsilcisi olarak belirledikleri faşist hareketlere yönelmeye başlar.

Reich, iddiasını somut açıdan desteklemek için 1930-1932 yılları arasında Almanya'da gerçekleştirilen seçimlerde Nasyonal Sosyalistlerin kademeli olarak arttırdığı oyların büyük çoğunluğunun küçük burjuvaların tercih değiştirmesiyle elde

---

<https://spartacus-educational.com/GERthyssen.htm> (erişim: 11 Temmuz 2025)

¹⁶³ Reich, *Faşizmin Kitle Psikolojisi*, s. 5.

edildiğini öne sürer. Katolik Parti dışındaki liberal görüşlü partiler söz konusu dönemde oy kaybederler ve yeni tercihleri, taleplerini dile getiren Nasyonal Sosyalist Parti olur. Bu destek sınıf karakteriyle yeni partinin ilkeleri arasındaki uyumdan kaynaklanmaktadır. Faşist ideoloji ve küçük burjuvazinin sosyal kimliği benzer biçimde kitle psikoloji çerçevesine uygun biçimde yapılanmıştır. Küçük burjuva devlet aygıtındaki konumu ve özel ailevi durumu nedeniyle kitle ruhu değerlerinden oluşan bir ideolojiye sahiptir.¹⁶⁴Kitle ruhunu sosyal kimliğine içkin biçimde barındırması durumu sınıfsal ve ekonomik kaygılardan kaynaklanmaktadır.

Reich, küçük burjuvazinin, kapitalist ilişkilerin içerisinde daimi olarak bir alt sınıfa doğru yönelme kaygısına sahip olduğunu iddia eder. Bu korku büyük burjuvazinin yapısal ayrıcalıklarına hiçbir zaman sahip olmaması nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Kapitalizmin ayrıcalıklı aktörü büyük burjuvazi, kapitalist ekonomi geliştikçe yoğunlaşan pazar rekabetinde sermayesinin nicel fazlalığı nedeniyle daha az maliyet harcayarak daha fazla sayıda ürün üretme avantajına sahiptir.¹⁶⁵ Küçük burjuvazi ise büyük firmalara kıyasla rekabette dezavantaja sahiptir ve genellikle bu güçsüzlük nedeniyle ancak büyük burjuvazinin yeterince karlı bulmadığı için dâhil olmadığı sektörlerde bağımsız olarak var olabilir. Geriye kalan kesim ise proletarya grubuna kıyasla kol gücüyle yürütülmeyen işlerde maaşlı olarak çalışarak veya devlet güvencesine yönelerek varlıklarını sürdürür. Özellikle enflasyonist ekonomik kriz anlarında küçük burjuvazi, sermayesinin yetersizliği ve büyük burjuvazinin belirlediği maaş ücretine bağımlılığı nedeniyle proleterleşme tehdidiyle karşı karşıya gelmektedir. Kriz anlarında ise ücretlerinin ve çalışma şartlarının iyileştirilmesini talep eden ve devrimci arayışlara giren proletarya, politik güç kazanır. Küçük burjuvazi, proletaryanın hak mücadelesi çerçevesinde kazanım elde etmesinden dolayı ekonomik ve siyasal ayrıcalıklarını kaybetme endişesini taşımaya başlar.

---

¹⁶⁴ Ibid, s. 64.

¹⁶⁵ Marx, Engels, *Komünist Manifesto*, s. 68-70.

Reich'a göre küçük burjuvazi sahip olduğu proleterleşme korkusu nedeniyle hem otorite sığınma arayışındadır hem de yıkıcı bir sınıfsal ideolojiye sahiptir. Bir yandan, büyük burjuvaziye karşı bağımlılığından kurtulmak istemektedir diğer yandan ise proleterlerin güçsüzleşerek nispeten yüksek maaş ve güvenli çalışma koşulları gibi ayrıcalıklarına karşı çıkmaktadır Reich için faşist rejimler ise küçük burjuvazinin öfkesinin yarattığı boşluğu kullanır, örneğin NSDAP, kara propagandayı içeren metinlerinde hem büyük tekellere hem de işçilere karşı çıkarlar. Sözgelimi, Hitler, gazeteci H.R. Knickerbocker'a verdiği röportajında Alman-Amerikan ilişkilerinin teknelci büyük alışveriş merkezlerine bağımlı olarak gelişmemesi gerektiği söyler.¹⁶⁶

Küçük burjuvazinin sahip olduğu bir başka kitle psikolojisi özelliği ise Reich'a göre dayanışma eksikliğidir. Küçük burjuvazi, toplumsal durumunun sonucu gereği dayanışmak yerine kendi grubuna sosyal ve ekonomik alan açmak adına bir araya gelir. Sanayicilerle ve proletarya kesimiyle ise çıkar çatışmasından dolayı birleşmemektedir ve kendi arasında ise güçlü bir rekabete engel olamaz. Özellikle maaşlı çalışan küçük burjuvalar, proletarya kesiminden konumu gereği kariyer umudu ve yaşam güvencesine sahiptir ve emek gücü özelleşmiş durumundadır.¹⁶⁷ Kariyer umudu, küçük burjuvalara kendi sınıfsal durumdaki bireylerden sürekli olarak daha iyi olması gerektiği düşüncesini aşlamaktadır. Küçük burjuva için kendi sınıfının üyesi potansiyel rakibidir ve dayanışma ihtimali ise bu durumda oldukça zordur. Ek olarak işçilerin, deneyimledikleri iş ilişkisi biçimden farklı olarak küçük burjuvazinin iş yaşamında ast-üst ilişkisi sert şekilde yaşanır ve üste karşı tüm sorumluluk devredilerek koşulsuz olarak bağlı olması beklenir. Küçük burjuvalar astına karşı ise güç kullanarak ancak

---

¹⁶⁶ H. R Knickerbocker, *Yarın Hitler'in Mi? 200 Soruda İnsanlık ve Savaş*, çev. Piyale Yazgan, İstanbul, Sarmal Kitabevi, 2024, s. 115-1117.

¹⁶⁷ Reich, *Faşizmin Kitle Psikolojisi*, s. 66.

istediklerini elde edebilecek durumdadır, asli üretici işi gerçekleştirmediğinden astının saygısını kazanamaz.¹⁶⁸

Son olarak küçük burjuvazi, kitle insanı gibi devletin kolluk gücünü ve meşru şiddetini kolayca sahiplenebilmektedir. Özellikle küçük burjuvazinin önemli parçası olan memur kesimi, devletin maddi ve manevi korumasının sunduğu imkânlar sayesinde kendi varoluşsal kimliğini kazandığını düşünmektedir ve bu yüzden devletin yaratmaya çalıştığı soyut üst benlikle kendi bireyselliğini özdeşleştirebilmektedirler. Küçük burjuvalar, ekonomik sermayesinin cıvıllığı nedeniyle zor maddi koşullar altında yaşamasına rağmen devlet gücünün sunduğu itibarı sayesinde üstünlük hissi elde eder. Statünün etkisiyle büyük sermayenin maddi gücüyle sahip olduğu ayrıcalıkları tatma şansına sahip olur. Yaşamsal anlam için statü kazanmaya çalışırken otorite tutkusu ve koşulsuz itaati giderek yükselişe geçer. Reich'a göre küçük burjuvazinin yaşamını yapay statü üzerinden anlamlandırmasının göstergesi şıklık takıntısıdır. Özellikle memur küçük burjuvalar, maddi gücü olmamasına rağmen şık giyinme pratiği oluşturmaya çabalarlar.¹⁶⁹

Küçük burjuvazi ile kitle insanının bir araya getiren en önemli uyuma noktası ise bireysel mevcudiyetin iradeden daha çok ekonomik ilişkilere bağımlı olma halidir. Reich'a göre küçük burjuvazi feodal yapıyı adeta koruyarak aile ile üretim biçimlerini özdeşleştirme eğilimindedir. Küçük burjuva, otoriter ataerkil aile ile sermaye arasında özdeşlik kurar ve böylece sınıfsal bilincini kaybederek yalıtık ekonomik özne olarak var olmaya başlar. Reich, özellikle aile bağının gücünü ispat etmek için orta ölçekli çiftçiler örnekleme üzerinden ilerlemektedir ve bu özellikteki çiftçilerin topraklarını aile bağıyla ayırtılamaz biçimde birleştirdiğini iddia eder. Orta ölçekli çiftçiler için toprak, sahip oldukları aile yapısının bir uzantısı gibidir ve aile ise mülki toprağın uzantısıdır. Toprak

---

¹⁶⁸ Theodor W. Adorno, *Otoriteriyen Kişilik*, çev. Doğan Şahiner, İstanbul, İthaki Yayınları, 2020, s. 135-140.

¹⁶⁹ Reich, *Faşizmin Kitle Psikolojisi*, s. 67.

tek aile mirasçısı yoluyla çocuğa geçer ve geleneksel bağlılıkla devam ettirilir. Aile ise toprağı işletmek amacıyla işletilir ve ekonomik örgütlenmeye uygun biçimde yapılandırılır. Reich'a göre küçük burjuvazinin sahip olduğu ekonomik ilişkilere göre düzenlenen aile bağı, sınıfsal bilinci ve dayanışmayı yok ederek küçük burjuvazinin kitlesel düşünmesinin temelini oluşturur ve bireysel varoluşu ekonomik düzeye indirgemenin yolunu açar. Faşistler, tabanını oluşturan küçük burjuvazinin sahip olduğu geleneksel bağı halk sağlığı kisvesi altında körükleyebilmek için garanti altına alır ve kurumsallaştırır.¹⁷⁰ Nazilerin 12 Mayıs 1933'te yayımladıkları Çiftçi Mülkiyetlerinin Yeniden Düzenlenmesine Dair Genelge, kan ile toprak arasındaki kopmaz bağ anlayışına dayanmaktadır. Genelgeye göre, bir çiftçinin yalnızca tek çocuğu olabilir ve her bir çiftçinin mülki hakları tek mirasçı hukukuna göre şekillendirilir

. Reich'a göre yalnızca maddi özdeşleşme nedeniyle değil aynı zamanda barındırdığı psikolojik mekanizmalar sebebiyle de küçük burjuva aile modelinde yetişen bireyin kimliğinin inşası kitle insanına ve faşizm destekçiliğine dönüşmeye aşırı derecede yatkındır. Küçük burjuvazinin sahiplendiği modern ailenin işlevi sadece bireyi yetiştirmek değildir, aynı zamanda ideolojik ilişkiler çerçevesinde oluşan konformizm küçük burjuva bireyin zihni dünyasını şekillendirmektir.¹⁷¹ Küçük burjuvazinin aile yapısındaki baba figürünün otoriter konumu, kitle insanının lidere mutlak bağımlılığı gibi şekillenmiştir.¹⁷² Namus ve görev anlayışı ise baba figürünün baskıcı rolüyle aile içinde sağlanır ve özellikle cinsel özgürleşmeye yönelik baskının yoğunlaşması nedeniyle bireylerin eleştirel ve düşünsel becerilerinin gelişimini engellenir. Simgesel düzeyde anne figürü ise adeta küçük çapta sembolik bir kavramı gibi yapılanmıştır, bireysel- öznel duygusal çekirdeği oluşturur. Anne figürü, saflık, temizlik, şefkat, birliktelik duygularını ve ulusun soyut anlamları oluşturan değerleri taşırken baba

---

¹⁷⁰ Ibid, s. 68.

¹⁷¹ Faulkner, *Tırmanan Faşizmin Kitle Psikolojisi Marksist- Freudyen Bir Analiz*, s. 63.

¹⁷² Reich, *Faşizmin Kitle Psikolojisi*, s. 71.

kavramı ise dışarıya karşı mutlak koruma, ötekini uzaklaştırma güdüsü gibi davranış kalıplarının aşılmasına neden olur.

Aile içerisindeki bu mutlak ayrışma faşizm destekçileri ve liderlerinde var olduğu iddia edilen ikili karakter yapısını göstermektedir. Faşist liderlerin ve destekçilerinin fikirlerinde anne kavramı, ulusun saflığı, temizliği ve kutsallığı temsil eder. Hitler, 1933 yılında Nasyonal Sosyalist yöneticiler Anneler Günü konuşması esnasında anne kavramı ile Alman halkının birliğine vurgu yapmaktadır.¹⁷³ Seçim öncesindeki konuşmalarında ise kadının asli görevinin aile kurmak olduğu düşüncesi konuşma boyunca dillendirilir. Kadınların çalışma hayatına dâhil olmasına karşı çıkılmasa karşı çıkılarak kadınların sadece çocuk doğurabileceği söylenir. Propaganda bakanı Goebbels, ise konuşmalarında şeytanlaştırdığı Yahudi topluluğunu annesine saldıran insanlık dışı mahlûklarla eşdeğer tutar ve Alman arılığını tarif etmek için anne mitini kullanır.

2.3.3.2. Faşizmin Benimsenme Sürecine Sınıfların Katılım Boyutu

Reich, faşizm ideolojisinin tabanının küçük burjuva ekonomik grubu olduğunu iddia etse de aynı zamanda kitle ruhunun diğer sınıfların sosyo-kültürel kimliğinde içerildiğini kabul eder. Reich'a göre ekonomik yapı ve sosyal kimlik uyumunun örtüşmediği durumlarda işçiler ve köylüler de kolaylıkla kitle insanı bilincine sahip eğilimler gösterebilir.¹⁷⁴ Sanayi işçileri kitlelerin parçası haline gelerek giderek Marx'ın tanıklık ettiği dönem olan 19.Yüzyıl'daki proletarya kimliğinden uzaklaşmışlar ve burjuvazi sınıfıyla benzer hale gelmişlerdir. Reich, ünlü sosyalist teorisyen Kautsky'nin geliştirdiği sanayi geliştikçe işçilerin daha iyi koşullarda yaşam sürdükleri ve sınıf bilinci geliştirmekten uzaklaştıkları tezine katılır.¹⁷⁵ Hindistan, Çin ve Rusya gibi

---

¹⁷³ Ibid, s. 75.

¹⁷⁴ Ibid, s. 81.

¹⁷⁵ Karl Kautsky, *The Social Revolution*, Chicago, Charles H. Kerr Publishing Company, 1902, s. 59.

ülkelerde devrimin İngiltere gibi ülkelere kıyasla daha kolay olduğunu çünkü işçilerin genellikle gelişmemiş ülkelerde daha kolay sınıf bilinci geliştirerek devrime girişebileceğini iddiasındadır.

Bu noktada Reich, kapitalizm geliştikçe işçilerinin sınıf bilincinin azalması sonucunda lümpen proletarya ve aristokratik işçi kesiminin ortaya çıktığını öne sürer.¹⁷⁶ Küçük burjuvazinin gerici yaşam biçimini idealleştiren işçiler, sefil proletaryanın özünü oluştururlar. Geleneksel Marksist anlayış tarafından genellikle küçümsenen bu kesim, Reich'a göre faşizmin özellikle bu sınıfın milis güçleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Faşizme temel desteği veren gruplar genellikle yeni toplum yapısında ortaya çıkan alt-orta sınıf kesimlerdir. Kitlelerin ruhunun niteliğini oluşturan bu kesimler, siyasetin ruhunu ve işleyişini belirlerler. Çoğu zaman politik aktörler kitlelerin taleplerini yerine getirmek ve kitlelerin sesi olmakla görevli önemsiz isimlerdir.¹⁷⁷

Reich için kitle tanımı gereği hem Le Bon'un belirttiği gibi vahşiliğe, şiddete ve yıkıma yatkındır hem de Willi Schlamm adlı sosyolog ve gazetecinin gösterdiği gibi biçimlenmeye elverişli, bilinçsiz ve pasiftir. Kitle bulunduğu sosyoekonomik şartlara bağlı olarak politik gericiliğin başlıca aktörü haline dönüşebilir lakin Le Bon'dan farklı olarak kitleler lider karşısında tamamıyla bağımlı haldedir.¹⁷⁸ Dönemsel şartlar uygun olduğunda kitle, barındırdığı radikalliğini ve baskı karakterini aracı olan politikacılar vasıtasıyla açığa çıkarırken belirli dönemlerde ise liderleri karşısında edilgen bir nesne gibi konumlanır.

2.3.3.3. Kitle Psikolojisinin Sonucu olarak Faşizm

Reich'a göre kitlelerin psikolojik eylemlerinin doğal siyasi ve tarihsel sonucu faşizm olmuştur. Bu sonucu gösteren korelasyonun ilk ve en büyük göstergesinin,

---

¹⁷⁶ Reich, *Faşizmin Kitle Psikolojisi*, s. 215-220.

¹⁷⁷ Ibid, s. 216.

¹⁷⁸ Faulkner, *Tırmanan Faşizmin Kitle Psikolojisi Marksist- Freudyen Bir Analiz*, s. 13.

Nasyonal Sosyalizm tabanın çocuksu çekingen kırılğan ve gerileyen korunma tavrı olduğunu düşünmektedir.¹⁷⁹ Bu tavır, özellikle liderin korunmasına babanın korumasına sığınmışçasına ihtiyaç duyma anında açığa çıkar. NSDAP destekçisi kitle insanı, Hitler'in her şeyi halledebileceğine inanmıştır ve toplumun kendi kendini yönetmesine dair olan inancını yitirir. Vasatlığı sebebiyle demokrasi askıya alındığında diktatörleşme sürecini onaylayarak normalleştirir çünkü sempatizan, çocuğun gelişim dönemindeki baba figürüyle kurduğuna benzer biçimde lider Hitler ile özdeşleşmiş haldedir.¹⁸⁰ Henüz ergenlik evresine adım atma evresindeki bir çocuğun babasının kudretine duyduğu inançla benzer biçimde, liderin her şeyi bildiğine dair kanı geliştirir. Reich'a göre her Nazi taraftarı özellikle bilinçdışında doğrudan doğruya kendisini Hitler'in bir tezahürü olarak atfeder.

Faşist ideolojinin kitle psikolojisinin ürünü olduğunun ikinci göstergesi ise ideolojinin temelinde yer alan gerici mistik değerlere dayalı güdülerdir. Faşist kültürün meşruluk alanını yaratmak için yaygınlaştırdığı iki temel düşünce vardır, ilki faşistlerin özellikle katliamları için gerekçe oluşturmak için manipüle ettiği ırkın saflığı düşüncesidir, ikincisi ise organizmacı toplum anlayışıdır. Faşistler için ırkın saflığı ideolojinin temel ilkesidir ve bu ilkedan Aryan ırkının koruması, soyun sürdürülmesi ve bu soya ait olmayanların hızlı imhası gibi katliama yol açan politik programlar türetilir.¹⁸¹ Ek olarak, faşist grupların söylem ve eylemlerinde saflık, ruh, göksel, aseksüellik ve ışık gibi kavramlar öne çıkarılır.¹⁸² İrkin saflığına ve organizmacı toplum anlayışına dair yürütülen politikanın, sosyal ve psikolojik kökeni Reich'a göre bastırılmış cinsellik olgusunda aranmalıdır. Reich yeniden Freud'un bastırılmış olan mutlaka geri döner düşüncesinden hareketle aşağılanmış ve bastırılmış cinselliğin

---

¹⁷⁹ Ibid, s. 74.

¹⁸⁰ Reich, *Faşizmin Kitle Psikolojisi*, s. 150-160.

¹⁸¹ Paxton, *Faşizmin Anatomisi*, s. 185.

¹⁸² Reich, *Faşizmin Kitle Psikolojisi*, s. 99.

ideoloji olarak geri döneceğini iddia eder. Kitle, bireyin cinsel gelişimine sekte vurdurur ve cinsellikle bağlantılı yaratıcılığın bilinçdışına doğru bastırılması sağlanarak algıları mistik öğelere doğru yönlendirilir. Bu karmaşık sürecin ideolojik boyutunda ise cinselliği üremeyele özdeş hale getiren negatif ahlak rol oynar. Kitle anlayışını dayatan otoriter aile yapısında çok çocuklu aile yapısı korunur ve özellikle baskının öznesi olan kadınların özgürleşmesi engellenir ve kadının doğurgan varlık olarak konumu belirlenir.¹⁸³ Gerici kitle baskısıyla büyüyen kadınlar seksüel- ekonomik sermayesini garanti altına alabilmek adına saf annelik mitine inanabilirler. Böylece kitle insanı düşüncesinin radikal şekilde savunan faşistler, kürtaşı yasaklama isteği ve annelik makamını kutsayan anlayışına meşruluk zemini oluştururlar.¹⁸⁴

Katolik Kilisesi, kitle mistik anlayışını en radikal biçimde dayatan ve faşistlerle fikri ittifak yürüten kurumdur. Hristiyanlığın mutlak temsilcisi olduğunu ilan eden ruhban sınıfı, cinselliği günah ilan etmekte, dünya değerlerini önemsiz gibi sunmakta ve çileci bir anlayışı topluma yaymaktaydı. Reich'a göre kilisenin bu tavrı sefaletin ve fakirliğin gerçek sebeplerinin anlaşılması engelleyerek toplumdaki eşitsizlik meşrulaştırmaktaydı. Bireylerin dini duygularına seslenerek kitleleri şekillendirmekte oldukça başarılı olmuştur ve özellikle genç kitleleri ikna ederek duygularını bastırmasını sağlamıştır. Reich, özellikle 1930 -1932 yılları arasında 50.000 komünist ve 60.000 sosyal demokrat parti üyesi gence karşı Hristiyan gençlik birliklerinin bir buçuk milyon üyeye sahip olduğunu hatırlatır.¹⁸⁵ Faşistler, tabanını oluşturan gerici ideolojik mistik değerleri, destek bulmak amacıyla kurumsallaştırma vaadinde bulunurlar ve bu değerlere bağlı gelişen anti-propagandayı ortak biçimde sol görüşlü hareketi bastırmak için kullanırlar. 1918 yılında Bolşevik Karşıtı Derneği, solcuları aile mülkiyetini ortadan

---

¹⁸³ Ibid, s.116.

¹⁸⁴ Faulkner, *Tırmanan Faşizmin Kitle Psikolojisi Marksist- Freudyen Bir Analiz*, s. 56.

¹⁸⁵ Reich, *Faşizmin Kitle Psikolojisi*, s. 130.

kaldırma iddiasıyla suçlar.¹⁸⁶ Reich'a göre faşistlerin gerici ahlakın enerji karşıtı kullanma şeklinin belirgin göstergesi ise gamalı haç ögesini sembolleştirmesidir.

---

¹⁸⁶ Ibid, s. 120.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FAŞİZM MARKSİST ANALİZİ VE POULANTZAS

3.1. POULANTZAS'IN DÜŞÜNSEL KAYNAKLARI

Faşizmin alternatif açıklamalarından bir diğeri en etkin ve sistematik mücadeleyi yürütmüş olan Marksist hareketin temsilcilerinden gelmektedir. Özellikle Georgi Dimitrov'un Komintern'de 1935 yılında yaptığı tanım, Marksist faşizm analizinin temellerinden birini oluşturmaktadır. Dimitrov'a göre faşizm, finans kapitalin en gerici, en şovenist ve en emperyalist unsurlarının açık terörcü diktatörlüğüdür.¹⁸⁷ Bu yorum, faşizmi burjuva sınıfının proletaryayı bastırmak ve toplumsal muhalefeti ezmek için geliştirdiği sınıfsal bir araç olarak görür. Bu yaklaşıma göre kapitalizm ve sınıf savaşı ele alınmadan faşist ideolojinin teorik çerçevesi ve ortaya çıkma süreci analiz edilemez.¹⁸⁸ Faşizmle mücadele etmek için yalnızca politik bir direnç değil, aynı zamanda kapitalist üretim ilişkilerine karşı verilen sınıfsal bir savaş da gerekir. Bu nedenle, faşizmin çözümü ve ona karşı geliştirilecek direniş stratejileri, sınıf mücadelesi perspektifinden hareketle değerlendirilmektedir.

Marksist faşizm analizlerinin en güncel ve kapsamlı temsilcilerinden biri yapısalcı ve devlet merkezli analizi öne çıkararak geniş ve kapsamlı analiz sunan teorisyen Nicos Poulantzas olmuştur. Özellikle, 1960 ve 1970'li yıllar arasında devlet, sınıf ve faşizm üzerine geliştirdiği analizlerle öne çıkan düşünür, 1970 yılında yayınladığı *Faşizm ve Diktatörlük* adlı eseriyle faşizmin kaynağını ve faşist devletin rolünü açıklar. Faşizmin yükseliş sürecinde sınıflar arası ilişkinin dönüşümünü ve

---

¹⁸⁷ Dimitrov, *The United Front: The Struggle Against Fascism and War*, s.74-75.

¹⁸⁸ Max Horkheimer, *Alacakaranlık: Almanya Üzerine Notlar 1931-1940*, çev. Selahattin Hilav, İstanbul, Metis Yayınları, 1990, s. 92.

ortaya çıkma için gereken koşulları detaylandırarak Marksist kuramın derinliğini ve açıklama gücünü geliştirir. Poulantzas, kitabında varsayıma dayalı olarak Marksist literatürün temel tezlerini oluşturan kapitalist sistemde karın düşme eğilimi, tekelleşme, emperyalizm ilişkisi ve araç biçiminde devlet modeli gibi tezleri genişletir. Poulantzas'ın eserini anlayabilmek ve faşist rejimlerin ortaya çıkması için gereken tarihsel sürecin açığa çıkarılabilmek için özellikle Marx ve Lenin gibi kurucu isimlerin çalışmalarını incelemek gerekir.

3.1.1. Marx'ın Kapitalist Tekelleşme ve Lenin'in Emperyalizm Analizi

Faşizm olgusunu incelemeyi hedefleyen Marksist teorisyenlerin referans noktası, Karl Marx'ın kapitalizm, devlet ve sınıf ilişkileri hakkındaki düşüncesidir. Marx'ın yaşamış olduğu yıllar olan 1818-1883 yılları arasında faşizm olgusu henüz ortaya çıkmamıştır. Marx'ın bu yüzden faşizme yönelik doğrudan kuramsal bir analizi bulunmamış olmasına rağmen onun özellikle kapitalizmin iktisadi işleyişinin yasalarının politika ve sosyal düzenin dönüşümüne etkisi üzerinden geliştirdiği öngörülerini ve analizleri, Marksist düşünürlerin faşizm olgusunu incelerken başvurdukları temel dayanak ve zemin olmuştur.¹⁸⁹ A. Thalheimer ve Lev Troçki gibi kimi Marksist düşünürler, Marx'ın Bonapartizm analizini temele alarak faşizm olgusunu bu bağlama yerleştirmeye çalışırken Poulantzas ve Gramsci gibi hegemonya krizini temele alan düşünürler tekelleşme süreci ve kapitalizmin yapısal krizlerine dair kar oranı düşme eğilimi gibi iktisadi ve siyasi analizleri temel almaktadır.

3.1.1.1. Marx'a göre Kapitalizmde Ortalama Karın Düşme Eğilimi

Marx'ın temel iddiasına göre kapitalist sistem, işleyişinin doğal evrimi gereği kriz yaşamaya mahkûm bir ekonomik sistemdir çünkü piyasa doğal bir yasa gibi

---

¹⁸⁹ Lev Troçki, *Almanya'da Faşizme Karşı Mücadele*, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 1998, s. 55-57.

üreticiden bağımsızlaşarak pazar aktörlerinin kârının düştüğü bir işleyişe evrilme üzerine kuruludur.¹⁹⁰ Marx'a göre kapitalizm kurallarını liberal perspektiften tarif eden Adam Smith gibi düşünürler, ortalama kârın düşme eğiliminin nedeni olan piyasa kurallarının pozitif yönlerini ele almıştır. Smith'in teorisine göre kapitalizmin ekonomik olgunlaşmasının doğal sonucu olan ortalama kâr potansiyelinin düşme eğilimi, sermaye birikim stokunun büyümesiyle birlikte paralel artan piyasa rekabetinin sonucudur.¹⁹¹ Kapitalist ekonomide kâr endeksinin düşme eğiliminde olmasının ilk nedeni, sürekli olarak artan ve yoğunlaşan rekabette öne çıkmak adına sermayedarların ürünün satış fiyatını düşürmesidir. İkinci neden ise yüksek getirili sektörlerde doygunluğa ulaşmış sermayenin sonrasında daha az kârlı alanlara yatırım yaparak bu alandaki elde edilen toplam geliri arttırmasıdır.¹⁹² Yeni pazar alanına yönelik rekabet artmasına rağmen ortalama kâr oranı bu gibi durumlarda düşme eğilimi gösterir. Son açıklaması ise emek verimliliğinin artışıyla beraber emeğin fiyatlandırılmasının yükselmesine bağlı olarak kâr azalması ilkesidir.

Karl Marx'a göre ise kapitalist sistem her fırsatta kârı düşürecek içsel çelişkilere sahiptir ve bu çelişkiler sistemde kaçınılmaz krizler üretir.¹⁹³ Ricardo Okulu ve Adam Smith'in temsil ettiği liberal kuram ise artı değerın sermayeye doğrudan eşit ele almaktadır, dolayısıyla Marx'a göre sorunun doğmasının kaynağı artı değer- kâr ekonomik çelişkisinin üstünü kapatmaktadır. Böylece liberal kuram, kâr olgusunu yalnızca sermayenin ürün için harcadığı maliyet ve üründen elde ettiği gelir arasındaki basit farka indirgemıştır. Marx'ın kâr kavramına yüklediği anlam ise tamamen farklıdır.

---

¹⁹⁰ Karl Marx, *Kapital Cilt 3*, çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, İstanbul, Yordam Kitap, 2021, s. 189.

¹⁹¹ Adam Smith, *Ulusların Zenginliği*, çev. Sabri Büyükdüvenci, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, s. 85-92.

¹⁹² Marx, *Kapital Cilt 3*, s. 190-195.

¹⁹³ David Harvey, *Marx'ın Kapital' için Kılavuz*, çev. Bülent O. Doğan, İstanbul, Metis Yayınları, 2015, s. 225-230

Kâr, basit ekonomik bir denklem değildir aksine işverenin işçi üzerinde uyguladığı sömürünün ve emeğin nesneleştirilme sürecinin ayrılmaz bir unsurudur.

Marx, *Kapital* adlı kitabında artı değer kavramını “Artı-değere, yani metaların toplam değerlerinin içinde artı-emeğin, yani işçinin ödenmemiş emeğinin gerçekleşmemiş bulunduğu bölümüne kâr adını veriyorum.”¹⁹⁴ sözleriyle özetlemektedir. Kâr oranı kapitalist sistemde ancak ve ancak toplam sermayenin ücretlerin ödenmesi için kullanılması halinde artı değere eşit olabilir. Sermaye ise yalnızca ücret maliyetini karşılama amacıyla değil aynı zamanda üretim açısından malları alımı, üretim araçlarının üretkenliğini artırma, emeğin nesneleştirilme sürecini hızlandırma hedefi doğrultusunda kullanır. Kapitalist ilişkilerde kar oranlarını arttırmak için girişilen sermaye kullanımı ise karın düşmesini sağlayacak iki sapmayla sonuçlanır. Ortalama kârın düşme eğiliminde olmasının en temel nedeni Marx’a göre rekabette öne çıkmak adına sermayedarların makine ve teknolojik ürünleri arttırarak onun için değişen sermaye olan emek gücünü nispi olarak azaltmasıdır.¹⁹⁵ İkinci sebep ise kapitalistler için karı arttırmanın yöntemi sermayeye oranla harcanan emeğin düşürülmesinde görülmesinden dolayı ortaya çıkar.¹⁹⁶ Rekabette öne çıkmak isteyen sermaye sahibi yatırılan sermayeye oranla giderek daha az emek kullanmaya meyillidir. Ek olarak ortalama karlardaki düşüş toplam sermaye kitlesindeki büyümenin ve büyümeyle birlikte artan artı- değer miktarı ve sömürünün sonucudur.¹⁹⁷

3.1.1.2. Lenin’in “Kapitalizmin Kaçınılmaz Sonu: Emperyalizm” Teorisi

Marx’ın bilimsel teorilerini pratiğe uygulamasıyla tanınan Bolşevik Hareketinin öncüsü Vladimir Lenin, literatürün ekonomik analizlerini derinleştirerek

---

¹⁹⁴ Karl Marx, *Kapital. Cilt 1*, çev. Mehmet Selik-Nail Atılğan, İstanbul, Yordam Kitap, 2021, s. 165.

¹⁹⁵ Ibid, s. 207.

¹⁹⁶ Ibid, s. 209.

¹⁹⁷ Ibid, s. 330-333.

emperyalizmin, kapitalizmin doğal evre süresinde gelişen tekelleşme sürecinin son etabı olduğunu iddia eder.¹⁹⁸ Marx'ın kapitalizm analizini sürdüren Lenin'e göre rekabetin artışıyla beraber gelen sermaye birikimi yoğunlaştıkça tekeller ve kartellerin sayısı artışa geçer.¹⁹⁹ Kapitalist ilişkilerin işleyiş sürecinde ortaya çıkan rekabet esnasında sermayenin kademeli olarak yoğunlaşması, pazar faaliyetlerinde gerçekleşen birleşme ve satın alma oranını doğrudan arttırır. Nitelikli teknik donanımı sayesinde küçük işletmeye hammaddeyi ucuza temin edebilmesi nedeniyle büyük sermaye, her zaman daha düşük maliyetle daha fazla üretme şansına sahiptir. Böyle bir durumda ise küçük sermayenin birleşmek dışında bir çaresi kalmamaktadır. Küçük işletmeler, sadece hammadde ucuzlatmak için değil faaliyet alanını genişletmek için de birleşmek zorundadır. Yeni oluşan alana katılan işletmeler, yatırım yaparak ayakta kalmak zorundadır ve sektöre yeni girdiklerinde sermayeleri hâlihazırda var olan işletmelerin yanında düşük gelir oranlarında kalır.²⁰⁰ Kâr oranını, mevcut sektör ortalamasına sabitlemek için uygulanan kural birleşme ve diğerini absorbe ederek satın alıp tekelleşmeye yönelme eylemidir. Böylece tekeller, toplam işletme sayının oldukça az miktarını oluşturmasına rağmen Lenin'e göre özellikle enerji ve buhar gücüne dayalı sektörlerde mevcut gelirin büyük çoğunluğunu önemli ölçüde bünyesinde barındırır. Birleşerek tekelleşmeye yönlendiren diğer kapitalist kural ise kapitalizmde geleceğin ipotek ettirilmesini öngören kredi olgusudur. Bankalar, kapitalist aktörleri düzenli ve sistematik olarak tekelleşmeye yönlendirme amacı taşıyan kapitalist ilkelerin adeta temsili niteliğindeki kurumlarıdır.²⁰¹ Kendi başlarına tekeldirler ve pazarda

---

¹⁹⁸ Richard B. Day Daniel Gaido (ed.), *Discovering Imperialism: Social Democracy to World War I*, Chicago, Haymarket Books, 2012, s. 774.

¹⁹⁹ Vladimir I. Lenin, *Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, çev. Cemal Süreya, Ankara, Sol Yayınları, 2009, s. 23.

²⁰⁰ Korkut Boratav. "Emperyalizm Üzerine Bir Söyleşi". *TMMOB Makina Mühendisleri Odası Bülteni*, C. 65, S. 778, Kasım 2024

<https://sanayivetoplum.mmo.org.tr/bultenler/10-11/emperyalizm-uzerine-bir-soylesi> (erişim: 17.09.2025)

²⁰¹ Rudolf Hilferding, *Finance Capital: A Study of the Latest Phase of Capitalist Development*, çev. Tom Bottomore, Londra, Routledge & Kegan Paul, 1981, s. 336-340.

gerçekleştirdikleri kredi faaliyeti yoluyla tekelleşme sürecini garantörü konumda bulunurlar. Bankalar için tekel biçimde örgütlenmek olmazsa olmazdır aksi durumda yüksek getiri elde etmeleri mümkün değildir. Bankaların tekel olarak örgütlendiğinin göstergesi ise az sayıda bankanın çok sayıda mevduata sahip olmasıdır.²⁰² Örneğin, Almanya’da tüm bankalardaki toplam 10 milyar mevduatın yarısı 9 büyük Berlin bankasından verilmektedir.²⁰³ Özellikle sinai işletmeler bankalara tam anlamıyla bağımlı olarak faaliyet göstermek zorundadır. Sinai işletmelerin sermayeye yönelik bağımlılığı ve kayıt bilgileri, onları bankalara karşı sorumlu hale getirir. Borçlandırma ve birleşmeye mecbur kalma nedeniyle artan tekelleşme sonrasında rekabetçi kapitalizm evresinden şirketlerin rekabet edemediği finans kapital evresine geçilir. Bu evrede kapitalistler gerektiğinde gerilla yöntemleri kullanarak kredileri keser, sarı sendikalar aracılığıyla rakip firmayı doğal rekabete maruz bırakmadan ele geçirirler. Fiyatları piyasa kurallarının içsel denetiminden bağımsız olarak yükseltebilen tekeller, tarım ve sanayii sektörleri arasındaki fiyatlandırma ilişkisini de dengesiz hale getirir.²⁰⁴

Bu evrede ortaya çıkan emperyalizm, finans kapital evresinde sermaye fazlası artışa geçtiği durumda şirketlerinin kârının yeniden tesis edilmesi için tekellerin, emek gücü ve hammadde kaynağı olan gelişmemiş ülkelere sermaye ihraç etmesinin sonucudur.²⁰⁵ Tekelci mali ve sinai sermaye, içerideki krizini aştıktan sonra dünyaya yayılmaya başlar, her ülkede sömürge bankaları oluşturulur, kapitalist sermayeler kendi içinde yavaş yavaş dünyayı paylaşır. Rockefeller’ın Standart Oil Company adlı ve Rothschild’ın Bnito şirketi gibi birleşerek kurulan tekeller, emperyalizme yönelerek

---

²⁰² Lenin, *Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, s. 40-55.

²⁰³ Ibid, s. 35.

²⁰⁴ Ibid, s. 50-60.

²⁰⁵ Stefan Engel. *Yeni-Emperyalist Ülkelerin Ortaya Çıkışı Üzerine*, Essen, Verlage, Neuer Weg, 2017, s. 11.

sermayelerini emperyalist girişimleri fonlayarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.²⁰⁶ Deniz ticaretinde de benzer bir durum söz konusudur, Alman şirketleri ile İngiliz ve Amerikan şirketleri limanların tahsis edileceği firmalara dair anlaşma imzalamıştır. Lenin, 1897 yılında Almanya'nın kırk kadar uluslararası kartelet katıldığını 1907 yılında sadece on yıl içinde bu sayının yüze kadar çıktığını belirtir.²⁰⁷Finans kapitalin geliştiği ve kapitalist ilişkilerin egemen olduğu ülkeler emperyalizmi temel politika olarak belirlemiş ve sömürge sayılarını hızla arttırmıştır. İngiltere, 1876 yılındaki sömürge sayısını ve 1914 yılında yarısı oranında arttırmış, 393 milyon insanı barındıran sömürge topraklarında egemen hale gelmiştir. Rusya 1876'daki sömürge sayısını 1915 yılında birebir korurken, o tarihte sömürgesi olmayan Fransa, Almanya'nın neredeyse üç katı büyüklüğünde sömürge toprağı edinmiştir.

Lenin'in tezlerini genişletmeyi planlayan Gramsci ise Lenin ve Marx'ın yapısal analizlerinin sonucunu faşizmin ortaya çıkışıyla ilişkisini bağlamında açıklar. Gramsci tekelleşme ve emperyalizm analizini hegemonya kavramıyla sentezler. Gramsci'ye göre hegemonya hem baskı aygıtı ve hem de rıza üretim sürecinden oluşmaktadır. Birlikte işleyen iki iktidar işlevi iç içe geçmiştir, çoğu zaman sadece analitik olarak ayırt edilebilmektedir.²⁰⁸ Hegemonya sınıf mücadelelerin kazanımlarının ve savaşının gerçekleştiği güç ilişkilerini içerir ve mücadelenin devamı karşılıklı yıkıma yönlendirdiğinde bunalım süreci oluşur. Gramsci, emperyalist evrimin gelişim süreciyle örtüşecek biçimde faşizmi kapitalist savaşın en sert evresi olarak tanımlamıştır.²⁰⁹Dolayısıyla sınıf mücadelelerinin sonucu olan emperyalist evre gibi faşizm de Gramsci'ye göre sınıf savaşının doğal bir çıktısı olarak meydana gelir.²¹⁰

---

²⁰⁶ Brita Åsbrink, "The Oil Companies Merge", *Branobel History*, 15 August 2011, <https://www.branobelhistory.com/the-branobel-company/the-oil-companies-merge/> (erişim: 09.08.2025)

²⁰⁷ Lenin, *Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, s. 50-52.

²⁰⁸ M. Yetiş, "Gramsci ve Devletin İki Görünümü", *Mülkiye Dergisi*, C.33, S.264, 2009, s. 131-132.

²⁰⁹ Antonio Gramsci, *Komünist Partiye Doğru*, çev. Cemil A. Kanat, İstanbul, Belge Yayınları, 2000, s. 140.

²¹⁰ Paul Ransome, *Gramsci'nin Hayatı ve Eserleri*, çev. Ali İhsan Başgöl, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 133.

Emperyalizmin gelişmesinin yanı sıra küçük burjuvazinin ulusal sahnede güç kazanması faşizmin ortaya çıkması için gereken temel koşullardır.²¹¹ Emperyalizmin yükselişiyle paralel olarak işçi sınıfı devrim tehdidi oluşturur bu tehdit karşısında küçük burjuvazi ve kapitalist sınıflar harekete geçerek devleti şiddet yoluyla yeniden restore etmeye girişir. Bu karşı devrim sürecinin sonucunda başarıya ulaşması durumu faşizmin oluşumu için temel bir ön koşuldur.

3.1.2. Marksist Bonapartizm Açıklaması

3.1.2.1. Kapitalist Evrenin Doğal Sonucu Olarak Otoriterleşme

Eserde Marx, Fransa’da 1848 yılında başlayan devrim, genel oy, hukuk devleti gibi liberal ideallerin, 1849 yılında Bonapart gibi otoriter bir liderin iktidara gelmesiyle sonuçlanma nedenlerini inceler.²¹² Fransız Devriminden sonra, 1848 yılında Fransız halkı, Şubat devrimi adını verdikleri bu süreçte Orléans dükü Louis Phillipe’i genel oy hakkının sağlanması ve modern ulus devlet yapısının kurumsallaşması amacıyla tahtından indirir ve 2.Cumhuriyet dönemini başlatır.²¹³ Örgütlenmemiş biçimde her kesimin farklı talepler doğrultusunda siyasal devrimi gerçekleştirmiştir. Burjuvazinin serbest ticaretin ve mülkiyet reformu talebi varken, işçi sınıfı çalışma koşulu ve saatinin düzenlenmesini talep etmektedir.

Marx’a göre devrimin zamansal açıdan iki farklı süreci vardır. İlki Geçici hükümetin iktidarda olduğu dönem olarak çerçevelenen, tüm kesimlerin muhalif biçimde bir arada durduğu 24 Şubat- 4 Mayıs arasındaki dönemdir.²¹⁴ Bu dönemde Dük I. Philippe iktidarda olmasına rağmen işçiler ve burjuvaların birtakım talepleri hükümet

---

²¹¹ Demirhan Fahri Erdem, “Antonio Gramsci’nin Kuramında Faşizm Çözümlenmeleri”, *Akademik Bakış*, C. 9, S. 17, 2015, s. 295.

²¹² K. Marx, *Louis Bonaparte’in 18 Brumaire’i*, çev. Erkin Özalp, İstanbul, Yordam Kitap, 2016. s. 25-30.

²¹³ D. Thomson, *Europe Since Napoleon*, Harmondsworth, Penguin Books, 1966, s. 152.

²¹⁴ Marx, *Louis Bonaparte’in 18 Brumaire’i*, s. 34.

tarafından temin edilmektedir. Geçici hükümet tarafından tüm erkek vatandaşlara oy hakkı tanınır, basın özgürlüğü genişletilir, grev ve siyasi dernekler yasallaşır ve günlük çalışma saati düşürülür.²¹⁵ Sosyal açıdan ise devrimi gerçekleştiren gruplar çatışma halindedir. Burjuvazi, mülkiyetin sınırlandırılmaması ve sermayenin güçlendirilmesi gibi kapitalist değerlerini yasalaştırmak için Kurucu Meclis anayasayı kurumsallaştırmayı talep ederken işçi sınıfı ücretsiz eğitim ve toprak reformu gibi eşitlikçi politikaların uygulanmasını istemektedir. İşçi sınıfının devam eden protesto ve gösterileri, burjuvazinin temsilcisi Ulusal Muhafızlar ordusu tarafından bastırılır.

Tarihler 4 Mayıs'ı gösterdiğinde Ulusal Meclis'toplanır ve Marx'ın ikinci dönem adı verdiği anayasal döneme geçilerek mülkiyet, aile ve din gibi değerleri öne çıkaran yasalar kabul edilmeye başlar. İşçi sınıfı ise 15 Mayıs 1848 tarihinde kurucu meclisi ele geçirmeye girişir ve Hükümet, General Cavaignac'ın birliklerini görevlendirerek isyanı bastırır. İsyanları engelleme vaadiyle meşruluk sağlayan burjuva kökenli Cumhuriyetçi Parti, küçük rakiplerini elimine eder ve yürütme gücünü özerkleştirmeye başlar. Küçük burjuva, ordu, gezgin silahlı illegal güç olarak örgütlenen lümpen proleterya ve önderleri düzen adını verdikleri kurgusal bir nizamı sağladıkları iddiasıyla, işçi sınıfına karşı birleşirler. Sosyal haklar geri alınır, geçici atölyeler kapanır, işçilerin kurdukları barikatlar kanlı biçimde bastırılır. Kurucu Meclis, 4 Kasım 1848 Anayasası'nı kabul ederek dört yıllık güçlü bir cumhurbaşkanı seçme ve tek meclisli sisteme geçme kararını alır. Siyasal istikrarsızlığın etkisiyle, 10 Aralık 1848 tarihinde düzenlenen seçimlerden halkın çıkarlarını meclise karşı savunduğunu iddia eden hem burjuvazi hem de orta sınıflara düzen ve istikrar vaadinde bulunan Louis-Napolyon Bonapart, % 74 oy alarak Cumhurbaşkanı seçilir.²¹⁶

---

²¹⁵ M. Agulhon, *The Republican Experiment*, 1848–1852, Cambridge, Cambridge University Press, 1983, s. 46-47.

²¹⁶ Marx, *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*, s. 49-50.

İşçi isyanlarını bastırmak adına güçler ayrımı çelişkili biçimde genişletilmiştir ve bu nedenle yasama gücü ile yürütme gücü arasında ciddi uyumsuzluklar ve çelişkiler ortaya çıkar. Yasama organı olan meclis savaş açma ve af çıkarma haklarına sahip en üstün bölünemez, dağılamaz en üstün güç olarak tanımlanırken Cumhurbaşkanı'na tüm bürokrasiyi atama ve belediye başkanlarını görevden alma gibi ayrıcalıklar tanınmıştır. Birbirlerinin alanını ihlal eden iki başlı güç olan Cumhurbaşkanı Bonapart ve Meclis karşı karşıya gelir.²¹⁷Ulusal Mecliste yer alan vekiller arasında da iç çatışma hali sürüdürülmektedir. Burjuvazi ise Ulusal Meclis'te etkin aristokrat ve meşrutiyetçi feodal toprak sahipleriyle sermayeyi koruma hususunda uzlaşmış olmasına rağmen birçok hususta çatışma halindedir. Louis-Napoléon, bu dönemde popülist politikaların örneğini göstererek siyasal odakların ve Meclis'in gücünü zayıflatırken farklı toplumsal kesimlere taviz vermeye çalışır. Demiryolu yatırımları ve bankacılık reformlarıyla burjuvaziye memnun eder, işçi sınıfına yönelik ucuz ekmek ve grev hakları gibi konularda haklar tanır. Muhafazakâr grubu oluşturan Bourbon hanedanı yanlıları meşruiyet yanlılarına ve Katoliklere tehdit gördükleri Liberal Cumhuriyeti zayıflatma ve Papa'nın siyasal konumunu güçlendirme vaadiyle destek ister.

Oysa Bonapart'ın amacı başından beri bellidir, otoriterleşerek tüm anayasal düzeni askıya almayı ve imparator olmayı hedeflemektedir fakat farklı kesimlere verdiği popülist tavizler yoluyla her grubun desteğini kazanmayı başarır. Zaman içerisinde tüm grupları adeta birbirine kırdırarak iktidarını sağlamlaştırır. Düzen Partisi altındaki büyük sanayici ve aristokratlar desteği sayesinde Ulusal Meclis'i feshetmeye girişir. Bonapart, 1951 yılında yeniden seçilmesi için talep ettiği anayasa değişikliği Meclis tarafından onaylanmayınca burjuvazi başta diğer kesimleri saf güç yoluyla elimine ettiği darbeyi gerçekleştirir.²¹⁸ Meclisi fesih ederek desteğini alamadığı milletvekillerini tutuklatır.

---

²¹⁷ Ibid, s. 100.

²¹⁸ Troçki, *Almanya'da Faşizme Karşı Mücadele*, s. 401-411.

Tasfiye sonrasında tüm yetkileri tekelleştiren Bonapart, 1852’de referanduma giderek imparatorluğunu ilan eder.²¹⁹

3.1.2.2. Marx’ın Bonapartizm Kavramının Faşizm İdeolojisine Uyarlanması

Marx’tan sonra ise Bonapart merkezci açıklama geliştiren önemli ideologlarından ilki Lev Troçki olmuştur. Troçki, faşizmin görünümde Bonapart rejimine benzer biçimde hakem konumunda yer aldığını savunur.²²⁰ Ona göre, Bonapartizm gibi faşizm de programsız ve var olanı korumak dışında bir gayesi olmayan ideolojidir. Finans kapitalin hükümeti olmasına karşın farklı kesimlerin desteğini iktidara gelirken elde eden ve aynı sınıfların temsilini iktidara geçtikten sonra kaybeden bir rejimdir. Küçük burjuvazinin umutsuzluğunu, savaş sonrası işçi sınıfının radikalleşme potansiyelini ve büyük burjuvazinin vahşileşme arzusunu kullanarak kapitalist rejimi kurlsız biçimde sürdürmeyi hedefler.²²¹

1919-1939 arasında yaygınlaşan faşist hareketlere tanık olan Alman yazar August Thalheimer olmuştur. Marx’tan farklı olarak, Thalheimer için faşizmin ideolojisi ve meşruiyet kazanma süreci ile Marx’ın tarif ettiği Bonapartizm ideolojisi ve Bonapart’ın iktidara gelme süreci arasında oldukça benzer bazı süreçler mevcuttur.²²² Her iki anlayışın da iktidara gelmesine yol açan seçimlerin yapıldığı dönemde, işçi sınıfında ve burjuvazi sınıflarında çaresizlik hissedilmekte ve sosyal ve toplumun genelinde kurtarıcı arayışı talebi ortaya çıkmaktadır.²²³ Kriz sonrasında güçlenen iki hareket mevcut krizin yarattığı kaotik ilişkileri kullanır ve popülist vaatler yoluyla otoriterleşme sürecini hızlandırır.

---

²¹⁹ Marx, *Louis Bonaparte’ın 18 Brumaire’i*, s. 86-87.

²²⁰ Troçki, *Almanya’da Faşizme Karşı Mücadele*, s. 485.

²²¹ Ibid, s. 498.

²²² A. Thalheimer et al., *Faşizm ve Kapitalizm Faşizmin Sosyal Kökeni ve Fonskiyonu Üzerine Teoriler*, çev. Rona Serozan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2019, s. 37.

²²³ Ibid, s. 43.

Thalheimer'a göre farklı dönemlerde ortaya çıkan ideolojilerin karakterlerini tanımlayan benzerliği ise her iki otoriter anlayışın aktörlerinin ve değerlerinin sınıf çıkarından arındırılmış deklase unsurlardan oluşmasıdır. Karl Marx'ın *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i* eserinde anlattığı gibi, Bonapartizm anlayışında devlet, sınıflar arası dengeyi "üst perdeden" kurmaktadır ve farklı sınıfların çıkarlarından görelî olarak özerkleşir. Görece bağımsızlaşan devletin zor aygıtları bir yandan sermayenin çıkarlarına hizmet ederken diğer yandan burjuvazinin siyasal gücünü zayıflatmaktadır. Halk, siyasal karar süreçlerinden dışlanır ama "görünüşte" temsil edilmekte ve pasif yurttaşlık teşvik edilmektedir. Faşistler, sosyalist devrim tehdidine karşı sermaye sınıfının çıkarını korumasına rağmen burjuva sınıfına bağlı liberal siyasî hareketleri bastırmaktadırlar. Faşistlerin ayrıştığı nokta ise tarihsel süreç boyunca Bonapartizme kıyasla daha geniş bir halk desteği elde edebilmesidir. Bonapart'ın siyasal sistemindeki gibi oylamayla meşruiyet sağlamasalar da benzer biçimde kitleleri militarizm ve milliyetçilik öğeleri kullanarak mobilize ederler bu yüzden faşist partinin örgütünün Bonapart'ın gizli devrimci örgütü olan Aralık Çetesi'ne kıyasla daha geniş halk kitlesine ulaşmıştır.²²⁴

3.2. POULANTZAS MARKSİST FAŞİZM ANALİZİNE KATKILARI

3.2.1. Poulantzas'ın Faşizm Açıklamasının Marksist Teorideki Özgün Konumu

Marksist tezden yola çıkarak kapitalizmin içsel krizler üretme eğilimini ve sınıf mücadelesine sentezleyerek faşizmin toplumsal kaynakları ve ideolojik yapısını açıklayan kuram geliştiren sosyolog ve filozof, Nicos Poulantzas olmuştur. Poulantzas, 1970 yılında yayınladığı *Faşizm ve Diktatörlük (Fascisme et Dictature)* adlı kitabını, Marksist entelektüellerin genelinin kapitalizmin dönemsî krizler üretme ve

---

²²⁴ Thalheimer, et al., *Faşizm ve Kapitalizm Faşizmin Sosyal Kökeni ve Fonskiyonu Üzerine Teoriler*, s. 4.

emperyalizme dönüşme riski iddiasının tarihsel somut örneğinin, faşist rejimler olduğunu kanıtlamak adına kaleme alır. Marksist filozof ve sosyologlardan ayıran ilk nokta, dönemin faşizme yönelik geliştirilmiş sosyalist tezlerini eleştirerek alternatif açıklama geliştirme iddiası taşımasıdır. Poulantzas'a göre Lenin tarafından uluslararası devrimi yaymak amacıyla kurulan Üçüncü Enternasyonal'e bağlı teorisyenler faşizm olgusunu iktisadi düzeye indirgeyerek açıklamaktadır. Ekonomiyi merkeze alan düşünürler, Lenin'in 20.yüzyılın başını tasvir etmek için kuramsallaştırdığı emperyalizm etabına geçiş teorisindeki tekelci sermaye yoğunlaşması, finans kapitalin egemenliğini ilan etmesi ve bankaların mali denetim gücünü arttırması gibi ekonomik nedenlerle sömürgeler aranmaya başlaması noktasına odaklanırlar. Hatta Poulantzas'a göre ekonomist anlayışı ileri götüren Buharin gibi düşünürler, olağanüstü faşist devleti emperyalizmin üretici güçleri işlemez hale geldiği bir kapitalist kriz anı olduğunu belirtirler.²²⁵ Böylece faşist ideolojinin kazandığı meşruiyeti, tarihsel rolünü ve tehlike boyutunu kavramazlar ve özkıyımla sonuçlanacak geçici bir karşı devrimci hareket olarak ele alabilmektedirler. Poulantzas'a göre ise faşizm, kapitalizmin iktisadını krizinin basit bir çöküşünden ibaret olamaz, kapitalist hegemonyanın çözülüş ve inşa periyodudur.²²⁶ Belirli dönemlere içkin değildir ve ortaya çıkışı yalnızca iktisadi bunalımla ilişkilendirilemez. Ekonomist anlayış ise üstyapının işlevini ve sınıf savaşını yadsımakta ve faşizm olgusunu yalnızca gelişmiş ülkelerde halk desteğini kaybeden kapitalizmin çöküşü olarak görmektedir.

Ekonomizmi eleştiren Poulantzas için faşizm ilk önce emperyalist zincirin başladığı evrede, kapitalist devletin siyasal dönüşümleri nedeniyle kazandığı yeni fonksiyondur. Dolayısıyla, Poulantzas'a göre kapitalizmin emperyalist işlevini

---

²²⁵ N.Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, çev. Ahmet İnsel, İstanbul, Birikim Yayınları, 2019, s. 59.

²²⁶ Ibid, s. 65.

belirleyen unsur, ideoloji ve siyasal yapıda beliren yapısal dönüşümlerdir.²²⁷ Emperyalist zincir de bu etabın oluşum koşulları olan krizler gibi yalnızca iktisadi gelişmişlik çerçevesinde belirlenmemektedir, emperyalist ülkelerin gücü ve zayıflığı belirleyen sadece ekonomilerinin boyutu değil, aynı zamanda toplumsal formasyonlarının ideolojik bütünlüğüdür.²²⁸ Kapitalizmin emperyalist evreye geçişinin siyasal geçişe dayandığının göstergesi faşist emperyalist devletlerin iktisadi açıdan gelişmiş ama toplumsal formasyon çelişkileri nedeniyle ulusal birlik duygusu eksikliği olan ülkelerde ortaya çıkmasıdır. Sonuç olarak, Poulantzas için emperyalizm evresi ve faşizmin gelişimi oluşturan mekanizmalar, ülkelerin endüstriyel kalkınma anlamında geri kalmışlığı değil, ekonomik ve siyasal çelişkilerle birlikte ele alınması gereken sınıf mücadelesinin sonucudur.

Poulantzas'a göre faşizmin ortaya çıktığı Almanya ve İtalya'nın tarihsel sürecinin ortak noktaları, tekelleşmeye bağlı olarak sermaye ihracatının yoğunluğu, ulusal birliğin gecikmesi ve bölgesel eşitliğin sağlanamamasıdır.²²⁹ Almanya, sosyalistlerin değerlendirmesinin aksine Poulantzas'a göre iktisadi anlamda gelişmiş ülkedir ama toplumsal yapısının işleyişi çelişkiler barındırmaktadır. Örneğin ülkede burjuvazi, feodal toprak sahipleriyle savaşarak ulusal birliği kurmak yerine güçlü lider Bismarck etrafında prenslerden oluşan soylularla ittifak kurmuştur. Burjuvazinin devlete bağımlılığı ve feodal beylerin güçlerinin devam etmesi nedeniyle ulusal birlik sağlanamamıştır. Ayrıca ülkede tarım ve sanayi arasındaki ilişki kopuk ve dengesiz ilerlemiş ve 1929 yılında tarım hacmi 1915 yılındakinin yaklaşık dörtte üçü

---

²²⁷ Ibid, s. 28.

²²⁸ Ibid, s. 36.

²²⁹ Ibid, s. 39.

büyükliğünde kalmıştır.²³⁰ 1924-29 yılları arasında tarımın toplam üretim içindeki payı %22'den onda bir azalarak %20'ye kadar düşmüştür.²³¹

Poulantzas'a göre İtalya'da Almanya ile benzer bir gelişim evresinden geçerek daha az gelişmiş sanayiye sahip olmasıyla birlikte bolca toplumsal çelişki barındırmıştır. Bölgesel farklar nedeniyle ülke feodalizme bağlı kaldığı için sanayileşmenin gecikmiştir ve yabancı sermayenin yapay mali kurumları güçlendirmesi nedeniyle tekelleşme süreci başlamıştır. Ülkede tarım ve sanayi sermayesi, yapay biçimde büyümüş olan mali ve finansal sermayeye bağımlı haldedir. Terni yüksek fırınları gibi sanayi işletmeleri Credito Mobiliare Italiana gibi mali sermaye tarafından kurulmuştur.²³² Ayrıca sanayileşmiş Kuzey ve feodal ilişkilerin yaşandığı Güney arasında kalıcılaşan tarihsel eşitsizlik ve çelişkiler, ulusal birliğin tesisini zorlaştırmaktadır. Pasif devrim adı verilen ulusal birliğin İtalyan burjuvazisi tarafından oluşturulma süreci ise Güney'deki toprak sahiplerinin ve Katoliklerin aleyhine gelişmiştir.²³³

3.2.2. Faşizmin Özgün Karakterini Belirleyen Unsurlar

Poulantzas, egemenler değişken ilişkiler çerçevesinde kolayca örgütlenebilirken ezilen sınıflar, dağınık ve parçalı yapıdadır.²³⁴ İktidar sınıfı, blok halinde güç çerçevesinde kolayca bir araya gelirken ezilen sınıfların fraksiyonları ideolojik açıdan farklılaşmıştır. Bu durumun nedeni ise kapitalist devlet modeli ve onun dayattığı ilişkilendirme biçimleridir. Poulantzas'a göre kapitalist devlet ve toplum ilişkisi, iki temel aygıt üzerinden şekillenmektedir. İlki, devletin maddi gücünü temsil eden polis, ordu, yargı sistemi, hapisaneler, bürokrasi ve istihbarat teşkilatları gibi

---

²³⁰ Ibid, s. 40.

²³¹ Ibid, s. 41.

²³² Ibid, s. 43.

²³³ Ibid, s. 47.

²³⁴ Mark Glick "Poulantzas ve Marksizm." *Anti-Revizyonizm Ansiklopedisi Çevrimiçi (Encyclopedia of Anti-Revisionism On-Line)*, *Theoretical Review* S.15, Mart-Nisan 1980.

<https://www.marxists.org/history/erol/periodicals/theoretical-review/19801502.htm> (erişim: 10 Mart 2025)

geniş organizasyonları içeren ve görevi egemen sınıfların çıkarlarına karşı gelişen direnişi bastırmak olan “devletin zor aygıtları” olarak tanımlanmaktadır. Egemen sınıfa karşı oluşabilecek her türlü toplumsal ve sınıfsal tehdit, fiziki araçlar aracılığıyla bastırılır. İkincisi ise eğitim sistemi, medya, aile, sendika ve siyasi partiler gibi yapıları içererek hegemonyanın rıza sürecini sağlayan kurum ve oluşumlardır.²³⁵ İşlevi, egemen sınıfın dünya görüşünün içselleştirilmesini sağlamak ve mevcut sınıfsal düzenin sorgulanamaz hale getirmek olan bu kurumlar, toplumdaki ideolojilerin şekillendirilmesinde doğrudan etkilidir. Devletin ideolojik aygıtları yoluyla egemen sınıfı temsil eden iktidar bloku yönetilenlerin rızası kazanır ve toplumsal yapının sömürü ilişkileri yeniden üretilir.²³⁶

Olağanüstü devlet durumunda ise iki temel karakteristik fark ortaya çıkmaktadır. İlki normal süreçte hegemonya bloğunda farklı sınıfların birliği biçimde işleyen devlet, kendi hegemonyasını kurmaya çalışan bir sınıf yapısının parçası haline gelmekte ve blok ittifaka kapatılmaktadır.²³⁷ Liberal demokrasinin serbest seçim ilkesi askıya alınmakta, hukuki anayasal kılıf yok sayılarak yürütme erki yasama gücü üzerinde hâkimiyetini kurmaktadır. İktidar bloğu içerisindeki egemenlik ilişkileri doğal işleyişindeki görece açıklığını ve dönüşebilirliğini kaybeder ve zor aygıtları bu durumda rıza aygıtları üzerinde güç kazanır. Devletin ideolojik aygıtı veya baskı aygıtı örneğin parti veya siyasi polis eş zamanlı olarak diğer aygıtların görece özerkliğini tehdit etmektedir. İktidarın örgütlü kolları arasında mevcut olan yetki alanlarında çelişkiler ortaya çıkmakta ve fiziki baskının rolü giderek artmaktadır.²³⁸ Demokratik parlamenter sistemde var olan görece özerklik kaybolmakta ve iç ideolojiyle egemen ideoloji bütünleşmeye başlamaktadır. Hegemonyanın yeniden

---

²³⁵ B.Jessop, *Nicos Poulantzas Marxist Theory and Political Strategy*, New York, Macmillan, 1985, s. 94.

²³⁶ Sevinç Şenocak, “İki Yeni: Neoliberal Hayek, Neomarksist Poulantzas”, *Mülkiye Dergisi*, C.33, S.264, 2009, s. 228.

²³⁷ Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, s. 367.

²³⁸ *Ibid*, s. 370-375.

düzenlemesi adına ordu, kilise ve bürokrasi gibi aygıtlar nispi bağımsızlıklarını kaybetmektedir.²³⁹ Faşizmin her ne kadar ilk döneminde faşist parti ile devlet aygıtı arasında adeta karşılıklı bir mücadele yaşanmakta olsa da faşist parti iktidarında baskı aygıtı olan ordu, idare ve adliye gibi aparatlara egemen duruma gelir.²⁴⁰ Poulantzas'ın ikinci evre olarak bahsettiği bu süreçte ise devletin ideolojik aygıtlarının egemeni olan siyasal polis öne çıkar ve ilk evrenin egemen gücü olan siyasal parti, enformasyon ve propaganda aygıtı gibi ideolojik aygıtları denetlemekten sorumlu tutulur.²⁴¹ Başlangıçta hegemonya krizinde ortaya çıkan iktidar bunalımına yanıt olarak çağrılan devlet aygıtının zor araçları, halk kitlelerinin bastırılması süresince devlet yapısının asli unsuru haline gelir.

3.2.2.1. Hegemonya Krizi

Emperyalist etaba geçiş analizi faşistleşme sürecinin nedenini ortaya serse de faşizmin özgün karakterini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Faşizmin özgün karakteri ise alternatif otoriter rejimlere kıyasla kendisine has bir sınıf savaşı ilişkisiyle bağlantılı özgün bunalım süreciyle belirmesidir. Poulantzas, faşizmin özgün niteliğini anlayabilmek için Gramsci'nin hegemonya bunalımı tezinden yola çıkar. Gramsci, faşizm ortaya çıkmadan önce tüm sınıfların birbirini yok etmek üzere olduğunu belirtir ve bu durumun hegemonya bunalımına sebep olduğunu iddia eder.²⁴² Poulantzas, Gramsci'nin bunalımın hegemonya krizini içerdiği görüşünü paylaşmaktadır lakin bunalımın ortaya çıktığı kriz anının momentini siyasal sınıfların eşit ölçüde yıkıma sürüklenecek biçimde dengede olduğu anı olarak tanımlamaz.²⁴³ Gramsci'den farklı olarak faşizmin başlangıç evresi anını, rejimin hegemonya bloğunun içerisinde

---

²³⁹ Ibid, s. 380-390.

²⁴⁰ Ibid, s. 386.

²⁴¹ Ibid, s. 388.

²⁴² A.Gramsci, *Modern Prens*, çev. Pars Esin, İstanbul, Birey Toplum Yayınları, 1984, s.107.

²⁴³ Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, s. 78.

gerçekleşen çelişkilerinin derinleşmesi olarak tanımlar.²⁴⁴ Poulantzas'a göre kapitalist modern toplumlar da egemenlik yalnızca burjuvazinin ya da başka bir toplumsal sınıfın iktidarına indirgenecek basitlikte fonksiyonla ortaya çıkar. İktidar bloğu kavramında farklı siyasal sınıfların otonom ayrımlar olarak yer almakta ve egemen sınıf zaman zaman çelişkili biçimlerde olmasına rağmen baskınlığını dayatabilmektedir.²⁴⁵ Faşizmin ayırt edici koşulu olan kriz ise en temelde, hegemonik sınıf olma mücadelesi veren aktörlerin iktidar bloğuna doğal hâkimiyet kuramaması nedeniyle oluşur. Çözumsuz boyuta ulaşmış bunalım esnasında iktidar bloğu aktörlerinden hiçbiri yapının birlikteliğini sağlayacak şekilde rıza ve zor aygıtı üzerinde egemenlik kuramamaktadır.²⁴⁶ Burjuvazi, büyük toprak sahibi arasında, büyük sermaye ile orta ve küçük burjuvazi arasında büyük tekelci burjuvaziyle diğer tüm aktörler arasında yaşanan çekişmeler nedeniyle blok içerisinde eşitsiz ama egemenliğin oluşmadığı ilişkiler gelişmektedir. Hegemonya iddiasının taşıyıcısı olan sınıf, kendi içinde henüz bir bütünselliğe ulaşmamış ve çatışma halindedir. Örneğin, büyük toprak sermayesi ile sanayi sermayesinin bölüşüm sorunu sebebiyle toprak vergisi üzerinde çatışmalar gerçekleştirir ve bu nedenle hegemonya dayatacak burjuva sınıfı içsel bütünlüğe oluşamıyor olabilir.²⁴⁷

3.2.2.2. İşçi Sınıflarının Yenilgisi Koşulu

Poulantzas, faşizmin meşruluğunu doğuracak krizin oluşumu için ikincil koşul olarak devrimci sınıfların yenilgisi tezini öne sürmektedir. Komintern'de işçi sınıfının güçlü olduğu dönemde faşizm ortaya çıkabileceğini öneren düşünürlerden farklı olarak faşizmin yükselme sürecinin başlayabilmesi işçi sınıfının yenilgiler silsilesinin gerekli

---

²⁴⁴ Ibid, s. 87.

²⁴⁵ N. Poulantzas, *State, Power and Socialism*, London, Verso, 2000, s. 133-135.

²⁴⁶ Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, s. 88.

²⁴⁷ Ibid, s.110.

olduğunu iddia eder.²⁴⁸ Poulantzas'ın tarif ettiği yenilgi kavramını güç yoluyla bastırılma anlamında ya da nihai hedef olan devrime ulaşamama anlamlarına gelmemektedir. Poulantzas için yenilgi, siyasal amaçlardan mahrum bırakılma ve yalnızca ekonomik taleplere odaklanma anlamına gelir. Faşizmin meşruluğunu kazanacağı süreçte işçi sınıfı sadece yalnızca ekonomik temelli mücadeleye odaklanır. Talepler arasında yalnızca çalışma koşullarını iyileştirmeyi hedefleyen grevler ön plana çıkar ve siyasal kazanım ve amaçlardan vazgeçilir. Bu esnada, işçi sınıflarını burjuva demokratik düzen içerisinde temsil ettiğini öne süren partiler ise bunalım içerisinde ve kitlesini temsil etme özelliklerini tamamıyla kaybetmiştir. Sosyalist ve devrimci partiler, faşistlerle mücadele etmeyi sürdürmüş olsa da etkisiz araçlarla müdahale etmeye çalışarak adeta boşa kürek çekmişlerdir. Sol görüşlü partiler sürekli bölünme ve iç çekişme halindedir ve bu durum mevcut genel ideolojik krizi hızlandırır. Darbeci Blanqui anlayışını koruyarak bir an önce iktidarı ele geçirmeye çalışanlar, örgütlenmeye inanmadan devrime erişmeye çalışan işçi temsilcileri ve anarko- sendikalistler gibi birbirleriyle uzlaşmayan gruplar ortaya çıkmış durumdadır.²⁴⁹ Özetlersek, Poulantzas'a göre faşizmin ortaya çıkması için işçi sınıfının isteklendirme anlamında yenilgisi, siyasal partilerin temsil krizi yaşamaması ve bölünme halinde olması gerekmektedir.

3.2.2.3. Küçük Burjuvazinin Rolü

Poulantzas, faşizmin ayırt edici krizinin koşullu olan işçi sınıfının yenilgisi ekonomik, siyasal veya askeri bir yenilgiyi ifade etmenin yanı sıra ideolojik sapmalar anlamı da taşır. Faşist rejimlerin kuruluşu esnasında, küçük burjuvanın değerleri işçi sınıfının belirli kesimleri arasında yayılmaya başlamıştır ve sosyal demokrat ideolojiye dair inanç yükselmiş durumdadır. Bu evrede küçük burjuvazinin sosyal konumunda değişiklik meydana gelmekte ve hegemonya süreci ve iktidar bloğundaki rolü

---

²⁴⁸ M. Löwy, *Marksizm ve Devrimci Teori*, çev. Aylin Onaca, İstanbul, Versus Kitap, 2008, s. 147-155.

²⁴⁹ Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, s. 172.

değişmektedir. Poulantzas, Karl Marx'ın küçük burjuvaya yönelik yaklaşımını sürdürerek bu kesimi hem proletaryadan hem de burjuvaziden farklı olan arada kalmış bir grup olarak ele almaktadır.²⁵⁰ Yapısalcı Marksist kesimden farklı olarak ise örgütsüz ve dağınık bir grup olan küçük burjuvazinin özgün sınıfsal karaktere sahip olmamasına rağmen siyasal güç ve ideoloji üretebileceğini savunur.²⁵¹ Sermaye veya mülk sahibi olmak bakımından burjuvaziye benzer ama sermayesi burjuvaziyle yarışmamaktadır. Emeğinin niteliği üretim fonksiyonu açısından işçi sınıfından farklıdır ve piyasa ilişkilerinde bağımsız olduğu yanlığına sahiptir.²⁵² İktisadi açıdan salınım halinde olan grubun ekonomik güvencesizliği ve arzuları ideolojisini doğrudan belirler. İdeolojisi saf ve özgün değerlere sahip değildir. Burjuvazinin ve işçi sınıfının ait ideolojilerinin, çelişkili ve karmaşık sentezi gibi yapılanmıştır. Konjonktüre göre her iki sınıfın da çıkarlarını temsil edebilecek nitelik kazanır.

Küçük burjuvazinin sentez ideolojisinin ilk değeri, zenginliğe karşı statükocu tepki ve fırsat eşitliğine dair özlemlerle bir çağrıdır.²⁵³ Proleterleşme korkusu nedeniyle mevcut yapıdan vazgeçemeyen fakat aynı anda küçük sermayesini büyütme isteyen küçük burjuva, aşırı zenginleşmeye karşı çıkar ama kapitalist sistemin sınıfsal ilişkilerinin mevcut haliyle korunmasını talep eder. Toplumsal iktisadi sistemin işleyişini birebir korumayı amaçlar fakat seçkin ve elitlerin değişmesini ister.²⁵⁴ Kapitalist her türlü kuralı tehdit eden hareketleri ve alternatif modelleri şiddetle bastırma taraftarıdır ama vahşi kapitalizmin yarattığı işsizlik ve eşitsizlik gibi sorunların da acilen çözülmesini talep eder. Kamulaştırma artmadan toplumsal adaletsizliğin çözümü için de herhangi bir yöntem önermez.

---

²⁵⁰ Jessop, *Nicos Poulantzas Marxist Theory and Political Strategy*, s. 229.

²⁵¹ Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, s. 286.

²⁵² C. Cinemre, *Faşizm, Devlet ve Sınıflar*, İstanbul, Belge Yayınları, 2017, s. 89.

²⁵³ Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, s.282.

²⁵⁴ *Ibid*, s. 283-284.

İdeolojisindeki ikinci çelişki ise devlete atfedilen kurucu rolde ortaya çıkmaktadır. Poulantzas'a göre, küçük burjuvazi, Lenin'in öngördüğü gibi devlet pratikleriyle disiplin ve denetim üzerinden ilişki kurar. Bu ilişki nedeniyle iktidar fetişizmi değerini sınıfsal kimliğinde taşımaktadır.²⁵⁵ Devlet, küçük burjuvazi için tüm toplumun üstünde yer alan kurucu ve yapıcı bir güç olarak anlaşılmaktadır. Küçük burjuvazi ekonomik açıdan izole olması nedeniyle devletin tarafsız olabileceğine dair mutlak bir inanç beslemektedir.²⁵⁶ Özdeşleşebilecek tarafsız bir hakem gibi olması nedeniyle kendi kesimi tarafından yürütülmesi gereken seküler ama kutsal bir yapıdır. Küçük burjuvazi için toplumsal adalet ve aşırı zenginliğin önlenmesi gibi nihai hedefler yalnızca devletin baskı ve ideolojik aygıtları tarafından sağlanabilir.²⁵⁷

Poulantzas, öncülü Gramsci'ye benzer biçimde faşizmin ideolojik yapısının, küçük burjuvazinin çelişki değerleriyle örtüştüğünü kabul etmesine rağmen küçük burjuvaziye üçüncü güç oluşturan bir sınıfsal güç olarak kabul etmemektedir. Faşistler, bu açıdan Polantzas için tam anlamıyla küçük burjuvazinin temsili değildirler. Poulantzas'ın literatüründe temsil bağı iki anlamlıdır, ilk anlamı hareket ile sınıfın çıkarların örtüşmesi, ikinci manası ise çıkar uyumsuzluğuna rağmen ideolojik ve örgütsel bağa sahip olunmasıdır. Faşist hareketler ve partiler, ideolojik ve örgütsel bağ anlamında küçük burjuvanın doğrudan temsilidir, kadroları ağırlıklı olarak bu sınıftan gelmektedir ama iktidarlarını sağlamlaştırdıkları istikrar döneminde, çıkarlarını uygulamazlar. Faşizmin ideolojik temeli olan, elit karşıtı, reaksiyoner ve militarist politik ajanda, küçük burjuvazinin sahip olduğu iktidar fetişizmi, elit düşmanlığı ve disiplin tutkusu anlayışından türemektedir.

---

²⁵⁵ Cinemre, *Faşizm, Devlet ve Sınıflar*, s. 90.

²⁵⁶ Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, s. 283

²⁵⁷ *Ibid*, s. 290.

Çıkar açısından faşizm küçük burjuvaziyi temsil etmemektedir çünkü faşistler iktidara geldiklerinde yönetici sınıfı küçük burjuvazi kesimden belirlerlerse de iktidar bloğunun krizleri çözümlenip istikrar gerçekleştiğinden sonra küçük burjuvazi yönetimden dışlanır ve etkisizleşir. Bu dönemde uygulanan politikaların çoğu küçük burjuvazinin sınıfsal konumunu tehdit eder niteliktedir. İktidarın sabitlik döneminde küçük burjuvazi yönetici kadrodadır ve bu dönemde devlet bürokratik aygıtının özerklik alanı ve niceliği geliştirilerek kitlelere iş sağlanır. Ardından tekelci sermayenin ağırlığının ortaya çıkmaya başlamasıyla birlikte küçük üretici ve tüccarın iflasları başlar ve ücretli memurların alım gücü düşer.²⁵⁸

Stabilizasyon sürecinde, faşistler tarafından iktidara bir alt ideolojik işlev olarak taşınan küçük burjuva ideolojisi, egemen ideoloji olan büyük sermayenin emperyalist burjuva ideolojisinin altında propaganda işlevi görür.²⁵⁹ Poulantzas, emperyalist ideolojinin biçimi olarak gördüğü sermaye ideolojisinin burjuva demokratik anlayışının, küçük burjuva ideolojisiyle çeliştiğini kabul eder lakin devletin işlevini tarif eden korporatizm, otoriterlik ve aşırı milliyetçilik açısından iki değer uyuştüğünü düşünür. Özellikle teknisyen kadroları öne çıkaran, verimlilik ve etkinliği ilke edinen teknokrat ideoloji ise her iki ideolojinin ortaklaştığı temel prensibi oluşturur. Yahudi düşmanlığı ve ırkçılık anlayışı, Poulantzas için ortak çıkarların birlikteliği doğrultusunda türemektedir.²⁶⁰ Küçük burjuvazinin anti-kapitalist öfkesi de emperyalist sermayenin yayılcı çıkarlarıyla uyumdadır. Ulusu üstün tutma, milliyetçi bağlılıklar, Wilhelm Reich'in detaylıca incelediği ailenin ekonomik örgütlenmesi gibi ideolojik değerler aynı anda hem büyük sermayenin çıkarına hizmet etmekte hem de küçük burjuvazinin kimliğini temsil etmektedirler.

---

²⁵⁸ Ibid, s. 300.

²⁵⁹ Ibid, s. 295.

²⁶⁰ Ibid, s. 298.

Faşistleşme süreci boyunca kendi öz siyasal hareketini kuramayan küçük burjuvazi, emperyalizme geçiş etabı olan sermaye yoğunlaşması süreci nedeniyle oluşan işsizlik ve yerel üretim krizi nedeniyle tehdit altındadır. Faşizmin ortaya çıkması için gereken işçi sınıfının yenilgisi ve oturmuşluk sürecinden önce özellikle ücretli kesimi işçi sınıfını destekleyen küçük burjuvazi işçi sınıfının yenilgisinden sonra sosyal demokrasi arayışına yönelir fakat hayal kırıklığına uğrar.²⁶¹ Sosyal Demokrat hareketler ise iktidar blokunun krizlerini çözmekte yetersiz kalmaktadır. Hegemonyaya dayalı krizi sabitleştirilmek için ilk kez siyaset sahnesinde özerk bir güç kazanma şansı yakalayan küçük burjuvazi ve sosyal gücünü de arttırmaktadır.²⁶² Faşizmle beraber ilk defa iktidar olma şansını yakalar fakat bir süre sonra faşistler yeniden büyük sermayeyle yakınlaşır ve ideolojik bağını kaybeder.

---

²⁶¹ Ibid, s. 291.

²⁶² Ibid, s. 292

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

FAŞİZME KİTLE VE SINIF KURAMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

4.1. FAŞİST İDEOLOJİ YAKLAŞIM AYRIŞMASINI BELİRLEYEN SİYASAL TEORİ FARKLARI

Wilhelm Reich ve Nicos Poulantzas, faşist ideolojiyi açıklamak adına farklı yöntemsel ve kuramsal çerçeveler geliştirerek açıklamışlardır. Reich, faşist ideolojinin meşruluğunu kurumsal yapıları merkeze yerleştirerek açıklamak yerine toplumsal yapıyı ön plana çıkarmıştır. Bireysel davranışlarının toplamı biçiminde ele aldığı toplumsal yapıyı ön plana çıkarmış, kurumsal ve yapısal ilişkileri ikincil planda açıklamıştır. Kurumlar, organizasyonlar ve yasalar gibi normatif oluşumları incelemek yerine bireylerin karakter yapısını ve psikik dönüşümlerini merkeze alarak analiz etmiştir. Bu nedenle faşist ideolojinin kazandığı siyasal desteği, kurumlar ve yapılar tarafından üretilen rıza süreçleri yoluyla ikna süreciyle ilişkilendirmemiş doğrudan bireylerin kitle psikolojisi kültürü bağlamında şekillenmiş karakter yapısına dayalı tercihiyle bağdaştırmıştır.

Poulantzas, Reich'in yönteminden farklı olarak yapısalcı bir yaklaşım izlemiştir. Sınıflar arası tarihsel ilişki, ekonomik ilişkiler ve örgütlenme biçimi gibi yapısal oluşumları önceleyerek siyasal analizini geliştirmiştir. Faşist ideolojinin oluşumunda etkili olan iktidar odaklarını, bireysel ilişkilerdeki belirlenim referansı olarak ele almıştır. Siyasal ve ekonomik mücadelenin yürütüldüğü kurumları ise ideolojik üretim birimleri olarak görmüştür. Reich'tan farklı olarak yönteminde hem üretim ilişkilerinin hem de siyasal ideolojik aygıt olarak tanımladığı parlamenter meclis, bürokrasi, fabrika, aygıt ve kolluk gücü gibi mekanizmaların iktidar ilişkileri üzerinde

doğrudan belirleyici olduğunu düşünür. Poulantzas, bu yapıların özellikle iktidar ilişkileri üzerindeki işlevsel ve kurucu etkisini savunmasına rağmen iktidarın “devletin ideolojik aygıtlarının” ötesinde sosyal ve tarihsel alana yayıldığını kabul eder.

Reich’in kurumsal iktidar ve örgütlerin işlevini sorgulayan ve ekonomik ilişkiler üzerinde belirleyici olduğunu düşündüğü bilgiye dayalı ve psikolojik iktidarlarını öne çıkaran kuramının karşısında Poulantzas’ın devletin ideolojik aygıtları olarak tanımladığı işlevsel güçleri ve ekonomik temeli merkeze alan anlayışı yer alır. Reich faşizmi analiz ederken otorite olgusunu, bireylere yönelen baskı mekanizması olarak tarif eder. Bu yüzden Reich genellikle toplumun mikro düzeyi olarak tanımladığı bireylerin karakter yapıları, aile ve duygulanımlar üzerinden iktidar-birey ilişkisini incelerken Poulantzas makro düzeyde üretim ilişkileri, sınıf çelişkileri ve siyasal örgütlenmelere odaklanır.

Her iki düşünür de iktidar ilişkileri bağlamında ele aldıkları kavramları detaylandırırken birtakım hatalı yaklaşımlara neden oldukları ve tarihsel gerçekliği çarpıttıkları iddiasıyla ardılları olan düşünürler ve teorisyenler tarafından eleştirilmiştir. Reich, toplumsal dinamikteki mikro ilişkileri ön plana çıkardığı ve ekonomik ilişkileri görmezden geldiği eleştirisine maruz kalmıştır. Poulantzas ise sınıfsal yapıları değişmez ve sabit olarak ele aldığı gerekçesiyle eleştirilmiştir.

4.1.1. Reich’in Siyasal Teorisine Yönelik Eleştiriler

Reich’in siyasal teorisine yönelen en temel eleştiri, siyasal kavramları psikolojik yaklaşımlara indirgeyerek çarpıttığı tezine dayanmaktadır.²⁶³ Geleneksel siyasal teori yaklaşımında varsayılan hak ve yükümlüğe sahip olan vatandaş kavramını, psişik özne olarak ele alır. İktidar olarak ele alınan güç uygulayarak rıza üretebilme kapasitesi

---

²⁶³ Herbert Marcuse, *Eros ve Uygarlık Freud Üzerine Felsefi Bir İnceleme*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul, İdea Yayınları, 2016, s. 145.

kavramını ise bastırma kavramıyla ilişkilendirir. Faşist rejimleri desteklediği iddia edilen halk kitleleri adeta psikolog karşısına gelmiş analiz nesnelere düzeyinde tasvir edilmiştir. Sosyal psikolojinin mikro ilişkileri açıklamak için başvurduğu kavramlar olan bastırma, bilinçaltı, bilişsel şiddet, arzu gibi kavramlar, doğrudan siyasal teorinin anahtar kavramları olan iktidar, siyasal güç ve ideoloji gibi kavramlara uyarlanmıştır.

Deleuze ve Guattari, *Anti-Ödipus* adlı kitabında Reich'in sorduğu "*İnsanlar neden kendi kullukları için, sanki kurtuluşlarıymış gibi inatla savaşırlar?*" ve "*İnsanlar nasıl olur da 'Daha fazla vergi! Daha az ekmek!' diye haykıracak noktaya gelebilir?*" sorularına katılarak bu soruların siyaset felsefesinin her dönemi için geçerli olan temel ve değişmez kanunu yansıttığını kabul eder.²⁶⁴ Ancak Reich doğru soruları sorarak kitleleri faşizmin mağdurları yerine arzulatoryıcıları olarak ele almasına rağmen bu sorulara yanlış cevaplar vermiştir. Kitlelerin manipüle edilmediğine ya da cehaletlerinden dolayı otoriter rejimlere yönelmediklerini onaylamasına karşın doğru cevabı veremez. Arzunun değerini idrak eden Reich'in yanlış cevabı verme nedeni ise Freud merkezli yaklaşımın psikoanalitik çözümleme metotlarını ve kalıplarını kullanmasıdır. Reich, arzu ve gerçekliği birbirine karşıt konumlanan iki farklı uzantı olarak ele almış, arzu kavramına dâhil edilen unsurları irrasyonel inceleme nesnelere olarak tanımlamış ve yalnızca rasyonel "gerçek" nesnenin arzudan bağımsız mevcut olabileceğini düşünmüştür. Deleuze'un sözleriyle : "*toplumsal üretim sürecinde olan veya olması gereken akılcılık ile arzudaki akıldışılık arasında ayrıma giderek ve sadece bu ikincisinin psikanaliz için uygun olduğu sonucuna vararak yıkma sürecinde olduğu fikir yürütmeyi yeri geldiğinde yeniden onarmıştır.*"²⁶⁵ Deleuze'ün felsefi anlayışında arzu bireysel olduğunda gerçekliğin dışındaki fantezi ve ya düş biçiminde yer almaz

---

²⁶⁴ Deleuze ve Guattari'ye göre bu sorunun değeri Spinoza felsefesinin arzuya dair olan açıklamasını kabul etmesinden doğmaktadır. Reich, Spinoza felsefesine uygun biçimde en baskıcı rejimlerin dahi arzudan doğduğu gerçeğini göstermiştir. Bknz. Gilles Deleuze, Félix Guattari, *AntiRoza -Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*, çev. Robert Hurley, Mark Seem, Helen R. Lane, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1989, s. 29.

²⁶⁵ Ibid, s. 51.

aksine toplumsal alanın dayandığı maddi gerçekliği doğrudan üreten bir yasaya dönüşür.²⁶⁶ Örneğin Deleuze ve Guattari'ye göre arzunun ifadesi olan sanat, toplumsal üretimi kesintiye uğratarak maddi gerçekliği inşa eder. Freud'u takip eden psikanaliz yaklaşımı tarafından bilinçdışı olarak varsayılan ise arzulama makinesi olarak fantezi odaklı grup içinde var olabilen öznelerin birlikteliğidir.²⁶⁷

Reich'in yöntemindeki bir başka sorun objektif olgular ve deneye dayalı bulgular yerine sübjektif yorumlara odaklanmasıdır. Bu nedenle iktidar mekanizmalarının etkisini hafife aldığı öne sürülür.²⁶⁸ Sözelimi, Reich'in felsefesinde bürokrasi ortalama insanların kurduğu ve yönlendirdiği yöneticilerin çıkarını dayatmak ve rasyonalize etmek için kullandığı basit bir aparat konumundadır. Analizde kitle insanları olarak ele alınan felsefi insan modeli, güçlü ve belirleyici özne durumdayken kurumlar ve yöneticiler edilgin nesne konumundadır. Tarihsel olarak normları aktaran kurumlar, sosyal ve politik aktörler ve sistemler üzerindeki yapıcı ve oluşturucu özerk rolünü görmezden gelerek kurumsal işleyişin teorik zeminini analiz etmemiştir. Soyut kavramları merkeze alması, Reich'in tarihsel süreci analiz etmesini zorlaştırmaktadır.²⁶⁹

4.1.1.1. Reich'in Yapı Karşıtı İktidar Anlayışının Eleştirisi

Reich'in analizinde varsayılan eksikliklerden bir diğeri benzer biçimde yapı ve kurumların tarihsel belirleyici rollerini yok saymasına yöneliktir. Reich'a göre tarihin akışında etkili olan mutlak anlamda bireylerin soliptik biçimde birbirleriyle kurduğu

---

²⁶⁶ Deleuze arzu kavramını Spinoza'ya benzer biçimde insanın özü olarak tamlık hali olarak tanımlar. Varoluşunu anlama ve kendi tözlüğünü tayin etme olarak tanımlanan arzu kavramı duyguların en temeli ve doğa yasalarını uygulamaya en çok geçirenidir. Freud'un ve paralel olarak Reich'in düşünsel sisteminde eksikliğin ve yetersizliğe karşı egonun bencil yıkım korkusu olarak tanımlanan arzu kavramı zıt bir anlam kazanır. Bkz. Spinoza, *Etica*, çev. Hilmi Ziya Ülgen, Ankara, Dost Kitapevi Yayınları, 2011, s. 97.

²⁶⁷ Deleuze, Guattari, *AntiRoza -Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*, s. 372.

²⁶⁸ C. Shutes, *Wilhelm Reich ve Modern Öznelliğin Kökenleri*, Libcom.org, 1981, <https://libcom.org/article/wilhelm-reich-and-origins-modern-subjectivism-chris-shutes>

(Erişim:14 Mayıs 2025)

²⁶⁹ Faulkner, *Tırmanan Faşizmin Kitle Psikolojisi Marksist- Freudyen Bir Analiz*, s. 57.

ilişkilerdir. İktidarın somutlaşmış biçimleri olarak varsayılan kurumlar ve güç odakları' bireylerin davranışları, tercihleri ve sosyal yönelimlerini belirleme, öngörme ve dönüştürme kapasitesine sahip değildir. Örneğin, Reich'a göre bürokrasi ortalama insanların kurduğu ve yönlendirdiği yöneticilerin çıkarını dayatmak ve akılcılaştırmak için kullandığı bir aparat konumundadır. Reich'ın yalıtık ve izole birey olgusunu öne çıkarması, politik ve ekonomik iktidar mücadelesini hafife aldığı eleştirisine yol açmıştır.²⁷⁰ Reich birçok düşünür'e göre kurumların ve politik aktörlerin özerk rolünü redderek kurumsal işleyişin teorik zeminini görmezden gelmiştir.²⁷¹ Reich'ın faşizm analizi için benzeri bir durum söz konusudur. Reich'a göre iktidar ilişkilerinde var olan tarihsel değişim, otoriter anlayışın yayılarak meşruluk kazanmasında etkili olmuştur. Modern kitle bireyinin karakter zırhını oluşturan iktidar ilişkilerinde meydana gelen dönüşümün sonucu olarak faşizmin koşulları belirlemiştir. Oysa birçok araştırmacı ve düşünür'e göre kurumsal ilişkilerdeki dönüşüm bireylerin zihinsel ve bedensel yapısını şekillendirmiştir.

Sosyolog ve araştırmacı Bauman, *Modernite ve Holokost* kitabında faşizmin ürettiği rızanın yalnızca kitlelerin irrasyonel taleplerinden kaynaklanmadığını belirtir. Ona göre faşist vahşeti gizlemek ve rasyonelleştirmek için kurumların mekanizmaları belirleyici olmuştur.²⁷² Bauman'a göre modern yaşam, kolektif eylemlerin müphemliğini ortadan kaldırma ve düzeni normalleştirme üzerine kuruludur.²⁷³ Modern kurumların ve düzenlerin dayattığı normlar sayılabilecek olan rasyonalite, verimlilik, ölçülebilirlik ve hesaplanabilirlik gibi değerler, modern insanın bilincini şekillenmiştir. Kurumların koyduğu normlar çerçevesinde içselleştirilen değerler olan; taksonomi,

---

²⁷⁰ Chris Shutes, *Wilhelm Reich and the origins of modern subjectivism*, Libcom.org,1981, <https://libcom.org/article/wilhelm-reich-and-origins-modern-subjectivism-chris-shutes>

(Erişim: 14 Mayıs 2025)

²⁷¹ Faulkner, *Tırmanan Faşizmin Kitle Psikolojisi Marksist- Freudyen Bir Analiz*, s. 57.

²⁷² Z.Bauman, *Modernite ve Holocaust*, çev. Süha Sertabiboğlu, İstanbul, Alfa Yayınları, 2022, s. 13-15.

²⁷³ Ibid, s. 18.

sınıflandırma ve tahsis etme bağılılığı gibi yetileri kazanan bireylerde dönüşüm gerçekleşmiştir. Bauman, söz konusu zihinsel dönüşümün insanlık tarihinin utancı olarak varsayılabilecek katliamlar üzerinde etkisi olabileceğini belirtir. Modern zamanların dönüştürerek bürokratik egemenlik ve örgütlenme sürecinin bir parçasına getirdiği insanlar, tarihin en kanlı girişimlerinden olan tarihin en büyük sistematik katliamı Holokost'u örgütlemişlerdir.²⁷⁴ Bauman, Reich'in analiz ettiği bireysel süreçleri doğrudan doğruya kurumsal dönüşümle ilişkilendirir. Sorumluluğu üst otoriteye devretmenin alışkanlık haline gelmesi, yasalarla eylemlerin rutinleştirilmesi gibi durumlar modern kurumsal aklın bir sonucudur. Şiddetin "normallik" adı altında gerçekleşmesini mümkün kılanın bireysel arzular değil, kurumsallaşmış rasyonalite ve bürokratik işleyiş bireyleri duyarsızlaştırmıştır.

Modern iktidar yalnızca rasyonalite ve kurumsal işleyiş yöntemiyle değil aynı zamanda kimlikler ve bilgi üretimi yoluyla da bireyin zihinsel ve bedensel algısını şekillendirebilmektedir. Bu bağlamda Reich birçok düşünürü göre bu şekillendirme sürecini yalnızca basit bir baskıya indirgeyerek iktidarın üretimsel işlevini görmezden gelmiştir. Sosyolog ve filozof Michel Foucault, *Cinselliğin Tarihi* adlı kitabında Reich'in iddiasının aksine cinsellik kavramının iktidar ilişkileriyle iç içe olduğu ve öznel deneyim sürecini öznesizleştirilerek sürekli olarak inşa ettiğini savunur. Görmezden gelme ve yok sayma mekanizmasıyla beraber tarihsel söylemler, bilimsel pratikler ve idealleştirmeler hakikatı belirleyen normlar geliştirilmektedir. Bilgiye dayanan iktidar mekanizmaları, yalnızca bireysel niyetlerin veya fail modeline dayanan öznel tasarımların ürünü değil, aktörlerden bağımsız nesnel bir işleyiş süreçleridir. Reich'in bastırma çağı olarak ele aldığı dönem, Foucault'ya göre her konuda söylemlerin yoğunlaştığı ve açığa çıktığı bir periyod olarak tanımlanmaktadır.²⁷⁵ Söylem sayısı

---

²⁷⁴ Ibid, s. 95.

²⁷⁵ M. Foucault, *Cinselliğin Tarihi I: Bilme İstenci*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2023, s. 12.

arttıkça iktidarın besleyen frenleyici mekanizmalar doğal sürecinde gelişmektedir. Bu noktada cinselliği burjuvazinin baskısından kurtarmaya çalışmaya çabaladığından yasakçı burjuvazi aile yapısını, hesapçı ve ikiyüzlü olarak tasvir eder.²⁷⁶Foucault'ya göre ise Reich'in yaklaşımının aksine aile modelinin aktarımı yasaklama, bastırma ve yok sayma gibi potansiyeli yok etme üzerine kurulu değildir.²⁷⁷

4.1.1.2. Kitlenin Olumlu Potansiyeline Yönelik Alternatif Çalışmalar

Reich'in temsil ettiği faşizm kuramının iki temel felsefi dayanağı vardır. İlki, Reich'in faşizmin kuramının merkezi noktası olan kitle kuramıdır. Faşizmin meşruluğunun kaynağı olarak gördüğü kitle ruhu kavramı, negatif tüm kişilik özellikleri dayatan bir güç olarak tasarlanır. Oysa bu yaklaşım birçok düşünür tarafından eleştirilmiştir. Kitle ile birey, birçok önemli filozofa göre kıyaslanabilir iki oluşum değildir. Örneğin, modernlik kuramının felsefi sistemini kuran filozof Hegel'e göre birey kavramının temsilinin var olabilmesi için toplumsal düşünüşe ihtiyaç vardır. Tek başlılık ve bireylik arasındaki fark ancak toplumsal yapının dolaylımlar yoluyla içselleştirmesiyle mümkün olabilmektedir. Bireysiz toplumdaki bahsedilemeyeceği gibi toplumsuz bireyden bahsedilemez. Mutlak anlamda ötekinin tanınmadığı bir tek başlılık hali hiçlikle sonuçlanır. Sivil toplumu ve bireyi mümkün kılan devletin içsel ve dışsal ihtiyaçları karşılıklı kolektif bilince dönüştürmesidir. Birey olma potansiyeline sahip kişi, ailenin içinde sevgi bağıyla kendini bulmanın adımını atar, sivil toplumun içerisinde özel çıkarına sahip olur ve devletin içinde evrensel akıl ve özgürlük kavramlarını edinir.²⁷⁸ Özetle özgür bireyi düşünmeden modern toplumu, toplumu tasarımı yapıp varsaymadan ise modern bağımsız ve izole bir bireyi tasavvur edebilmek imkânsızdır.

---

²⁷⁶ Ibid, s. 15.

²⁷⁷ Ibid, s. 20-30.

²⁷⁸G.W. Hegel, *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, çev. Cenap Karakaya, Ankara, Sümer Yayıncılık, 2019, s. 120-135.

Birçok kuramcıya göre Reich'in sosyal baskının kaynağı olarak ele aldığı kitle kavramı toplumun ve kamunun pozitif özelliklerinin temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle birtakım önemli düşünürler kitleyi bilgelikle özdeşleştirmektedir. Modern kitlenin savunucusu J.J Rousseau, 18.yüzyılda kaleme aldığı *Toplum Sözleşmesi* adlı eserinde ideal toplumsal düzeni açıklamak ve meşrulaştırmak adına doğa durumu, sözleşme, egemenlik, genel irade ve devlet gibi siyasal kavramları kullanır. Doğa durumunda kendini sevme ve ölümden korkma duygularına acıma duygusu da eşlik eder lakin akıl yürütme için toplumsal sözleşmeye ihtiyaç vardır. Doğa durumundan çıkararak potansiyellerini yaşama geçirmek için bireyler, herkesin hem kendisi hem de grubun üyesi olduğu ve kendi kendisiyle bir sözleşme yaptığı bir politik egemenlik düzeni kurmak zorundadır. Her bir kişinin bütün gücünü ve varlığını buyruğuna verdiği ve her üyenin içerisinde bölünmez bir bütünün parçası olduğu ilişkiler egemenlik aracılığıyla sağlanır. Vatandaşlar egemen yoluyla politik düzenin bir parçası haline gelir ve birbirine karşı sorumlu olurlar. Bu yüzden her birey devletin bir tebaası olarak egemen varlığa karşı yükümlüklere sahiptir. Sorumluluğu yerine getirdikçe kitle içerisindekiler kolektif bir bütünün yönetiminin aktif parçası olurlar.²⁷⁹ Yasalarda vuku bulan bu yapı, herkesin iradesinin olarak varsayılan basit toplamdan farklıdır. Rousseau, daha önce dini anlamda kullanılan ya da tüm insanlığı tanımlama bağlamında ele alınan genel irade kavramından kitlenin pozitif anlamda gücü olarak bahseder.²⁸⁰ Bir konu veya husustaki yalnızca basit çoğunluğu temsil etmemektedir. Bir araya gelindikten sonraki çatışan bireysel düşünceler kaldırıldığında geriye klanı ifade etmektedir, Rousseau için modern doğrudan demokrasi sisteminde kitle, anonim ve baskıcı bir oluşumun aksine yapıcı ve doğal bir egemen olarak tasvir edilir.²⁸¹ Reich'in siyasal

---

²⁷⁹Ibid, s. 10-15

²⁸⁰ Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s. 27-29.

²⁸¹ Ibid, s. 99-101.

teorisinde bireysel doğaya yabancılaşma anlamına gelen kitleleşme durumu, Rousseau'nun siyasal teorisinde ise doğallığın hayata geçmesi anlamı taşır.

Kitlelerin anlayışlarının ortaya çıkmaya başladığı ve kolektif yapıların güç kazandığı 20.yüzyılda dahi kitle kavramının pozitif yanını öne çıkaran siyasal düşünce ekollerine rastlanmaktadır. Örneğin, Frankfurt Okulu temsilcilerinden Habermas, *The Theory of Communicative Action* kitabında kolektif iletişim yöntemleri aracılığıyla kitlenin pasif bir tüketici yerine aktif bir güç olabileceğini iddia eder. Bireyler birbirlerinin tezlerini dinleyerek eleştirel bir şekilde tartıştığı zaman toplumsal aklın ortaya çıkabileceğini savunur.²⁸² Ona göre kitlenin içerisinde çoğulcu biçimde yer alabilen birey, ideal bir kamusal ortamın içerisinde birbirlerini anlayabilme ve ortaklaşabilme becerisine sahiptir. Habermas, kitlelerin modern-kapitalist dünyada her ne kadar pasif ve tüketici haline geldiğini kabul etmesine rağmen kitleyi pejoratif olarak ele almanın tehlikeli sonuçları olabileceğini düşünür bu yüzden ona göre kitlenin içerisinde çoğulcu, demokratik ve uzlaşmacı biçimde var olabilmenin imkânı bilinmelidir.

4.1.1.3. Kitle Kavramı ve Faşizmin İlişkiselliği Problemi

Wilhelm Reich'in ikinci hatalı sayılabilecek varsayımı ise kitle anlayışının faşistler için doğrudan önemli olduğunu kabul etmesidir. Kitlenin yapısal psişik özellikleri ile faşist ideolojinin temel değerlerinin örtüştüğü ispatlamak için giriştiği detaylı sosyolojik analizi esnasında kitle kavramının faşistler için doğrudan önemli olduğunu varsayar. Oysa faşist ideolog ve lider Mussolini, *Faşizmin Doktrini (La Dottrina del Fascismo)* adlı eserinde kitle olgusunun doğasını manipüle edilmeye açık ve güvenilir bir grup şeklinde tanımaktadır.²⁸³ Alman faşist lider Hitler benzer

---

²⁸² J. Habermas, *The theory of communicative action Reason and Rationalization of Society*, Boston, Beacon Press, 1984, s. 57-58.

²⁸³ B.Mussolini, *La Dottrina del Fascismo*, Roma, Enciclopedia Italiana, 1932, s.3.

biçimde konuşma ve yazılarında kitle olgusunun basit düşüncelerinden dem vurur ve faşist propaganda için pejoratif anlamda kullanılır.²⁸⁴ Siyaset bilimci İshay Landa, kitlelerin faşistlerin beklentilerine uygun olmayan bir kavram olduğunu bu yüzden faşistlerin genellikle kitle mefhumunu zayıflık, hayalcilik, cesaret yoksunluğu, vasatlık ve basitlik gibi tanımları kullanarak açıkladıklarını belirtir.²⁸⁵

4.2. POULANTZAS'IN YÖNTEMSSEL SORUNU: SINIFSAK DETERMİNİZM

4.2.1. Sınıfsal Determinizm Eleştirisi

Poulantzas, faşizmin çözümlenmesinde psikolojik ve bireysel yaklaşımları temel alan Wilhelm Reich'in aksine tarihsel materyalist bir çerçeveyi öne çıkararak faşizmi öncelikle belirli tarihsel koşullarda şekillenmiş sınıf ilişkilerinin ve yapısal dönüşümlerin ürünü olarak değerlendirir. Birey merkezli açıklamaları indirgemeci olarak değerlendiren Poulantzas, Reich'tan farklı olarak İtalya ve Almanya'daki faşist rejim deneyimlerini kıyaslamalı olarak incelemiş ve gözlemlenebilir olgular üzerinden faşizm kuramı geliştirmiştir. Buna karşın Poulantzas genellikle ekonomik materyalizme bağlı belirlenimcilik anlayışını sürdürdüğü gerekçesiyle Marksist ve liberal kuramcılar tarafından eleştirilmiştir.

Politik kuramcı Laclau'ya göre Poulantzas ideoloji ve hukuk gibi üst yapıya dair değerleri, sınıfsal aidiyetlere göre belirlemektedir.²⁸⁶ Poulantzas, yapısal çelişkilerin önemli bir bölümünün ekonomik temelli sınıf çelişkilerinden türetilebileceğini düşünmektedir. Örneğin, Poulantzas'a göre faşist ideolojinin heterojen ve çelişkili unsurlar içermesinin nedeni faşizmin farklı sınıflar arasındaki ideolojik transfer

---

²⁸⁴ H.Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, New York, Harcourt, 1951. s. 310.

²⁸⁵ İ.Landa, *Faşizm ve Kitleler" Son İnsanlar"a İsyân (1848-1945)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018 s. 43.

²⁸⁶ E. Laclau, *Politics and Ideology in Marxist Theory: Capitalism-Fascism- Populism*, London, NLB,1977, s. 93.

dönemine tekabül etmesinden kaynaklanmaktadır.²⁸⁷ Faşizm, hegemonya krizi sonucu iktidar bloğunun yeniden tahsisi sürecinde belirmektedir. Bu süreç, genellikle feodal hegemonyadan kapitalist egemenliğe geçiş süreci boyunca gerçekleşir. Faşistler krize giren hegemonyayı zor yoluyla yeniden sağlamlaştırdıktan sonra eski feodal düzenin hâkim anlayışını korurlar ve yeni kapitalist hegemonyayı da aynı anda oluştururlar. Bu nedenle faşistler, aynı anda hem feodal dönemden kalma zor aygıtları olan otoriterlik ve militarizm anlayışını kullanmakta hem de yeni yükselişe geçen büyük burjuvazinin değeri olan emperyalizmin çıkarlarını korumaktadır. Poulantzas'ın analizinde aktörler sadece sınıfsal aidiyetlerinin gerekli kıldıkları çıkar ve stratejilere göre hareket etmekte ya da bir başka grubun çıkar dayatma aracı haline gelebilmektedir.

Laclau'ya göre, Poulantzas'ın yaklaşımında ideolojik değerler ve sınıfsal aidiyetlerin çelişmeden bir arada yer alması açıklamanın belirlenimci bir çerçevede oluşturulmasından kaynaklanmaktadır.²⁸⁸ İdeolojiler ve sınıfsal durum arasında doğrudan ve kesin bağlantı kurduğu için sınıflardaki farklı kimliklerin ideolojik yapı üzerindeki etkisi görmezden gelir ve birbirinden farklı değerleri aynı kaynağa indirger. Böylece Poulantzas, sınıfsal tabana yayılmayan ideolojik anlayışları inkâr eder ve görmezden gelir. Laclau'ya göre materyalizme dayandığı için ideolojileri temsil ettikleri sınıfların çıkarlarına birebir aynı temelde tarif eder ve bu yüzden ideolojik değerleri çarpık biçimde sunar. Örneğin militarizm, Poulantzas'ın varsaydığı üzere kesin bir biçimde feodal veya emperyalist bir ideoloji olmamasına rağmen söz konusu ideolojiyi yalnızca feodal beylerin emperyalist arzuları çerçevesinde açıklar. Oysa militarizm, Laclau'ya 19.Yüzyıl İspanya toplumunda burjuvazinin ve Üçüncü Dünya Ülkeleri'nde özgürlükçü anti-emperyalist hareketlerin ideolojisidir. Poulantzas'ın küçük burjuvazi ve tekelci sermayenin ortak ideolojik değeri olarak belirlediği antisemitizm ise tarihsel

---

²⁸⁷ Ibid, s. 95-100.

²⁸⁸ Ibid, s. 98-102.

nedenlerle birbirinden oldukça farklı kesimler tarafından farklı zamanlarda sahiplenilmiştir. Örneğin, Ortaçağ Avrupa'sında liberal özgürlükçü burjuvazi kesimi Osmanlı işgali endişesiyle, geniş halk kitleleri ise tefecilik korkusuyla antisemit anlayışı benimsemişlerdir.²⁸⁹ Laclau'ya göre Poulantzas'ın burjuva ideolojisi olarak çerçevelediği milliyetçilik düşüncesi benzer biçimde yalnızca çıkarlar doğrultusunda şekillenen bir perspektif olarak değerlendirilemeyecek kadar çok boyutlu ve karmaşıktır. Belirli dönemlerde işçi hareketleri de ulus devleti ön plana çıkaran milliyetçilik anlayışını sahiplenmişlerdir. Güney Amerika'da, Bolivar'ın izinden giden milliyetçi ve sol kökenli hareketler, 1990'lu yılların sonlarından itibaren birçok ülkede iktidara gelmiş ve uzun süre yönetimde kalmışlardır. Neoliberal politikalara karşı çıkan bu hareketler, hem sosyal adalet ve ekonomik eşitlik gibi talepler doğrultusunda hem ulusal egemenlik anlayışına vurgu yapmışlar hem de söylemlerle eşitlikçi bir toplumsal düzeni savunmuşlardır.²⁹⁰ Laclau'ya göre benzer biçimde faşizm ideolojisi de özünde popüler demokratik zorluğunu yaşayan sınıfların sorunudur ve bir grubun zorunlu olarak üretmesi gereken değerler bütünü değildir.²⁹¹ Yalnızca ekonomik tahakkümün değil tüm ilişkileri içeren hegemonya bütünüdürün krizidir.

4.2.2. Faşizmin Saptanmayan Üçüncü Evresi

Poulantzas'ın teorisine yönelik bir diğer eleştiri ise düşünürün “faşistleşme” süreci adını verdiği evreyi incelerken belirlediği aralık periyodunu sınırlamasına yöneliktir. Poulantzas, faşistlerin iktidarı elde etme ve kitleleri mobilize etme periyodunu iki evrelili bir süreç olarak öngörmektedir.²⁹² İlk evre, kitlesel hareketin yükselişi ve küçük burjuvazinin mobilizasyonu ile karakterize edilirken; ikinci evre,

---

²⁸⁹ Ibid, s. 97.

²⁹⁰ Kershaw, *Nazi Diktatörlüğü Yorum Sorunları ve Perspektifleri*, s. 77-85.

²⁹¹ Laclau, *Politics and Ideology in Marxist Theory: Capitalism-Fascism- Populism*, s. 107.

²⁹² Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, s. 304-310.

faşist hareketin iktidarı ele geçirip sınıf iktidarını yeniden yapılandırmasıyla ortaya çıkmaktadır. İktidarı ele geçirdikten sonra siyasal polis diğer aygıtlar üzerinde egemenliğini ilan eder. Ardından bu süreçte devletin ideolojik aygıtları zaman içerisinde sahip oldukları görece özerkliği kaybeder. Devlet, zor ve ikna aygıtlarıyla tamamıyla parti ve lider tarafından işletilir. İlk dönemde küçük burjuvazi desteğiyle iktidara gelen faşistler ikinci evrede tasfiye sürecine girer ve yalnızca tekeli sermayeyle yakın ilişkiler kurmaya başlar.

Oysa Broszat gibi tarihçilere göre Poulantzas'ın faşizmin gelişim sürecinde tasvir ettiği iki etap dışında kalan görmezden gelinen bir üçüncü evre mevcuttur. Stabilizasyon evresinin ardılı olan bu süreç boyunca faşist yöneticiler, tekeli büyük sermayenin dayattığı çıkarlardan ayrışmaya başlar ve faşist devletin radikalliğini zirveye çıkararak militarizmi irrasyonel savaş çıkartkanlığına dönüştürür.²⁹³ Bu dönem, çeşitli özel yetkilerin ve geçici otoritelerin çoğalmasını beraberinde getirmektedir ve giderek daha özelleşmiş, parçalanmış ve birleşik olmayan bir devlet gücü sistemine dönüşme süreciyle paralel ilerlemektedir. Faşist rejimin barındırdığı çelişkiler yoğunlaşmış ve kontrol edilmesi güç bir süreç başlamıştır, katliamlar genellikle bu evrede en şiddetli derecesine ulaşır.

Dönüşümün fazını ekonomik ilişkiler bağlamında göstergesi ise büyük sermaye temsilcilerinin yönetici kadrodan uzaklaştırılmasıdır. Örneğin Nazi dönemi boyunca 1933 yılından itibaren Ekonomi Bakanı olarak görev alan ve işsizliği azaltmasının yanında büyük sermayeye yakınlığı ve özelleştirme kararlarıyla bilinen Hjalmar Schacht'ın 20 Ocak 1939 yılında görevden alınması bu dönüşümün adımlarından biridir. Yerine ise daha radikal biçimde savaş ekonomisi taraftarlığıyla tanınan ve Nazi'lerin Propaganda Bakanlığının Devlet Sekteri görevini yürütmüş Walter Funk

---

²⁹³ Martin Broszat, *The Hitler The foundation and development of the internal structure of the Third Reich*, çev: John W.Hiden, New York, 1996, s. 294-300.

getirilmiştir. Bu tarihten sonra siyasal radikalleşme, ekonomik düzeni tehdit eder hale gelmiş sefalet ve enflasyon yeniden halk için gündelik hayatı sürdürmeyi tehdit eder boyuta doğru ilerlemiştir.²⁹⁴ Rejimin kendi sonunu hazırladığı bu evreyi görmezden gelen Poulantzas, faşist ideolojiyi kendi sonunu hazırlayan bir rejim olarak görenleri iyimser analistler olarak hataya düşmekle ve ideolojinin tarihselliğini görmezden gelmekle itam etmektedir.²⁹⁵ Bob Jessop'a göre Poulantzas, faşizmin barındırdığı radikal çelişkilerinin büyük sermaye ve geleneksel muhafazakâr güçler tarafından sınırlanmadığı sürece kendi kendini yok etme potansiyeline doğru ilerlediği gerçeğini açıkça inkâr etmiştir.²⁹⁶

4.3. FAŞİZMİN GELİŞİM SÜRECİNE DAİR AÇIKLAMALARININ FARKLARI VE ALTERNATİF YAKLAŞIMLAR

4.3.1. Faşizmin Tarihsel Yükseliş Koşullarına Yönelik Açıklama Farkları

Poulantzas, faşizmin yükselişi için gereken toplumsal koşulları sınıf ilişkilerinin kriz ve dönüşüm fazlarına dayandırırken Reich, analizinde siyasal krizler yerine kitleleşme sürecinin hızlandıran toplumsal baskı mekanizmalarını açıklamasının merkezine yerleştirmektedir. Poulantzas'a göre kapitalizm emperyalist evreye girdiğinde faşist rejimlerin meşruluk başlaması için gereken ilk koşul olan ideolojik ve siyasal temsil krizlerinin varlığı ortaya çıkar. Bu dönemde büyük sermayenin mutlak gücü kazanarak liberal demokrasiyi tehdit etmesiyle birlikte iktidar bloğundaki aktörler bütünlüğünü sağlayamaz. Reich'a göre ise faşizmin ortaya çıkması için kültürel dönüşüm gereklidir. Otoriter kişiliği arttıran sosyal modern mekanizmaların yoğunlaştıkça farklı kesimler topyekûn biçimde faşizmi arzular hale gelebilir. Faşist

---

²⁹⁴ R. J. Overy, *The Nazi Economic Recovery 1932–1938*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, s. 72.

²⁹⁵ Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, s. 120-130.

²⁹⁶ Jessop, *Nicos Poulantzas Marxist Theory and Political Strategy*, s. 195.

ideolojiyi var eden irade, tektip, homojen ve farksız varsayılan öznelere isteklerinin toplamıdır.²⁹⁷ Tarihsel açıdan faşizm kitleler tarafından kolaylıkla sahiplenilmiş ve kitlesel rızasını henüz iktidara gelmeden tabanında hazır olarak bulunmuştur. Faşizmin krizlere tepkinin oluşturduğu reaksiyonlar yerine kolektifin duygusal kimliğinin tezahürü şeklinde ele alınmıştır.

Faşizmin toplumsal desteğinin oluşma sürecinin başlangıcı olarak genellikle ekonomik açıdan enflasyonlar ve siyasal ve sosyal sorunlardan hareket edilir.²⁹⁸ Mevcut döneme kadar tarihin gördüğü en kanlı ve geniş bölgelere yayılmış savaş olan Birinci Dünya Savaşı, birçok Avrupa ülkesinin ekonomisi ve sosyal yapısını çözülemez kriz üretmeye yatkın hale getirir. Örneğin Almanya, Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzaladığı Versay Barış Anlaşması sonrasında ağır savaş tazminatları ödemek zorunda kalmıştır. Yenilgiye uğramış ülkelerin halkları için başa çıkılması imkânsız sayılabilecek ekonomik yük, enflasyon, işsizlik ve yoksulluk krizleri ortaya çıkmıştır.

4.3.2. Faşizmin Meşruluk Kazanma Sürecinin Tarihsel Deneyimi

4.3.2.1. Faşist İdeolojinin Ortaya Çıkış Koşulu olarak Siyasal ve Ekonomik Krizler

Faşizm ortaya çıkmadan gerçekleşen olgulara bakıldığında Reich'in iddia ettiği gibi kitle psikolojisinin yayıldığı bir süreci analiz etmek oldukça güçtür. Poulantzas'ın tezindeki gibi iktidar bloğu bunalımıyla bağlantılı olarak partiler ve sınıflar arasında bir çözülme sürecine tanık olunmaktadır. Faşizmin iktidara gelmeden önce kurulan siyasal koalisyonlar bozulmakta ve parlamenter demokrasiye kamuoyu algısında güven sorunu yaşamaktadır. Poulantzas'ın iddia ettiği üzere faşistleşme evresi sürecinin başlangıç evresinde iktidar blokunun oluşmamasının göstergesi hükümetler arasındaki ittifakların

---

²⁹⁷ Nicos Poulantzas, "Halk Etkinliği Üzerine", *Faşizmin Analizi*, Maria A. Macciocchi (ed.), çev. Cemal Süreya, İstanbul, İnkilap Yayınları, s. 81.

²⁹⁸ Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Everest Yayınları, 2020, s. 120-125.

sürekli olarak bozulması ve iktidar blokunu temsil eden partilerin hükümet kuramaması olgusunun varlığı gözlemlenir.²⁹⁹

Henüz Büyük Buhran ortaya çıkmadan önce Almanya’da Haziran 1928 yılında orta sınıfları temsil eden Sosyal Demokrat Parti lideri Hermann Müller önderliğinde Sosyal Demokratlar, Merkez Parti (Centre Party), Alman Demokrat Partisi (DDP), Alman Halklarının Partisi (DVP) ve Bavyera Halk Partisi (VP) gibi liberal sağcı ve merkez sol partilerle koalisyon kurmayı denemiştir.³⁰⁰ Koalisyon sonrasında Müller hükümeti meclisteki çoğunluğu elde etmesine rağmen Büyük Buhran ortaya çıktıktan sonra işsizlik sigorta sistemini fonlamak hususunda verginin temini hakkında koalisyon ortakları arasında şiddetli anlaşmazlık yaşamıştır. Müller ve kabinesi anlaşmazlığı çözebileceği iddiasıyla Weimar anayasasının olağanüstü yetkiler içeren 48.maddesinin Reich Şansolyesi Hindenburg tarafından yürürlüğe sokulmasını talep eder.³⁰¹ Muhafazakâr Partilerin ortak adayı olarak Şansölye seçilen Paul von Hindenburg, Sosyal Demokrat Partinin bu talebini reddederek, Hermann Müller ve kabinesinin 27 Mart 1930’da istifa etmesine yol açar. Ardından 28 Mart’ta işsizlik sigortasında kesintiler ile kamu harcamalarının azaltılması gerektiğini öne süren Heinrich Brüning önderliğindeki koalisyonun hükümet kurulmasına izin verir. Alman Meclisi Reichtag, bu dönemde meşru iktidar uygulama yetisini kaybetmeye başlamış ve salt biçimsel iktidar olarak işlev görmektedir.³⁰²

---

²⁹⁹ Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük* s.122.

³⁰⁰ John Smith, *The History of Weimar Germany*, London, History Press, 2010, s. 102–105.

³⁰¹ Almanya’da Weimar Anayasası’nın 48. Maddesi, Almanya Cumhurbaşkanı’na olağanüstü yetkiler tanıyan bir hükümdür. Bu maddeye göre, kamu düzeni ciddi biçimde tehdit edildiğinde veya bozulduğunda, Cumhurbaşkanı temel hak ve özgürlükleri askıya alabilir ve parlamentoyu devre dışı bırakarak kararnameyle ülkeyi yönetebilir. Bu madde, kriz dönemlerinde yürütme erkinin güçlendirilmesini sağlamak için düşünülmüş olsa da, özellikle 1930 sonrası dönemde demokrasinin aşındırılması ve otoriterliğin meşrulaştırılması için kullanılmıştır. 1933’te Hitler’in "Yetki Kanunu"nu (Ermächtigungsgesetz) almasına giden sürecin anayasal zeminini hazırlamıştır.

Alman İmparatorluğu Anayasası (Weimar Anayasası), 11 Ağustos 1919, Madde 48, İngilizce metin için bkz. German History in Documents and Images (GHDI) arşivi, German Historical Institute https://ghdi.ghi-dc.org/docpage.cfm?docpage_id=4398.

³⁰² Cinemre, *Faşizm, Devlet ve Sınıflar*, s. 167.

İtalya'da benzer biçimde Poulantzas'ın teorik düzlemde analiz ettiği biçimde 1. Dünya Savaşı sonrasında ne liberal burjuvazi ne de reformist sosyalistler tam anlamıyla güçlü bir hegemonya kuramaz.³⁰³ Ülkede kapitalizm yeterince gelişmemiş ve uluslararası tekelere bağımlılık durumu giderek artmıştır.³⁰⁴ Birinci Dünya Savaşı'nın ardından oluşan derin ekonomik bunalım, savaş sonrası toplumsal beklentiler ve işçi sınıfının artan militanlığı karşısında mevcut parlamenter hükümetler sistemli bir yönetim alternatifi sunamamıştır. Özellikle 1919 yılından 1922 yılına kadar uzanan süreç boyunca artan grevler, fabrika işgalleri karşısında kurulan hükümetler ya pasif kalmakla ya da baskıcı önlemler almakla suçlanmıştır. Savaş sonrasındaki üç yıllık periyod boyunca liberal reformist Nitti Hükümeti, beş dönem tecrübeli devlet adamlığı yapmış Giolotti hükümeti, Merkez Sol Bonomi Hükümeti ve faşizm öncesi son hükümet olan liberal Luigi Facta Hükümeti otorite kurulma yetersizliğinden dolayı dağılmıştır.

Koalisyonların dağılmasının ve siyasal istikrarsızlığın oluşmasının yanı sıra Poulantzas'ın bahsettiği siyasal temsil ve ideolojik krizinin faşizm öncesindeki süreçte ülkelerde gözlemlenmektedir.³⁰⁵ Hegemonya bloğunun aktörü olarak nitelendirilen burjuvazinin siyasal ittifakının dağıldığı ve geleneksel siyasal sistem işlevini yitirmeye başladığı bir siyasal tablo dikkat çekmektedir. Poulantzas'ın öne sürdüğü üzere geleneksel liberal demokrasiye uygun olarak örgütlenmiş parti yoluyla temsil süreci ortadan kalkmış durumdadır.³⁰⁶ Gerçek iktidar ve biçimsel iktidar arasındaki ayırım kalıcılaşarak derinleşmeye başlamıştır. Faşistlerin desteklerinin arttığı bu sürece paralel olarak hegemonya kuramayan siyasal temsilciler, olağanüstü devlet biçimi uygulamaya karar vererek yasama erkini zayıflatmıştır. Almanya'da Brüning'in çözüm olarak

---

³⁰³ Roger Bourderon, *Faşizm: İdeoloji ve Uygulamalar*, çev. Kenan Somer, Ankara, Onur Yayınları, 1989, s. 8-9.

³⁰⁴ Antonio Gramsci, *İtalya'da İşçi Konseyleri Deneyimi*, çev. Yusuf Alp, İstanbul, Belge Yayınları, 1989, s. 15.

³⁰⁵ Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, s. 120.

³⁰⁶ *Ibid*, s. 123.

sunduğu sosyal harcamaları kısmak, vergileri arttırmak, kamu çalışanlarının reel ücretini düşürme, kredileri kısmak gibi kemer sıkma politikaları, 16 Temmuz 1930 tarihinde Reichtag tarafından reddedilmiştir. Ardından şansölye Hindenburg, Anayasa'nın 48.maddesine dayanarak kararı iptal etmiş fakat Reichtag yetkisi çerçevesinde iptali bozunca bu sefer 18 Temmuz 1930 tarihinde Hindenburg meclisi fesih etme kararı almıştır. Almanya'da ilk kez kararname yoluyla yönetimin başladığı bu süreçte yüzden fazla kararname çıkarılmış ve Reichtag yasama yetkini kullanamayarak güç kaybetmiştir.³⁰⁷ 1930-1932 yılları arasındaki Weimar Cumhuriyeti'nin "kararname dönemi" olarak anılan son evresinde, parlamentoda çoğunluğu bulunmamasına rağmen iktidarda kalan hükümet, Büyük Buhran'ın etkilerini hafifletmek amacıyla yürürlüğe koyduğu deflasyonist ekonomi politikaları, ücretlerde kesintiler ve sosyal harcamalarda ciddi azaltımlarla, geniş halk kesimlerinin yaşam koşullarını daha da ağırlaştırarak işçi ve orta sınıf üzerinde yıkıcı sonuçlar doğurmuştur.³⁰⁸ Özellikle işsizlik giderek yükselmiş ve 1929 yılında 1,8 milyon olan işsiz sayısı, faşistlerin oylarının arttığı 1932 yılında 6 milyona kadar yükselmiştir. Dönemin, reel ücretlerini araştıran Gerhard Bry'ya göre Almanya'da haftalık kazançlar, 1929 yılından 1932 yılına kadar Almanya'da çalışanların haftalık reel kazancı yaklaşık %15 saatlik reel kazanç ise %4 oranında azalmıştır.³⁰⁹ Artan tepkiler üzerine 1932 tarihinde Hindenburg, halk desteğini kaybeden Burining'i görevden alma kararı almıştır.

Bu dönemde, siyasal istikrarsızlığın ve Büyük Buhran'ın yıkıcı sonuçlarının etkisiyle beraber yeniden ortaya çıkan ekonomik krizler ve bunalımlarla paralel olarak NSDAP yükselişe geçmeye başlamıştır. Almanya'da parlamenter krizler esnasında 1928

---

³⁰⁷ Cinemre, *Faşizm, Devlet ve Sınıflar*, s. 162.

³⁰⁸ R.J. Evans, *The Coming of the Third Reich*, London, Penguin Books, 2003, s. 259-274.

³⁰⁹ Gerhard Bry, *Wages in Germany, 1871-1945*, Princeton, Princeton University Press, 1960, Tablo 72, s. 372.

yılları 1932 yılları arasında Almanya'nın Gayri Safi Yurtiçi Hasılasının (GDP) %26 oranında azalmış, sanayi üretim endeksinin %41 oranında düşmüş ve yatırımların %62 oranında azalmıştır.³¹⁰ Sanayileşme sürecinin belirgin biçimde duraksadığı koşullarda, NSDAP'nin toplumsal tabanı hızla genişlemiştir. NSDAP, Eylül 1930 tarihinde 293 bin olan üye sayısını 1932 yılının sonlarına beş kattan fazla arttırarak 1,5 milyon civarına yükseltir ve toplumsal tabanını giderek genişletir.³¹¹ Ekonomik sür sürecinin başlangıcı olan 1928 yılında NSDAP'nin oyları 800.00 iken, 1930 sonbaharında 6,4 milyona, 1932 yazında 13 milyona ve 1933 Ocağında ise 17 Milyona çıkmıştır.³¹² İstikrarsızlığın öne çıkmaya başladığı 1932 yılının Temmuz ayında yaşanan çalkantıların etkisiyle Hitler önderliğindeki Nazi Partisi en fazla oy alan parti olur ve iki yüz otuz koltuk kazanır. Sonuç olarak Poulantzas'ın bahsettiği gibi faşist hareketlerin yükseliş sürecinin başlangıcında siyasal iktidarın krizinin ardından başlayan otoritelerin hegemonyayı sağlayamadıkları dönemsel periyodların varlığı açıkça gözlemlenmektedir.

4.3.2.2. Faşizmin Sınıfsal Koşulu: İşçi Sınıfı Yenilgisi

Reich'in teorisi çerçevesinde eğer karakter yapısında baskıcı, otoriter değerlere yatkınlık olduğu için işçi sınıfları faşist hareketin cazibesine kapılmışlardır dolayısıyla faşizmin yükselişe geçebilmesi için siyasal yenilgi bir şart değildir. İşçi sınıfının siyasal bilinç düzeyinin yüksek olduğu dönemlerde de faşist hareketler yükselişe geçebilir. Reich, faşistlerin iktidarlarını kurumsallaştırmasıyla birlikte işçi hareketlerini bastırdıklarını kabul eder ama bu şiddeti faşizmin bir önkoşulu olarak belirtmez. Oysa Poulantzas'ın analizinde çözüm rejimi olarak ortaya çıkan faşizm, destek bulabileceği fırsatların meydana gelmesi için işçi sınıfının sendikal, siyasal ve ideolojik olarak bastırılması gerekir. İşçi sınıfının devrimci tehditinin var olduğu ama işçi kesimlerinin

---

³¹⁰ R. J. Overy, *The Nazi Economic Recovery 1932–1938*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, s. 691.

³¹¹ Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich A History of Nazi Germany*, s. 167-170.

³¹² Reich, *Faşizmin Kitle Psikolojisi*, s. 37.

siyasal bilincinin başladığı ve bütün olarak birleşik cephenin kurulamadığı bir atmosferde, faşizm yükselişe geçecek bir ortam bulabilir. Bu dönemde siyasal dengeyi kurmaya çalışan burjuva rejimleri, hem siyasal temsil hem de ideolojik bilinç anlamında işçi kesimini etkisizleştirmesi için paramileter faşistlere destek olurlar.

Faşizmin iktidara geliş sürecinin öncesinde İtalya'da sosyalist hareketler, düzen karşıtı tepkiler ve fabrika konseyleri köylerin ve şehirlerin geneline yayılmıştır. İşçiler, üretimleri üzerindeki kontrolü arttırmış ve fabrikaların neredeyse üçte biri işçilerin kontrolüne girmiştir.³¹³ Tekelci sermaye, özellikle Milano'da 400.000'den fazla kişinin katıldığı eylemlerin devrime dönüşme riskinden çekinmeye başlamıştır.³¹⁴ 1919-1920 tarihleri arasında sadece işçiler değil köylüler de düzene karşı ayaklanmış ve bu tarihler arasında özellikle Güney İtalya ve Po Ovası bölgesinde yaklaşık 2 milyon hektar toprağın mülkiyeti köylüler tarafından ele geçirilmiştir.³¹⁵ Sosyalist hareketlerin eylemleri ise sadece sokak eylemleriyle sınırlı kalmamıştır aynı zamanda siyasal arenada destek toplayabilmektedir. Liberal sağ düzenli olarak hükümet kurmasına rağmen 1919 ve 1921 seçimlerinde İtalyan Sosyalist Partisi sandıktan birinci parti olarak çıkmayı başarmıştır. Sosyalistlerin oy kaybettikleri 1921 seçimlerinde bile parti %25 oy alarak birinci sırada yer almış ve ileride hükümet kuracak olan sağ liberal Nasyonel Blok'un oylarını geride bırakmıştır. Tarihler 1919 yılını gösterdiğinde seçimlerde Parlamento'da hiçbir sandalye kazanamayan Faşist Birlikler, Birinci Dünya Savaşında savaşmış eski askerlerin yer aldığı sıra dışı sokak hareketi görüntüsünde kalmaktadır. Mussolini liderliğinde kurulan Savaşçı Faşist Birlikleri, (Fasci Italiani di Combattimento) katıldığı ilk genel seçimlerde hiçbir milletvekili çıkaramayarak siyasi arenada etkisiz kalmıştır.

---

³¹³ Paolo Spriano, *The Occupation of the Factories: Italy 1920*, London, Pluto Press, 1975, s. 25-26.

³¹⁴ Martin Clark, *Modern Italy: 1871-1995*, New York, Pearson, 1996, s. 247.

³¹⁵ Adrian Lyttelton, *The Seizure of Power: Fascism in Italy, 1919-1929*, Routledge, 2004, s. 102.

Grevler ve toprak işgali gibi işçi ve köylü hareketlerin artışına paralel olarak faşist hareketler de örgütlenme açısından stratejik dönüşüm yaşamaya başlamıştır. Hegemonya ve siyasal temsil krizi derinleştikçe faşist hareket paramiliter kimlik kazanmaya başlamıştır. Faşistler, bu dönemde kamu düzeninin yeniden tesis eden ve monarşiyi koruyan grup olarak algılanmak için sol rejimlere karşı silahlı gruplar kurarlar. İşçi devrimine karşı endişe duyan tekelci sermaye ve köylü hareketlerine karşı savaş açan kırsal aristokrasi ortak biçimde şiddet eylemleri yürüten faşistlere silahlanma, barınma ve finansman konusunda destek sağlamaya başlar.³¹⁶ Küçük çiftçilerin ve orta sınıfın desteğini kazanmak için antikapitalist talepleri öne süren Kara Gömlekliler bu dönemde programlarında özel mülkiyeti ve sınıf uzlaşısını vurgulamaya başlar.³¹⁷ Aynı dönemde hükümetin başında yer alan Giolitti Hükümeti, faşistlere donanım ve silah sağlar hatta 1921 yılında faşistlerle ittifak kurarak blok halinde seçimler girer. Hükümetin ve siyasal elitlerin desteği sayesinde Kara Gömleklilerin siyasetin parçası haline gelmesine imkân sağlamıştır.³¹⁸ Meşruluk sürecinin hızlanması sayesinde İtalya’da faşist hareket, direnişle karşılaşmadan Roma Yürüyüşünü gerçekleştirmiştir. Bu dönemde tam anlamıyla yenilgiye uğramış olan işçi sınıfının genel grev kararı başarısızlıkla sonuçlanmış, İtalyan işçilerin dörtte biri bu eylemlere katılmasına rağmen grev faşistler tarafından grevler dağıtılmıştır.³¹⁹

Almanya’da ise işçi sınıfının yenilgisi durumu 1918-1919 yılları arasından itibaren başlamış, Ocak 1919 yılında Berlin’de başlayan Spartakusbund (Spartaküs Birliği) hareketinin yenilgisiyle birlikte süreç hızlanmaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı’ndan mağlup ayrılan ve 2.Wilhelm’in tahtan çekilmesiyle kurulan Demokratik Weimar Hükümetinde yer alan reformist Sosyal Demokrat Parti, rejime karşı genel grev

---

³¹⁶ Martin Blinkhorn, *Mussolini and Fascist Italy*, London, Routledge, 1990, s. 24.

³¹⁷ Stanley Payne, *A History of Fascism, 1914–1945*, Madison, University of Wisconsin Press, 1995, s. 98.

³¹⁸ Cinemre, *Faşizm, Devlet ve Sınıflar*, s. 221.

³¹⁹ Ibid, s. 224.

çağrısı yapan sosyalist Karl Liebknecht ve Rosa Luxemburg önderliğindeki devrimci hareketi kanlı biçimde bastırarak binlerce işçiyi tutuklamış ve hapse atmıştır.³²⁰ Komünistler, sosyalistler ve arasında ortaya çıkmaya başlayan ayırım uzun süre devam etmiştir. Faşizmin yükselişine karşı ortak sol kökenli birleşik cephe kurulmasını zorlaştırmıştır.1935 yılında Komünist Enternasyonal'in VIII Kongresi'nde hem SPD hem de KPD yöneticiliği gerçekleştirmiş olan Politbüro temsilcisi Franz Dahlem, faşizme karşı sol hareketlerin mücadele yetersizliğine dair özeleştiri ve çözümleme sunar.³²¹ Alman işçi sınıfının faşizm karşısındaki yenilgisini değerlendiren stratejik bir belge niteliğinde olan konuşmasında SPD'nin sürekli olarak KPD'nin grevlerine karşı grevi kırıncı çağrılar yaptığını belirtir. İşçi düşmanı eylemlerin sol hareketlerde de bulunabildiği vurgular. KPD örgütünün sekte bir tutum gösterdiğini ve birleşik eylem teklifinden kaçındığını söyler. SPD'yi ise diğer sol hareketleri tehdit olarak algıladığı gerekçesiyle eleştirir. Özellikle her iki hareketin küçük burjuvazi ve köylülükle temastan kaçındığı öne sürerek faşizm öncesi sol hareketlerin zayıflıklarını açığa çıkarır. Özetlersek, faşizmin yükseliş süreci boyunca Reich'in iddiasındaki gibi işçilerin faşizme kitleler halinde yönelmesinden bahsedilemez. Ortaya çıkan manzara daha çok Poulantzas'ın tasvir ettiği gibi yenilmiş ve dağılmış bir işçi sınıfı birliğine karşı güvenlik söylemiyle meşruluk kazanma süreci gözlemlenmektedir.

4.3.2.3. Faşizmin Oluşumunda Halk Kitlelerinin Kolektif Talebi

Reich'in faşizmin yükselişine dair geliştirdiği yorum, Poulantzas'ın sınıfsal ve yapısal analizinden belirgin şekilde ayrılmaktadır. Reich'a göre, faşizmin kitleler nezdinde toplu bir çekim gücü kazanmasının temelinde yalnızca kapitalist üretim

---

³²⁰ Eric D. Weitz, *Weimar Germany: Promise and Tragedy*, Princeton, Princeton University Press, 2007, s. 58.

³²¹ Franz Dahlem, "Faşizm Almanya'da Neden Zafer Kazandı?", çev. Rıza Sami, *Teori ve Eylem: Üç Aylık Sosyalist Teori ve Politika Dergisi*

<https://teoriveeylem.net/faşizm-almanyada-neden-zafer-kazandi>, (erişim : 05.09.2025)

ilişkilerindeki yoğunlaşma ya da burjuva sınıfların siyasal çıkarları etkili değildir. Farklı sınıfların arasında yaygınlaşan ama özellikle orta sınıflarda gözlemlenen aşağılanma, yoksunluk ve yenilgi duygusu kolektif bilinç düzeyinde etkili olmuştur. Aşağılanmış kitleler, faşist ideolojinin saldırgan vaatlerine ve ulusal onuru yeniden tesis etme çağrılarına yönelmişlerdir. Poulantzas'a göre kitlelerin talepleri yerine etkili olan kapitalizmin rekabetçi döneminden tekelci dönemine geçiş sürecidir. Büyük sanayinin küçük tüketicileri saf dışı ederek merkezileşmesi ve yoğunlaşması ve finans kapitalle iç içe geçerek emperyalist hedefleri uygulamaya geçirmeyi kararlaştırması gereken tarihsel momente ihtiyaç vardır.

Faşizm öncesi dönemde, Almanya'da ve İtalya'da geniş halk kesimlerinde yaygın biçimde hissedilen kolektif yenilmişlik, aşağılanma ve kayıpta olma duygusu, kaybedilmiş toprakları geri kazanma ve büyüklüğü yeniden tesis etme gibi vaatlerle sahneye çıkan faşist hareketlerin, farklı sınıflardan destek bulma sürecini hızlandırmıştır. Bu durum, yalnızca ekonomik ve siyasal düzeydeki yapısal krizlerle değil, aynı zamanda toplumsal bilinç düzeyinde etkili olan kolektif bilinçdışı anlayışına ve kamuoyuna yansımıştır. Halk kesimlerinde faşizme yönelen reaksiyoner, yayılmacı ve otoriter politikaları talep eden eğilimler gözlemlenmeye başlanır. Özellikle ekonomist Keynes tarafından öne sürülen hipoteze göre savaştan galip çıkan müttefik devletler, Almanya'yı adeta acizliğe sürükleyen bir şartları dayatmış ve bu şartlar Almanya siyasetini ve düşünsel yaşamını radikalleşmeye doğru sürüklemiştir.³²²Almanya, yenilgi sonrasında Versailles Antlaşmasına göre tüm sömürgeleri üzerindeki hak ve imtiyazlarından feragat etmeye ve bu hakları Milletler Cemiyet'ine devretmeye zorlanmıştır.³²³Bu gelişme sonrasında işçi sınıfından küçük

---

³²² John Maynard Keynes, *The Economic Consequences of the Peace*, London, Macmillan, 1920, s. 251.

³²³ Treaty of Versailles, Article 119; "Section I.—German Colonies (Art. 119 to 127)," *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919, Volume XIII*, Office of the Historian

<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv13/ch13subch1> (erişim: 12 Nisan 2025)

burjuvaziye hatta aristokrasi kalıntlarına kadar farklı toplumsal kesimlerde ortak bir aşağılanmışlık, dışlanmışlık ve ulusal onurun zedelenmesi hissi yaşanmaya başlamıştır. Kamuoyunda sahiplenilen bu duygular, faşist ideolojilerin emperyalist ve savaş çıkartkanı vaatlerinin saygınlık kazanmasına elverişli bir zemin oluşturmuştur.³²⁴ Fransa ve Belçika, ekonomik krizin ve yüksek enflasyonun yıkıcı sonuçlarıyla boğuşan Almanya'nın yükümlülüklerini yerine getirmediği iddia ederek kömür madeni yatakları ve demir çelik sanayi açısından zengin Ruhr bölgesini işgal eder. Hükümette yer alan Sosyal Demokrat Parti, işgale karşı pasif direniş çağrısı yapar ve dış borç ödemekten vazgeçme kararı alır.³²⁵ İlk önce işgale uğrayan Ruhr bölgesinde olmak üzere işçi sınıfı ve büyük sermaye, hükümetin başlattığı pasif direniş çağrısına yanıt verir ve kitleleri işgale karşı direnişe çağırır.³²⁶ Essen, Bochum ve Dortmund gibi merkezi öneme sahip şehirlerde işçi grevleri gerçekleştirilir ve birtakım büyük sanayiciler ulusun onurunu ve çıkarını koruduklarını öne sürerek Fransız İşgalindeki bölgelerde üretim sürecini yavaşlatır. Bu dönemde Freikops adı verilen radikal sağcı gruplar Alman ırkının ve devletinin aşağılanması olarak nitelendirdikleri sürece karşı kışkırtıcı intikam çağrısı başlatır.

Kitlelerin aşağılanma duygusuna verdikleri kültürel tepki, emperyal isteklerin ve arzuların kültürel alanda ve kamuoyu düşüncesinde yayılma sürecini hızlandırır. Aydınlanma karşıtı ve anti-entelektüel kitle hareketlerini etkileyen ve çalışmaları karşılık bulmaya başlayan düşünörlere rastlamak mümkündür. Almanya'da metodolojik yöntemlerini geliştiren filozof Oswald Spengler, 1918 yılında yayımladığı *Batı'nın Çöküşü* adlı eserinde kültürlerin insan biyolojisine benzediğini bu yüzden doğup gelişip

---

³²⁴ Cinemre, *Faşizm, Devlet ve Sınıflar*, s. 121-125.

³²⁵ Benjamin Carter Hett, *The Nazi Menace: Hitler, Churchill, Roosevelt, Stalin, and the Road to War*, New York, Oxford University Press, 2020, s. 55.

³²⁶ Ibid, s. 56.

öldüğünü belirtir.³²⁷ Yaratıcı sezgilerin ürünü olan kültür, mekanikleştiği için ölümüne yaklaşmış yerini akılcılık ilkesinin ön plana çıktığı uygarlık evresine devretmiştir. Oswald Spengler'in gözünde Batı uygarlığının artık yaratıcı enerjisini yitirdiği ve yalnızca teknik, bürokratik ve mekanik bir kabuğa dönüştüğü anlamına gelmekteydi. Ona göre Batı, tarihsel döngüsünün son aşamasına ulaşmış; kültürel yaratıcılığın yerini kitlelerin edilgenliği, entelektüel dinamizmin yerini ise otoriter düzen arayışı almıştır. Karamsar uygarlık tasavvuru, kitlelerin aşağılanma ve değersizlik duygusunu besleyerek, güçlü bir lider ya da kurtarıcı figürü etrafında birleşme eğilimlerini pekiştirmektedir.

Savaşa doğrudan katılmış yazar Ernst Jünger ise 1920 yılında yayımladığı *Çelik Fırtınalarda (Stom Of Steel)* adlı kitabında Birinci Dünya Savaşını deneyimini yüceltir ve savaşın karakter inşa eden ve ruh arındıran yönünü vurgular.³²⁸ Belirsiz modernliğe karşı askeri disiplin, savaşçı ruh ve teknikle uyumlu insan modelini yücelterek yeni ulusçuluk adlı anlayışın oluşmasına katkıda bulunur.³²⁹ Dolayısıyla modern dünyanın karmaşası ve bireysel yabancılaşma duygusu, ancak savaşın kolektif disiplini ve cephedeki dayanışma ruhu içinde aşılabilir. Böylece Jünger'in felsefesi, özellikle savaş sonrası Almanya'da genç kuşaklar arasında dışlanmaya tepki olarak otoriteye bağlılık ve militan ulusal kimlik gibi fikrinin yaygınlaşmasında etkili olur.

Almanya'da faşist liderlerde söylemlerinde bu dönemde emperyalist yayımlılık başarısına sahip geçmişi yeniden canlandırmaya referansta bulunur. Hitler, *Kavgam (Mein Kampf)* adlı kitabında ve 1930'lar ve 1940'lar boyunca yaptığı çeşitli konuşmalarda Bismarck dönemini referans gösterir. Bismarck dönemi Hitler için Almanya'nın 1871 yılında aradığı birliğe kavuştuğu ve Fransa'ya karşı kazanıldığı çok

---

³²⁷ Oswald Spengler, *Batı'nın Çöküşü*, çev. G. Scognamillo, Nuray Sengelli, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1997, s. 30-32.

³²⁸ Ernst Jünger, *Çelik Fırtınalarında*, çev. Tefvik Turan, İstanbul, Jaguar Yayınları, 2019, s. 114-116.

³²⁹ Ibid, s. 120-125.

önemli bir dönem olarak bahseder.³³⁰ İmparatorluğun yeniden kurularak Alman halkının büyümesi, hayatta kalması ve egemenliği için gerekli olan toprakların genişletilmesi için Yaşam Alanı (Lebensraum) inşa edilmesinin aciliyetini vurgular.

Savaşın olumsuz etkilerinin tetiklediği kolektif tepkiler ve işgallere yönelik çağrılar İtalya'nın 1919-1922 arasındaki sürecinde de gözlemlenmektedir. İtalya 1.Dünya Savaşı kazanan devletlerin safında müttefik devletlerin yer almasına rağmen beklediklerini elde edememiştir. Vittorio Emanuele Orlando Hükümeti kazanan devletlerin olduğu toplantıya katılmasına rağmen elde etmeyi beklediği toprak olan Dalmaçya ve Fiume'yi alamamıştır ve savaşın negatif etkileri olan enflasyon, toplumsal yabancılaşma ve işsizlik gibi sonuçlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu tarihten itibaren otorite ve liderlik gibi faşizmin felsefesine öncü olan kavramları öne çıkaran ve kutsayan sanatsal ve edebi eserler karşılık bulmaya başlamıştır.

Fütürizmin kurucusu yazar Filippo Tommaso Marinetti, 1909 yılında yayınladığı *Fütürizmin Manifestosu* adlı eserinde geleneksel dünyaya meydan okuyarak teknolojinin sanatta merkeze oturtulması gerektiğini vurgular.³³¹ Sanatçının ise toplumu dönüştürme kapasitesine sahip olan bir lider olduğunu öne sürer. Marinetti'ye göre yeni sanat anlayışında hız, dinamizm, enerji gibi geleneksel sanat akımları tarafından dışlanmış öğeler öne çıkarılmadır. Rönesans sanatı, romantizm, sembolizm, empresyonizm gibi akımlar doğaya aşırı hayran bir temsile dayandıkları için pasif ve güçsüz bir kültür anlayışını öne çıkarırlar. Marinetti, faşizmin temelini oluşturacak olan tekniğin kutsanması anlayışının temellerini eserlerindeki felsefi yaklaşımında atar.

Özetlersek, Reich'in ortaya koyduğu gibi faşizmin kültürel boyutunun oldukça derin olduğu gözlemlenmektedir. Poulantzas'ın öne sürdüğü üzere faşizm, herhangi bir

---

³³⁰ Passmore, *Faşizm*, s. 45-50.

³³¹ Filippo Tommaso Marinetti, *Fütürizm Manifestosu ve Diğer Metinler*, çev. Nurengiz Eriç, Altıkırkbeş Yayınları, İstanbul, 2001, s. 9-15.

kültürel değere ve felsefeye dayanmayan yalnızca siyasal saiklerle üretilen sınıflara dayanan stratejik bir saldırıdan ibaret değildir. Birinci Dünya Savaşı sonrası kitlelerin küçümsenme isteğinin yarattığı öfke faşist kültürün gelişiminin temellerini atar.

4.4. FAŞİST İDEOLOJİNİN SINIFSAK, İDEOLOJİK VE KÜLTÜREL BOYUTU

4.4.1. Faşizmin İktidarı Elde Etme Sürecindeki Başarısı

Reich'a göre faşist hareketlerin başarısı, esasen bireylerin bilinçdışı arzularını, korkularını ve bastırılmış cinselliğini harekete geçiren bir ideolojik ikna sürecine dayanmasından kaynaklanmaktadır. Ona göre faşizm, otoriteye boyun eğme eğilimindeki kitlelerin ruhsal yapısıyla derin bir özdeşleşme ilişkisi kurar. Faşist propaganda, yalnızca rasyonel ekonomik vaatler aracılığıyla değil, aynı zamanda bireylerin iç dünyasında bastırılmış olan sadizm, aidiyet arayışı ve kolektif güç fantezilerine hitap ederek destek elde etmeyi başarır. Poulantzas'a göre ise hegemonya krizini çözmek adına güç kazanan faşistler, orta sınıfla olan ideolojik yakınlığını kullanarak süreç içerisinde baskı aygıtları olan kolluk ve milis gücünü rıza üretim aygıtları üzerinde egemen hale getirir. Faşistlerin kitlelerin desteğini elde etmesini sağlayan başarısının Reich'ın iddiasındaki gibi kültürel uyuşma mı yoksa Poulantzas'ın hipotezindeki gibi sınıf mücadelesinin kaybedilmesinin sonucu mu olduğu sorusu ortaya çıkar.

Faşistlerin söylemlerini halk kitlelerinin gözünde çekici kılan ilk unsur işsizliğin sona erdirilmesi ve dış borcun kapatılması gibi somut ekonomik vaatlerin olduğu belirtilebilir.³³² Örneğin Almanya'da 1933 yılında 6 milyona erişen işsiz sayısını düşüreceğini vurgulayan Naziler, 1936'ya kadar Schacht'ın iş yaratma politikalarının etkisiyle bu sayıyı yaklaşık 1,6 milyona düşürmeyi başarır.³³³ Almanya'da 1930-1931

---

³³² R.J. Evans, *The Coming of the Third Reich*, London, Penguin Books, 2003, s. 444.

³³³ Ibid, s. 332.

yılları arasında işsizliğin artmasına paralel olarak muhalif konumdaki NSDAP'nin oyu yükselmiştir. Haziran 1930 ile Şubat 1931 arasında işsizlik radikal biçimde artışa geçerek 2,1 milyon kişi kadar artmıştır ve mevsimsel ortalamanın iki katına çıkmıştır. Eylül 1930 genel seçimlerinde, NSDAP çarpıcı bir seçim zaferi elde eder ve oy oranlarını %2,5'ten %18,3'e yükseltir ve 107 sandalye kazanarak Reichstag'daki ikinci en büyük parti haline gelir.³³⁴ Özellikle Nazi rejimi işsizliği giderme çabasının yanı sıra dış borç ve döviz gibi konularda bağımlılığını azaltmaya yönelik politikaları önerileri sayesinde destek bulabilmiştir. Rejim bu doğrultuda yeniden silahlanma programını finanse etmek için MEFO bonoları adı verilen gizli bir finansman aracı kullanır ve ekonomik bağımsızlığı farklı yöntemlerle sağlamaya çalışır. Bonolar, devletin doğrudan borçlanma limitlerini aşmadan büyük miktarda fon sağlamasına olanak tanımıştır. Faşist iktidarın ekonomi politikasının kurumsallaştığı 1934-1938 yılları arasında yaklaşık 12 milyar Reichsmark değerinde MEFO bonusu çıkarılmıştır.³³⁵

Ek olarak Reich'in iddiasının aksine faşistlerin başarısı kitleleri ikna ederek demokratik zafer elde etmelerinden kaynaklanmamaktadır. Faşistler, parlamenter sistemde nispeten demokratik koşullarda gerçekleşen seçimde, hiçbir zaman mutlak çoğunluğu sağlayamamışlardır. Örneğin kriz içerisindeki Almanya'da faşistler iktidara gelmeden önce düzenlenen adil ve demokratik sayılabilecek son seçim olan 1932 Kasım seçimlerinde toplam oyun üçte birinden biraz fazlasını elde ederek %33 oy almıştır. İtalya'da ise faşist lider Mussolini Başbakan olarak atanmadan bir yıl önce gerçekleşen 1921 seçimlerinde ise faşistler siyasal temsilin parçası haline gelmesine rağmen Meclis'teki çoğunluğu kazanamamıştır.

Poulantzas'ın kriz ve doğal kapitalizm yaklaşımındaki temel eksiklik ise faşizm olgusunu büyük ölçüde ideolojik olarak biçimlendirilmiş stratejik kararlara

---

³³⁴ A. Tooze, *The Wages of Destruction: The Making and Breaking of the Nazi Economy*, London, Allen Lane, 2006, s. 31-33.

³³⁵ Ibid, s. 71-73.

indirgemesidir. Bu bakış açısı, faşist hareketlerin maddi-toplumsal koşullara verdiği özgül ve dinamik yanıtları yeterince dikkate almadığı gibi faşizmin yalnızca egemen sınıfların ideolojik yeniden yapılanmasıyla açıklanabileceği varsayımına dayanmaktadır. Faşizm, kapitalist sınıfların çıkarlarını koruması için var olma niteliği kazanması gereken bir ideoloji olarak basitleştirilmiştir.³³⁶ Oysa faşizm, Poulantzas'ın düşüncesinde sadece krizdeki iktidar bloğunun yeniden düzenlenmesinin değil aynı zamanda halkın birbirinden farklı kitlelerin hareketliliğini sağlayabilmiştir. İtalyan faşizminin lideri Mussolini kadınlara oy hakkı tanımayacağını söylemesine rağmen iktidara ulaşma süreci esnasında kadınların önemli desteğini kazanmıştır.³³⁷ Her yaşta farklı kadın gruplarını faşist hareketin içine çekmeyi başarmıştır. Yaş aralığı 18-21 yaş arası değişen 378 bin İtalyan genç kız hareketin örgütlenmesi Genç Faşist Kadınlar örgütüne üye olmuştur. ³³⁸Aynı şekilde faşizmin bir başka tezahürü olan Nazizm iktidara gelme sürecinde zaman toplam 4 milyon genç üye potansiyelinden faydalanmıştır.

4.4.1.1. Küçük Burjuvazinin Siyasal Rolü

Reich'in analizinde genel olarak faşist diktatörlüğe itaatin ve kabulün nedeni olan kitle desteğinin belirleyici sınıfı, küçük burjuvazi olarak nitelenmiştir. Küçük burjuvazi sınıftan gelen faşist kadrolar iktidara geldikten sonra küçük burjuvazi zihniyetinin özelliklerini yansıtan politikalar uygulamaya devam etmişlerdir. Reich' a göre özellikle faşist ahlak ve aile alanındaki düzenlemeler incelendiğinde küçük burjuvazinin talepleri açığa çıkmaktadır. Küçük burjuvazinin talep ettiği şekilde kadınların yeri olarak aile kurumu kutsallaştırılmıştır, "Çocuklar, Mutfak, Kilise"

---

³³⁶ Passmore, *Faşizm*, s. 29.

³³⁷ Maria A. Macciocchi (ed.) "Mussolini Kadınların Katılımını Nasıl Sağladı?", *Faşizmin Analizi*, çev. Cemal Süreya, İstanbul, İnkılap Yayınları, 2016, s. 135-141.

³³⁸ *Ibid*, s. 201.

(Kinder, Küche, Kirche) sloganıyla kadınlara sosyal roller biçilmiştir. Kadınların ev içi emeklerinin sömürülmesi bu yolla meşrulaştırılmıştır. Faşistlerin üniforma zorunluluğu, toprak mülkiyetini aileye bağlaması ve mutlak kuralcı bürokratik düzenlemeleri gibi uygulamalar yoluyla küçük burjuvazinin düzen takıntısı anlayışı faşist ideolojiye yansıtılmıştır. Reich'a göre büyük sermaye ise faşizm yerine asli olarak muhafazakâr liberal ideolojinin temsilcisi olmuş zaman zaman bu ideolojinin partileriyle ittifak halinde bulunmuştur. Faşist partiler, programlarının ilk evrelerinde tekelci sermayeye, uluslararası kapitalizme ve büyük mağazalara karşı zanaatkârı, çiftçiyi ve küçük işletmeleri koruma vaadinde bulunmuşlardır.³³⁹

Poulantzas benzer biçimde küçük burjuvazinin ideolojik kimliğinin, belirsizliğe yol açan sınıfsal salınım pratiği ölçüsünde şekillendiğini öne sürer. Ona göre faşizm, ilk defa küçük burjuvaziye tarihsel olarak bir siyasi hareketin değerlerini belirleyen grup olma çağrısı yapan ideolojidir. Reich'ın faşist ideolojinin küçük burjuvazi tabanına dayandığı tezini kabul eder ama sabitlik olarak nitelendirdiği dönemden sonra ilişkinin değiştiğini belirtir. Bu evrede faşistler yalnızca büyük sermayenin çıkarına göre hareket etmeye başlar. Alt ideoloji olarak küçük burjuvazi değerleriyle ilişkilenebilmeye devam etmelerine rağmen uyguladıkları politikalar, tamamıyla büyük sermaye yararına ve küçük burjuvazi sermayesinin yaşam koşullarını ve ekonomik bağımsızlığını zedeleyecek biçimdedir.

Her iki iddianın da uzlaşması olan faşistlerin iktidara gelirken birçok toplumsal hareket gibi orta sınıfın desteğini alarak yükseldikleri tezi gerçekliği yansıtmasına rağmen her iki düşünürün de iddia ettiği gibi orta sınıfın içerdiği tüm kesimlerinin faşizme destek oldukları tezi sorgulamaya açıktır.³⁴⁰ Özellikle Almanya örneğinde, 1930-1932 yılları arasında Nazilerin başarısının, büyük ölçüde, geleneksel olarak liberal

---

³³⁹ Reich, *Faşizmin Kitle Psikolojisi*, s. 78.

³⁴⁰ Thomas Mann, *Faşistler*, çev. Ulaş Bayraktar İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 39.

veya muhafazakâr-sağ partileri destekleyen orta sınıf seçmenlerin tercih değiştirmesiyle ortaya çıktığı doğrudur. Lakin bu yaklaşım, faşist ideoloji ile orta sınıfın sosyal ve kültürel değerleri arasında doğrudan ve kapsamlı bir örtüşmenin her bölüğü için mutlak anlamda geçerli olduğu sonucunu doğurabilir ki ideolojik yönelimlerin karmaşıklığını göz ardı eden indirgemeci bir iddia olarak kalır. Öncelikle faşistlerin iktidara gelme sürecinin her evresinde orta sınıfları temsil eden küçük burjuvazinin farklı sektör ve işlerde çalışan grupları farklı oranlarda söz konusu hareketleri desteklemektedir. Reich'ın küçük adam ve burjuvazi bütünü olarak tanımladığı ve Poulantzas'ın içsel farklılıklarına dikkat çekse de temel değerler açısından ortaklaştığı kabul ettiği orta sınıf grubu; beyaz yakalı çalışanlar, zanaatkârlar, memurlar, küçük esnaflar, serbest meslek sahipleri ve bağımsız çiftçiler gibi ayrışan farklı toplumsal kesimleri kapsamaktadır.

Tarihçi, Thomas Mann, İtalya'da faşistlerin liberallerle ortak olarak girdikleri liste olan Ulusal Blok'ta zanaatçılar, küçük esnaf gibi kentli küçük burjuvazi ve küçük çiftçiler gibi kesimlerin temsilcilerinin büyük sermayenin temsilcilerine kıyasla sınırlı olarak temsil edildiği belirtir.³⁴¹ Mann'a göre faşistlere orta sınıf tarafından verilen kitlesel destek yoğun değildir lakin faşist milis gruplar arasında orta sınıf temsili oldukça fazladır. Özellikle İtalya'da faşizme kitlesel ve yoğun destek veren grubun çekirdeğini oluşturan yeni orta sınıf olarak adlandırılan siyasal dizge tarafından ihmal edilmiş gruptur. İşlevleri yönetici, denetleyici ve teknik uzmanlığı içeren bu grubun, faşizmin militarizm ve disiplin gibi değerlerini içselleştirmesi olasıdır.

Almanya'da Nazi Partisi'nin (NSDAP) toplumsal tabanını çözümlenmeye yönelik araştırmalar, orta sınıfın homojen bir bütün olmadığını göstermektedir. Alt fraksiyonlar üzerinden değerlendirilmesi, gerçekliği anlamayı kolaylaştırmaktadır. Dönemin oy eğilimleri üzerine araştırma yürüten sosyolog Childers, orta sınıfın faşizme desteğinin

---

³⁴¹ Ibid, s. 160.

genellikle eski küçük burjuvazi denilen daha güvenceli işlerde çalışan kamu hizmetlilerinden geldiğini iddia eder.³⁴² Buna karşılık, modern kapitalist sektörlerde istihdam edilen ve yükselme beklentisi taşıyan beyaz yakalı profesyonellerin desteği ise, ekonomik kriz koşullarında dahi oldukça sınırlı kalmıştır. Bu durum, faşist hareketin yükselişinde güvencesizlik tehdidiyle karşı karşıya kalan ve statü kaybı korkusu yaşayan kesimlerin belirleyici rolüne işaret etmektedir.

Siyasal tercihleri mekânsal-ekonomik farklılıklar bağlamında ele alan Richard F. Hamilton ise, faşizme verilen desteğin yalnızca sınıfsal konumla değil, bu sınıfların buldukları bölgenin gelişmişlik düzeyiyle de doğrudan ilişkili olduğunu öne sürer.³⁴³ Hamilton'ın yürüttüğü araştırmalarına göre, ekonomik refah düzeyi görece yüksek olan sanayileşmiş kasaba ve kentlerde yaşayan orta sınıf mensupları, toplumsal hareketlilik olanaklarının tehdit altında olduğu algısıyla daha yoğun bir biçimde NSDAP gibi faşist partilere yönelmiştir. Buna karşın, ekonomik olarak daha geri kalmış kırsal bölgelerdeki orta sınıf gruplar, mevcut düzenle daha az çatışma yaşadıkları ve beklentilerinin görece düşük olması nedeniyle, faşist hareketlere daha mesafeli bir tutum sergilemiştir. Bu tespit, faşizmin yalnızca sınıfsal konumdan değil, bölgesel modernleşme düzeyinden ve buna eşlik eden statü kaybı korkusundan da beslendiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Sosyolog Jürgen Falter ise, Nazi Partisi'nin seçmen tabanını inceleyerek NSDAP oylarının yaklaşık %40'ının Mittlestand olarak adlandırılan alt-orta sınıf gruplardan geldiğini belirtir ancak bu desteğin homojen olmadığını da vurgulamaktadır. Örneğin, Falter'a göre görece statüsü yüksek sayılabilecek ve uzmanlaşmış eğitime sahip kesimin

---

³⁴² Thomas Childers, *The Nazi Voter: The Social Foundations of Fascism in Germany, 1919–1933*, North Carolina, University of North Carolina Press, 1983, s. 240.

³⁴³ Richard F. Hamilton, *Who Voted for Hitler?* New Jersey Princeton University Press, 1982, s. 241-265.

desteği daha fazladır.³⁴⁴ Siyaset bilimci Ishay Landa, *Faşizm ve Kitleler* adlı eserinde bu bulguları, faşizme yönelik desteğin arkasındaki psikolojik ve ideolojik güdülere ışık tutmak adına yeniden yorumlar. Devlette çalışan, daha eğitimli ve görece daha refah sahibi olan orta sınıf kesimlerin 1920'lerin sonu ile 1930'ların başında işçi sınıfı hareketlerinin yükselişini doğrudan kendi statülerine doğrudan tehdit olarak algıladıklarını belirtir. Bu gruplar, kendi toplumsal konumlarını kaybetme korkusu nedeniyle, Nazi Partisi'nin işçi hareketlerine ve sosyalist oluşumlara karşı yürüttüğü sistematik saldırıları ve propagandayı desteklemiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, orta sınıfın faşist harekete yönelimi sadece ekonomik değil, aynı zamanda ideolojik ve sembolik tehdit algılarına da dayanmaktadır.³⁴⁵

Dolayısıyla, küçük burjuvazinin diğer sınıflara kıyasla faşist hareketlere görece daha yüksek oranda destek vermiş olması, bu toplumsal kesimin bütünüyle ve yekpare bir biçimde faşizme yöneldiği anlamına gelmemektedir. Küçük burjuvazi, iç yapısı itibarıyla oldukça heterojen bir sınıftır; zanaatkârlar, küçük esnaf, bağımsız çiftçiler, alt düzey memurlar ve serbest meslek sahipleri gibi birbirinden farklı ekonomik konumlara ve siyasal eğilimlere sahip alt gruplardan oluşmaktadır. Bu farklı fraksiyonlar, yaşadıkları bölgenin ekonomik koşullarına, karşı karşıya kaldıkları güvencesizlik düzeyine ve modernleşme sürecindeki konumlarına bağlı olarak faşizme yönelik tutumlarında da büyük çeşitlilik göstermiştir. Küçük burjuvazinin faşizme desteği bir sınıf refleksinden ziyade, belirli tarihsel ve yapısal koşullar altında ortaya çıkan parçalı ve çelişkili bir yönelim olarak değerlendirilmelidir. Faşistler iktidara geldikten sonra küçük burjuvazi temsilcileriyle kurduğu ilişki esnasında aynı çelişkili tavrı sürdürmüştür.

---

³⁴⁴ Jürgen W. Falter, "Unemployment and the Rise of the Nazi Party: A Reassessment", *Unemployment and the Great Depression in Weimar Germany*, Peter D. Stachura (ed.) London, Palgrave Macmillan, 1986, s. 109–133

³⁴⁵ Landa, *The Rise and Fall of the Third Reich A History of Nazi Germany*, s. 195.

Faşist rejimler, Wilhelm Reich'in ileri sürdüğü biçimde orta sınıfa hitap eden bazı simgesel ideolojik unsurları ve propaganda araçlarını sınırlı biçimde kullanmıştır. Nicos Poulantzas'ın iddia ettiği gibi bu durum, orta sınıfın ekonomik çıkarlarını doğrudan temsil eden ya da devlet aygıtı içinde özerk bir güç konumuna ulaşan bir temsil biçimine dönüşmemiştir. Söylem düzeyinde faşist yöneticiler yerel üretimi, emeğin kutsallığını ve küçük girişimcinin erdemini düzenli olarak övmüştür. Propaganda sürecinde ise küçük çiftçi ve zanaatkâr gibi figürleri ideal vatandaş olarak sunmuştur. Ancak bu ifadeler çoğunlukla doğrudan destek ve politikalara yansımamış sembolik düzeyde kalmış ve büyük sermaye çıkarı öncelik kazanmıştır. Almanya'da, 1930 yılların başında işsizliği azaltma, mülkiyet haklarını koruma ve küçük işletmeye devlet kredilerini arttırma gibi küçük burjuvazinin sınıfsal çıkarına yönelik vaatlerde bulunan Naziler, iktidara geldikten sonra küçük burjuvazinin ekonomik durumdaki özerklik tehdit altına alan birtakım uygulamalara girişmiştir.³⁴⁶ Nazi hükümeti iktidara geldikten sonra 19 Mayıs 1933 yılında yayınladığı "İş Güvencesi Mütevellileri" yasası aracılığıyla işçi işveren ilişkileri yeniden düzenlenmiş ve orta sınıflar ve faşist rejimler arasında mevcut olan çelişkili ilişki bu yasaya doğrudan yansımıştır.³⁴⁷ Yasa çerçevesinde, on iki kişi "İş Müteveli Heyeti " (Treuhänder der Arbeit) devlet tarafından atanmaya başlar ve görevliler pazardaki ücretleri doğrudan belirlemektedir İş ve işçiler arasında anlaşmazlıklara iş barışını tesis etmek üzere hakem atanmaktadır. İş Mütevellilerinin ücret ve sözleşme belirleme yetkisi, küçük işletmelerin pazarlık gücünü de ortadan kaldırmış ve bu durum, orta sınıfın beklentisi olan özerk ekonomik faaliyeti sarsmıştır.

---

³⁴⁶ F.D.Neumann, *Behemoth The Structure and Practice of National Socialism 1933-1944*, Chicago, Oxford University Press, 2009, s. 352.

³⁴⁷ Evans, *The Coming of the Third Reich*, s. 462.

4.4.1.2. Büyük Sermayenin Faşizme Etkisi

Poulantzas'a göre egemen sınıflar arasında ortaya çıkan bunalımın sonucunda faşist ideoloji tekelci büyük sermaye ve toprak sahiplerinin çıkarlarını korumak adına iktidara gelir. Siyasal temsil ilişkisinin ortadan kalktığı ortamda ise iktidar bloğundaki hegemonyayı yeniden örgütler. Finans kapitalin egemenliğini tekrar garanti altına alan faşist rejimler, tekelci sermayenin saldırısının desteğiyle oluşur ve siyasal bunalım momentinde ortaya çıkar.³⁴⁸ Poulantzas, faşizmi. saldırının sonucu olarak görmesine rağmen dönemin sol düşünürlerinin önemli bir kısmından farklı olarak faşist partiyi doğrudan burjuvazinin çıkarının temsilcisi olarak ele almamaktadır. Faşist Parti, doğrudan büyük burjuvaziye emir talimatla bağlı olarak politika izleyen ve adeta darbe girişiminde bulunan kitle desteği elde edememiş bir grup olarak tasvir edilmemiştir. Parti, iktidarda olan ve saldırıya geçmeye hazırlanan siyasal örgütten yoksun büyük sermayeye sınıfının kitlesel desteğe sınıfının güç kazandırmasıyla yükselir. Poulantzas'ın analizinde egemen sınıflar ve faşistler karmaşık ilişki ağına sahiptir ve faşist parti ve devlet, egemen sınıfa karşı görece bir özerklikle hareket etmektedir. . İktidarı elde etmenin ilk döneminde, yükselen kitlesel desteğe sahip ama iktidara erişmekten uzak olan faşistler, iktidara gelmeye başladıkça iktidar bloğunun içerisindeki egemen sınıf ve fraksiyonları arasındaki çelişkileri kullanarak büyük sermaye ve küçük burjuvazi ittifakının temsilcisi rolünü üstlenirler. Bir yandan iktidar bloğunun dışında kalan sınıfların ve hareketlerin temsilcileri ve örgütlerini yok ederler diğer yandan halk kitlelerin talebi doğrultusunda Poulantzas'ın deyişiyle "ödün" olarak tanımlanabilecek birtakım popülist uygulamalar gerçekleştirirler.³⁴⁹ Küçük burjuvazi ise bu dönemde devlet kadrolarında yer almaya başlar ama siyasal açıdan egemenlik ilişkilerine katılamaz. Poulantzas'ın faşizmin ikinci dönemi olarak tanımladığı stabilizasyon

³⁴⁸ Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, s. 99.

³⁴⁹ Ibid, s. 106.

evresinde ise tekelci sermaye ilk evrede yönetici sınıf konumunda olan küçük burjuvazi yerine geçer ve tekelleşme sürecini hızlandırır. Sol görüşlü üyeler bu süreçte tasfiye edilir ve büyük sermayenin hegemonyası mutlak anlamda kurulur.³⁵⁰

Reich'in faşizm teorisi çerçevesinde büyük sermaye sınıfı faşistlere özellikle işçi örgütlerine karşı yürütülen mücadele esnasında finansal açıdan yardımcı olmasına karşın faşist iktidar döneminde kurulan siyasal egemenlikte pay sahibi değildir. Faşistler iktidara gelme sürecinde özellikle söylemlerinde büyük burjuvazinin çıkarlarına karşı politik ajandayı öne çıkarırlar. Bu vurguları sayesinde alt orta sınıfın zenginleşen gruplara karşı birikmiş olan nefretine seslenir ve böylece oy kazanırlar. Tekelci sermayenin maddi desteği ise yalnızca faşistlerin radikalliğini sınırlandırmak ve faşist baskıdan korunmak için verilmiş savunma mekanizmasıdır. Poulantzas'ın analizinden farklı olarak, faşizmin her döneminde egemen olan sınıf küçük burjuvazidir. İktidara geçmek için büyük sermayenin maddi desteğini ve söz konusu kesimin siyasal temsilcileri sayılan muhafazakâr partilerin politik tavizlerini kullanan faşistler, iktidara eriştiğinde bu sınıfın hegemonyasını tehdit ederek ortadan kaldırır. İktidarı ele geçirdiklerinde bu sınıfın siyasal temsil kapasitesini ortadan kaldırarak karar alma süreçlerinden dışlar. Böylece sermaye sınıfı ekonomik ayrıcalıklarını koruyabilse de, siyasal düzeyde bağımsız bir aktör olmaktan çıkar; faşist devlet aygıtı içinde eriyerek onun otoriter ve merkezi denetimine tâbi hale gelir. Bu durum, faşizmin iktidar stratejisinin temel çelişkilerinden birini oluşturur.

İşçi sınıfı ise her iki kesimin ideolojisi ve çıkarı anlamında bir tehdit oluşturduğundan ortak hedeftir.³⁵¹ Büyük sermaye için işçi sınıfının çalışma saatlerinin artırılması ve kol gücüne dayalı emeğin maaşlarının düşük tutulması bu kesimin nihai siyasal amacı olan artı değerden sermayenin aldığı payın arttırılmasını

---

³⁵⁰ Ibid, s. 107.

³⁵¹ Daniel Woodley, *Fascism and Political Theory: Critical Perspectives on Fascist Ideology*, Londra, New York, Routledge, 2010, s. 25-30.

hızlandırmaktadır. Faşistlerin sınıfsal tabanı olan küçük burjuvazi için ise işçi sınıfına yönelik baskı sayesinde proleterleşme ihtimali düşmekte ve sermayeden alınan payı artırma ihtimali oluşturmaktadır. Ortak olarak belirlenen düşman aynı olmasına rağmen, Reich'in teorisinin çerçevesi incelendiğinde büyük sermayenin teknokrat ideolojisiyle küçük burjuvazinin otoriter ideolojisi arasında nitelik bakımından farklar olduğu gözlemlenebilir. Büyük sermayenin temsilcilerinin sahip olduğu ideolojinin gericiliği, düzeni öne çıkaracak biçimde stratejik ve pragmatizme yatkındır. Genellikle akıl dışı ve yıkıcılıktan uzak gerçekçi bir algıya dayanmaktadır. Maddi çıkar temelli ve hesapçı yöntemlerle kapitalist piyasa kurallarının esnetilmesini hedeflenir. Oysa faşistlerin ideolojisinin iç dinamiği histerik, irrasyonel, otorite tutkunu ve kontrol dışı potansiyellidir ve bu yüzden araç olarak kullanılmaya dahi uygun değildir. Geleneksel burjuvazinin, faşistleri, finansmanlar yoluyla siyasal egemenliğini dayatma arzusu genellikle başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. Faşist hareketler iktidara ulaştıktan sonra kendi dinamikleriyle hareket ederek, onları destekleyen sermaye fraksiyonlarının siyasal özerkliğini tasfiye etmiş ve devlet aygıtını merkezileştirerek tüm sınıfları kendi otoritesi altında toplamaya yönelmiştir. Bu durum, sermaye sınıfının çıkarlarının korunması ile faşist iktidarın siyasal biçimi arasındaki yapısal uyumsuzluğun en açık göstergelerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Bu nedenle, Poulantzas'ın iddiasındaki gibi faşizmin gelişiminde tekelci sermayenin rolü belirleyici değildir. Büyük burjuvazi, enflasyonların ve siyasal temsil krizlerinin yaşandığı bu dönemde faşistlere birtakım yardımlarda bulunmuş olmasına karşın mesafeli kalmış ve faşistlerin finansmanı tabandan tavana olarak nitelendirebilecek bir model yoluyla gerçekleşmiştir. Thomas Childers gibi tarihçi ve araştırmacılara göre Nazi Partisi iktidara geliş sürecinde, büyük sermaye temsilcilerinden sistematik bir destek almamıştır. Childers, büyük burjuvazinin finansal desteği için koşullardan birinin parlamentoda yer alma olduğunu belirtir ve NSDAP'nin

Hitler'in lider olarak seçildiği 1921 yılından 1932 yılına kadar parlamentoda temsil edilmediğini bu yüzden de maddi desteğin sınırlı kaldığını vurgular.³⁵² Almanya'da faşizmin güç kazandığı 1931–1932 döneminde, Nazi hareketinin büyük oranda taban kaynaklı bir finansman modeliyle yürütüldüğü ve büyük iş çevrelerinin desteğini ancak sınırlı ölçüde alabildiği iddia eder. Childers'in öne sürdüğü üzere, söz konusu dönemde Ruhr bölgesindeki polis yetkilileri, 1931 yılında NSDAP'ye dair raporlarında büyük sermayeden gelen kayda değer bir bağış olduğuna dair herhangi bir kanıt bulamadığını belirtmiştir.³⁵³ Naziler bu dönemde parti aidatları, etkinliklere giriş ücreti, yayın abonelikleri gibi birtakım taban kaynaklı gelir modeliyle finansmanını sağlamıştır. Lider kadrosu, kendi tabanı üzerinden finansman sağlamak adına kitlelerden bağış talep etmiştir. Childers, Hitler'in doğum günü kutlaması için 11 milyon reichsmark bağış toplandığını belirtir.³⁵⁴ Ayrıca büyük sermayenin maddi desteğinin doğrudan partiye yöneldiği dahi tartışmalıdır, bağışların önemli bir kısmı liderin bireysel hesapları ve lüks harcamaları için kullanılmıştır.³⁵⁵

Diğer bir tarihçi Micheal Mann ise İtalya'da Faşist Parti'nin PNF kayıtlarına göre benzer biçimde üyelerin ve destekçilerin cüzi miktardaki bağışları aracılığıyla fonlandığını belirtir fakat ona göre özellikle yerel düzeyde gazetelere fon oluşturulmasında ve grev kırıcı milis örgütlere yardım iletilmesinde büyük sermaye etkin konumda yer almıştır. ³⁵⁶ Fabrika işgalleri ve iç savaşa dönüşme potansiyeline sahip çatışmalardan çekinen büyük burjuvazi, piyasa ekonomisinin güvenliğini yeniden tesis etmek adına milis güçleri destekler. Yine de Mann'a göre özellikle sanayici büyük burjuva faşist şiddet yoğunluğunu arttırmaya başladıkça daha ılımlı seçeneklere

---

³⁵² Childers, *The Nazi Voter: The Social Foundations of Fascism in Germany*, s. 139.

³⁵³ Ibid, s. 140-145.

³⁵⁴ Ibid, s. 147

³⁵⁵ Henry Ashby Turner, *German Big Business and the Rise of Hitler*, New York, Oxford University Press, 1985, s. 255-264.

³⁵⁶ Mann, *Faşistler*, s. 179.

yönelmeye başlar. Büyük sermaye, faşistlerin kontrol edilemez olduğunu düşünmeye başlar. Faşistlerin iktidarı ele geçirmesinin dönüm noktası olan 1922 yılında İtalyan Sanayiciler Konfederasyonu yarı otoriter veya otoriter rekabetçi olarak adlandırılabilir Antonio Salandra gibi liderler tarafından yönetilecek rejimleri desteklemiş ve Roma Yürüyüşü'ne karşı çıkmıştır.³⁵⁷

İngiliz tarihçi Ian Kershaw'a göre ise iş dünyasının önemli kısmı özellikle 1920'li yıllar boyunca marjinal ve etkisiz bir parti olarak gördükleri NSDAP'ye destek vermemiştir.³⁵⁸ Radikal görülen faşist grup, 1930 yılında seçimlerde oy oranını yaklaşık dokuz kat arttırarak 107 sandalye kazanma başarısını elde ettikten sonra Hitler'i sistemin belirleyici aktörü olarak görmeye başlarlar. Bu süreçte büyük sermaye ile iktidara hazırlanan faşistler arasında toplantılar düzenlenmeye başlar. Düsseldorf otelinde yapılan toplantıda Nazi'ler 600 kadar sanayiciye çıkar koruma güvencesi vermesine rağmen anti kapitalist söylemleri nedeniyle iş dünyası çekincesine devam eder.1932 yılında hükümet krizleri sonrası oluşan siyasi istikrarsızlıklarına rağmen Thyssen gibi istisnaların dışında büyük sermaye temkinli halini koruyarak Hitler'e karşı Hindenburg'u desteklemektedir.³⁵⁹

Siyaset bilimci Franz Neumann, Nazizm'in yükselişini açıklarken, bu süreci yalnızca bir ideolojik dönüşüm olarak değil, kapitalist üretim ilişkilerinin krizlerine verilen siyasal bir yanıt olarak da ele alır.³⁶⁰ Neumann'a göre, Weimar Cumhuriyeti döneminde büyük sermaye, özellikle enflasyon nedeniyle belirsizlik ortamı içinde faaliyet göstermektedir. Bu ortamda, rekabet koşullarında ayakta kalabilmek ve sermaye birikimini sürdürebilmek için yoğun biçimde devlet destekli finansman ve yabancı sermaye arayışına yönelir. Bu tür girişimleri özellikle uluslararası düzeyde Almanya'ya

---

³⁵⁷ Ibid, s. 176.

³⁵⁸ Kershaw, *Nazi Diktatörlüğü Yorum Sorunları ve Perspektifleri*, s. 92.

³⁵⁹ Ibid, s. 93-94.

³⁶⁰ Neumann, *Behemoth The Structure and Practice of National Socialism 1933-1944*, s. 34.

yönelik güvensizlik, iç çatışma, savaş tazminatlarının ağırlığı ve sınırlı dış kredi olanakları nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu başarısızlığın ardından Alman sermaye çevreleri yeni bir stratejiye yönelir ve öncesinde mesafeli durduğu Nazileri desteklemeye başlar. Neumann'a göre Nazilere yönelmesinin asli nedeni bizzat emperyalist genişleme politikasıdır.³⁶¹ Ancak bu tür bir yayılmacı politika, parlamenter demokratik sistem içerisinde uygulanabilir olmaktan uzaktır çünkü geniş halk kesimleri, özellikle de işçi sınıfı ve sosyalist partiler, bu tür militarist-emperyalist girişimlere sert bir muhalefet gösterme potansiyeline sahiptir. Nitekim 1932 yılına gelindiğinde Almanya, siyasal ve toplumsal anlamda derin bir krizin içine doğru sürüklenmiştir. Bu krizin çözümü, Neumann'a göre, mevcut kurumsal yapının içinde mümkün olmadığı anlaşılınca, emperyalist genişleme politikası, ancak faşist bir diktatörlük aracılığıyla uygulanabilir hale geldi. Nazizm, bu bağlamda, burjuvazinin demokratik yollarla gerçekleştiremediği dışsal büyüme ve sermaye genişletme hedeflerini, içsel bir yeniden yapılanma ve otoriter bir devlet aygıtı aracılığıyla gerçekleştirme projesine dönüşür. Bu süreçte devlet ve sermaye arasında organik bir ittifak kurulur. İçeride işçi sınıfını bastırılır ve sendikal örgütlenmeleri ortadan kaldırarak sermayenin karşılaştığı içsel tehditler etkisiz hale getirilir ve dışarıda ortak biçimde militarist politikalar yoluyla yeni pazarlara ve kaynaklara erişmek için emperyalizm benimsenir. Sonuç olarak Neumann'a göre faşizm, ekonomik çıkış yolları tükenmiş ve demokratik meşruiyeti aşmış burjuva sınıfının, iktidarı sürdürmek için geliştirdiği olağanüstü bir yönetim biçimi olarak ortaya çıkar.³⁶² Bu durum Poulantzas'ın işaret ettiği gibi büyük sermayenin desteğinin etkisiz sayılamayacağını göstergesidir.

Tarihsel süreçte faşist partiler iktidara erişmek için gerekli olan finansmanı büyük sermaye kesiminden elde etmemiş olmalarına rağmen Hitler'in gelişine karşı

---

³⁶¹ Ibid, s. 35-37.

³⁶² Ibid, s. 89.

genellikle tepkisiz kalmış ve halk desteğinin giderek arttığını gözlemlediği bu kesme karşı çeşitli tavizler vermiştir. Heinrich Brüning'in görevden alınmasının ardından, büyük sanayi çevreleri ve toprak sahipleriyle yakın ilişkileri bulunan, eski Zentrum Partisi üyesi aristokrat Katolik Franz von Papen iktidara getirilmiştir.³⁶³ Franz von Papen, Haziran ayında Şansölye olarak atandığında, giderek artan şiddet eylemlerine rağmen SA'ların faaliyetlerine izin verme kararı alır. Devleti siyasetçilerin müdahalesi olmadan, teknokratlardan oluşan "Baronlar Kabinesi" aracılığıyla yönetmeye çalışan Von Papen, Adolf Hitler'i başbakan yardımcılığına getirmeye çalışarak Nazi Partisi'ne karşı oldukça pasif ve hatta destekleyici bir tutum sergiler.³⁶⁴ Aşırı sağ eğilimli hükümet, 1932 yılının Kasım ayında güvenoyu alamayınca düşmüştür. Franz von Papen'in 1 Aralık 1932'de istifa etmesinin ardından, Paul von Hindenburg göreve dönemin savunma bakanı General Kurt von Schleicher'i atamaya karar vermiştir. Bu süreçte NSDAP'nin Reichstag'da birinci parti olmasını gerekçe gösteren Adolf Hitler, Cumhurbaşkanı Hindenburg tarafından Şansölye olarak atanmayı talep etmiştir. Ancak Hindenburg, 1932'de yeniden seçilmek için girdiği seçimde rakibi olarak karşısına çıkan ve yenilgiye uğrattığı Hitler'e güvenmediği için bu talebi reddetmiştir. Hindenburg, Hitler'i küçümseyici bir biçimde "Bohemyalı bir onbaşı" olarak nitelendirmekte ve onu köylü kökenli, tehlikeli bir kişi olarak gördüğünden göreve layık bulmamaktadır. Radikal söylemleri, şiddet içeren vaatleri, anayasaya karşı olan tepkisi nedeniyle Naziler, muhafazakârlara güven vermemektedir. Bu güvensizliği azaltmak amacıyla büyük sermaye çevreleri, Adolf Hitler'in "düzen" için bir tehdit oluşturmadığı yönünde Paul von Hindenburg'u ikna etme çabalarına girişir. 19 Kasım 1932 tarihinde aralarında Thyssen, Krupp ve Deutsche Bank gibi büyük tekellerin temsilcilerinin de bulunduğu 19 sanayici ve bankacı, Hindenburg'a bir mektup yazarak Hitler'in şansölye olarak atanmasını talep eder. Eski şansölye Franz von Papen ve DNVP lideri, Scherl

---

³⁶³ Paxton, *Faşizmin Anatomisi*, s. 161.

³⁶⁴ Ibid, s. 163.

Verlag yayın grubunun patronu Alfred Hugenberg de Hindenburg'u, Hitler'in elitlerin çıkarlarını korumak için kontrol edilebileceği iddiasıyla ikna etmeye çalıştı. Onlara göre Hitler'in popülerliği geçici bir araç olarak kullanılabilir, böylece hem yükselen sol hareketler bastırılabilir hem de Nazi hareketi sistem içine çekilebilirdi. Bu doğrultuda, Hitler'in başbakan olacağı bir koalisyon önerisi sundular. Buna karşılık, Hitler'in iktidara gelmesini engellemeye çalışan dönemin geçici başbakanı ve Hindenburg'un danışmanı Kurt von Schleicher ise bu çabasında yalnız kalır. Schleicher, Nazi hareketini bölmek amacıyla örgüt içindeki görece sol eğilimli Gregor Strasser kanadını yanına çekmeye çalışır ve merkez sağ, sendikalar ile bazı sol kesimleri bir araya getirecek bir yapı oluşturmayı dener ancak güvenoyu alamaz ve 28 Ocak 1933'te istifa eder. Heinrich Brüning, von Papen ve Schleicher gibi atamalarla da ekonomik ve siyasal istikrarsızlığı gideremeyen Hindenburg, büyük sermaye çevreleri ile muhafazakâr elitlerden gelen baskının da etkisiyle, NSDAP'nin Temmuz 1932 seçimlerinde %37 oy alarak Reichstag'da birinci parti haline gelmesini gerekçe göstererek, 30 Ocak 1933 tarihinde Hitler'i şansölye olarak atamaya karar verir.

Faşistler, özellikle iktidara geldikten ve parti ile devlet aygıtını bütünleştirdikten sonra, kâr oranlarını merkezi biçimde denetim altına almaya yönelmiş, tekelci büyük sermaye gruplarına ayrıcalıklar tanıyarak işçi sınıfını da işverenlerin kâr düzeyine göre konumlandırmışlardır.³⁶⁵ Faşistler, özellikle iktidara geldikten ve parti ile devlet aygıtını bütünleştirdikten sonra, kâr oranlarını merkezi biçimde denetim altına almaya yönelmiş; tekelci büyük sermaye gruplarına ayrıcalıklar tanıyarak işçi sınıfını da işverenlerin kâr düzeyine göre konumlandırmışlardır. Teorisyen Daniel Guerin, Nazilerin ağırlıklı olarak işveren temsilcilerinden oluşan "Devletin Emek Amirleri" atadığını hatırlatır.³⁶⁶ Faşist devletlerin otoritesini genellikle büyük sermayenin faydasına olacak şekilde kullanır.

---

³⁶⁵ Daniel Guérin, "İşçi Sınıfına Karşı Faşizm", Margit Köves ve Shaswati Mazumdar (ed.), *Faşizmin Üzerine Önlenebilir Yükseliş*, çev. Ezgi Kaya, İstanbul, Yordam Kitap, s.295.

³⁶⁶ Ibid, s. 307.

Emek ve sermaye çatışmasını düzenlemekle görevli amirler genellikle iç düzenlemeler aracılığıyla işverenlerin belirledikleri ücretlerin kabullenilmesini garanti altına almaktadır.³⁶⁷

Her ne kadar faşistler büyük sermayeye ayrıcalıklar tanırsalar da iktidara gelmesi için destekleyen muhafazakâr elit siyasal grubu tasfiye eder. Atamadan iki ay sonra Hitler, Mart 1933 tarihinde Yetki Kanunu kullanarak diktatörlük yetkilerini elde eder. Adolf Hitler, hukuki ve demokratik sistemi askıya aldığı 1934 yılının 30 Haziran–2 Temmuz tarihleri arasındaki süreçte, Ernst Röhm liderliğindeki SA çevresini tasfiye eder. Aynı süreçte Röhm'ün etrafındaki muhafazakâr ve elitist kesimden Edgar Jung ve Herbert von Bose gibi isimleri de eşzamanlı olarak tasfiye eder. Bu tarihten sonra ise onu zamanında destekleyen Franz von Papen'i tutuklar ve siyasal açıdan tamamen etkisiz hale getirir.

4.4.1.3. İşçi Sınıfının Faşist Hareketlere Katılımı

İşçi sınıfı tartışması incelendiğinde ise Reich özellikle bilinçsiz proletarya ve farklı işçi kesimlerinin doğrudan faşist hareketlere katıldığını iddia eder, Poulantzas ise işçi sınıfının görece sol partilere sadık kaldığını belirtir. Reich, işçi sınıfının faşizmin yükselişinde tarihsel sorumluluğa sahip olduğunu öne sürerken Poulantzas, faşist ideolojiye verilen işçi sınıfı desteğinin diğer kesimlere kıyasla görece oldukça az ve atipik olduğunu savunur. Poulantzas, iktidara gelmeden önce proletarya kesimine ait itirazları korporatizm kisvesi altında sahiplendiğini kabul eder.³⁶⁸ Lakin Poulantzas'a göre faşistlerin proletarya kesiminin desteğinin almak adına takındıkları tutum

---

³⁶⁷ Guido Giacomo Preparata, *Hitler's Money: The Bills of Exchange of Schacht and the Reichsbank, Review of Political Economy*, C.15, S. 3, 2003, s. 21-23.

³⁶⁸ Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, s. 195.

inandırıcı olmamış ve sürecin başından beri işçi sınıfı içinde önemli bir taban oluşturamamıştır.³⁶⁹

Faşist rejimin yükselişi ve egemenliği altında işçi sınıfının durumu incelendiğinde Poulantzas'ın iddia ettiği gibi süreç boyunca işçi sınıfının özellikle sendikal örgütlenme açısından güçlü olduğu sanayi merkezlerinde, düzenlenen seçimler boyunca sosyalist, komünist ve sosyal demokrat partilere sadık kaldığı görülmektedir.³⁷⁰ Almanya'da KPD ve SPD'nin toplam oy oranı 1928-1932 seçimlerde %40 bandına yakındır. Naziler henüz iktidara erişemediği ve dağınık paramiliter güçleri oluşturduğu 1924 yılında yaklaşık %35'i bulan sol partilerin toplam oy oranı, Cumhuriyet'in son yıllarına kadar azalmamış hatta %37'ye kadar yükselmiştir.³⁷¹ Sol partilerin yüksek derecede temsilinin yanı sıra sosyalist ve antifaşist kitle örgütleri de aktif biçimde faaliyet göstermektedir. İşçi mahallelerinde faşist örgütlerle mücadele etmek adına Kızıl Cephe Savaşçıları Birliği adına çoğunluğu işçilerden oluşan birlik kurulmuş ve örgüt, Nazilerin işçilere yönelik baskılarını engellemeye çalışmıştır. Weimar Cumhuriyeti boyunca başta Alman Genel Sendikalar Federasyonu (Allgemeiner Deutscher Gewerkschaftsbund) olmak üzere üç büyük sendika varlığını sürdürmüştür.³⁷²

Öte yandan Reich'ın iddia ettiği gibi faşist örgütlenmelerin ve partilerin üye sayısında işçi sınıfından gelen temsilciler önemli yer tutmaktadır. Özellikle Almanya'da farklı kesimlerden gelen ve Alman nüfusunun temel çekirdeğini oluşturan işçilerin önemli gruplarının Nazileri destekledikleri yadsınamaz. Almanya'da 1925 yılı nüfus sayımında işçi oranı aileleriyle beraber düşünüldüğünde yaklaşık 40,7 milyonu bulmaktadır dolayısıyla toplam sayısı 19,7 milyonu bulan orta sınıfa kıyasla çok daha

---

³⁶⁹ Ibid, s. 198.

³⁷⁰ Tim Mason, *National Socialism and the Working Class, 1925–May 1933*, <https://files.libcom.org/files/Mason%20working%20class.pdf> (erişim:20 Mayıs 2025).

³⁷¹ Landa, *Faşizm ve Kitleler*, s. 191.

³⁷² Franz Lepinski, "The German Trade Union Movement", *International Labour Review*, C.79, S.1, 1959, s.60-61.

etkin bir politik güç oluşturmaktaydılar.³⁷³ Seçmenlerin ana omurgasını oluşturan bu kesimin arasında özellikle ekonomik krizlerin olduğu dönemler boyunca sendikal bağlılığı zayıf işçiler, işsizler ve kırsalda yaşayan emekçiler faşist hareketlere yönelmiştir.³⁷⁴

Tarihçi G Stanley Payne, Nazilerin yükselişe geçerek en büyük parti olmayı başardığı 1932 yılında üyelerinin dörtte biri mavi yakalı olduğunu belirtir. SA sokak örgütlerinin ise yarısından fazlasının işçi kesiminden geldiğini belirtir.³⁷⁵ Payne, faşizm destekçisi işçilerin özellikle Protestan kasabalardan ve kırsal arenalardan gelenlerin oldukça fazla olduğunu iddia etmesine rağmen her sektörden işçinin faşizmi desteklediğini vurgular. Bu durum, G. Stanley Payne'in analizinde, faşizmin yalnızca burjuva çıkarlarının bir aracı olarak değil, aynı zamanda toplumsal alt tabakaların bazı kesimlerine de hitap eden bir kitle hareketi olarak örgütlenebildiğini gösterir. Ona göre faşist hareketler, özellikle ekonomik ve siyasal istikrarsızlık dönemlerinde, işçi sınıfı içinde aidiyet, disiplin ve ulusal gurur arayışındaki bireyleri kendine çekmiştir. Böylece faşizm, sınıfsal çıkarlar temelinde değil; korku, güvensizlik, toplumsal çözülme ve modernleşmenin yarattığı kimlik krizleri üzerinden tabanını genişletmiştir.

Küçük burjuvazi olgusuna benzer biçimde işçi sınıfının da sektörel ve periyodik açıdan destek olma eğiliminin değiştiği gözlemlenmektedir. Tarihçi ve sosyolog Michael Mann, vasıflı işçilerin, vasıfsız olarak tanımlanan kesime oranla daha fazla faşist hareketleri desteklediklerini öne sürer. O güne kadar yapılan araştırmaların çoğunun, Nazilere desteğin ağır sanayideki işçiler arasında oldukça az olarak saptadığını belirtir.³⁷⁶ Ona göre sektörler arası üretim alanları dahi oy verme ve destekleme eğilimlerini farklılaştırmaktadır. Ükelere bakıldığında da katılımın sayısı ve yöntemi

---

³⁷³ Reich, *Faşizmin Kitle Psikolojisi*, s. 37.

³⁷⁴ Ibid, s. 95.

³⁷⁵ Stanley G. Payne, *A History of Fascism, 1914-1945*, Routledge, Taylor and Francis Group s. 184.

³⁷⁶ Mann, *Faşistler*, s. 226.

değişmektedir. Macar ve Rumen, faşistler örgütlü emek gücü olmayan proleter sınıflardan gelirler ve diğer sınıflardan destek alamazlar.³⁷⁷

4.5. FAŞİST İDEOLOJİNİN TEMEL NİTELİKLERİNE DAİR FARKLAR

Reich, ideoloji kavramını bireylerin karakter yapısına içkin bir kavram olarak ele alırken Poulantzas'ın teorik yaklaşımında ise ideoloji kavramı sadece düşünsel sistemlerin bütünü olarak ele alınamaz, hegemonyaya ilintili yapılarla ilişkisi bağlamında ele alınabilecek bir objektif inceleme nesnesidir. Reich'in teorisinde bireyselliğin nesnel dünyanın güncel durumuna dair sübjektif değerlendirme ve geleceğe dair sistematik tahayyülleri içeren kavram, Poulantzas'ın kuramında yeniden üretilen toplumsal düzen içindeki öznel dünya anlamında kullanılmaktadır. Bu yüzden, Poulantzas'ın devletin ideolojik aygıtı olarak belirlediği okul, kitle iletişim araçları ve din gibi oluşumlar Reich'in teorisinde bireyler tarafından gündelik olarak inşa edilen ortak pratikleri yansıtan özerk kimliğe sahip sosyal güçler olarak değerlendirilirler. Reich, ideoloji kavramını bireysel değerler üzerinden tasarladığı için ekonomik ve psikolojik olarak iki temel kategoriye ayırırken Poulantzas ideolojiyi egemen ve halk ideolojisi olarak sınıflandırmaktadır.

4.5.1. Faşist İdeolojinin Şiddetin Özgünlüğü

Faşist ideolojinin özgünlüğünün kaynağı, Reich'in kitle kuramı tarafından bireysel psikolojik karakter olarak belirlenmiştir. Wilhelm Reich, faşizmi yalnızca ekonomik ya da siyasal yapılarla açıklamaktan ziyade, onun kitleler nezdindeki çekiciliğini açıklamak için bireylerin psikolojik yapılarına odaklanır. Ona göre faşizmin özgünlüğü, otoriter toplumlarda yetişen bireylerin bastırılmış cinsel ve duygusal enerjilerinin, hiyerarşiye boyun eğme ve lidere tapınma biçiminde dışavurumlarından

---

³⁷⁷ Ibid, s. 255-260.

kaynaklanır. Bu durum, kitlelerin kendi sömürülmelerine rıza göstermesini ve faşist ideolojinin bir kurtuluş vaadi gibi algılanmasını mümkün kılar. Reich'a göre faşist ideoloji, bu anlamda, ekonomik çelişkiler kadar otoriter karakter yapısının kitle psikolojisine yerleşmiş kalıpları üzerinden varlık bulur.

Poulantzas'ın sınıf kuramı için faşist ideolojinin ayırt edici niteliği, devletin zor aygıtının parçası siyasal polis toplumsal kriz nedeniyle rıza aygıtları üzerinde egemen olması ve özerklik kazanmasıdır. Kapitalist devletin doğal işleyişinde varlığını sürdürebilmek için giderek yoğunlaşan tekelci sermaye, sermaye ihracına, sübvansiyon, vergi indirimi ve kredi gibi ekonomik ihtiyaçlarını karşılayacak politika arayışına girer. Liberal demokrasi ve parlamentarizmin içsel krizi nedeniyle tekelci politikaları uygulamaya geçirebilmek zorlaşır. Yükselen işçi hareketlerini sindirmeyi başarmayı vaat eden faşistler finansman yoluyla güçlendirilir. Poulantzas için faşist ideolojinin karakterini belirleyen faşistlerin iktidara geldikten sonra bu güçlendirmeyi baskı yoluyla süreklileştirerek sistemli hale getirmesidir. Reich'a kıyasla Poulantzas, büyük burjuvazinin hegemonya krizini çözmek ve kendi iç çelişkilerini aşmak adına yeni ittifaklar ararken başvurduğu çözümdür. Poulantzas'ın teorisinde faşistlerin radikalleşerek otoriter rejimlerden ayrışmasının nedenleri eksik kalmaktadır. Poulantzas özellikle anti-hümanist ve şiddeti kutsayan yapısını kademeli olarak artmasına değinmemektedir. Bu eksiklik, Nicos Poulantzas'ın faşizmi daha çok devlet biçimi ve sınıf ilişkileri ekseninde kavramsallaştırmasından kaynaklanır. Poulantzas, faşist ideolojinin kitleler üzerindeki duygusal ve simgesel etkisini, onların gündelik hayat pratiklerine ve bilinçdışına nasıl nüfuz ettiğini ikincil görür; bu yönüyle Wilhelm Reich'ın psikososyal analizlerinden ayrılır. Ona göre belirleyici olan, büyük burjuvazinin siyasal kriz anlarında devlet aygıtının baskı araçlarını özerkleştirerek yeniden düzenlemesi ve böylece sermaye birikiminin sürekliliğini güvenceye almasıdır. Ancak bu açıklama, faşist hareketlerin kitle desteğini nasıl mobilize edebildiği, şiddeti

nasıl kitlesel bir tutkuya dönüştürdüğü ve otoriter rejimlerden neden daha radikal biçimde ayrıştığı sorularına yeterli yanıt sunmaz. Bu nedenle Poulantzas'ın yaklaşımı, faşizmin iktidar bloğu içindeki işlevini başarılı biçimde çözümlerken, onun toplumsal tabanda yarattığı duygusal ve kültürel seferberliği büyük ölçüde ihmal eder.

Wilhelm Reich'in tanımladığı kitle psikolojisinin sonuçları, faşist ideolojinin ayırt edici niteliği olan sistematik şiddete yol açmaktadır. Reich'a göre modern kitle bireyi, otoriter rejimlere aktif olarak katılmadığı durumlarda bile bu rejimlerin suçlarına karşı direniş göstermeme biçiminde tezahür eden bir pasiflik sergiler. Bu pasifliğin arkasında yatan temel psikolojik yapı, korku, psişik uyuşma ve benliğin kopuşu gibi psikodinamik etmenlerdir. Kitle psikolojisine dayanan tanıklık esnasında benlik ile benlik dışı arasındaki sınırlar bulanıklaşır ve birey kendilik dışını tüketilmesi yok edilmesi gereken bir yabancı olarak deneyimler. Bu çerçevede gelişen boş benlik yapısı, bireyin duygusal ve bilişsel işleyişinde belirgin bir yabancılaşma ve içsel boşluk hissine neden olur.³⁷⁸ Bu boşluk, genellikle üretkenlik, çalışma ya da tüketim davranışları aracılığıyla telafi edilmeye çalışılır. Reich'a göre, bu tür bireyler sahip oldukları üzerinde hak iddia ederek, daha fazlasına sahip oldukça daha da fazlasını elde edebileceklerine dair inanç geliştirirler. Bu durum, faşist rejimlerin meşruluk kaynağı olan kolektif tüketim, mülkiyet ve üstünlük tahayyüllerine dair kitle desteğinin oluşmasını kolaylaştırır.

Faşist rejimlerin şiddet pratiklerine aktif olarak katılmayan ancak bu şiddeti sessizlikleriyle destek olanların dayandıkları ideolojide gözlemlenen ikinci temel psişik yapı, karşılaştırma nevrozu olarak tanımlanabilecek patolojik bir kıyaslama eğilimidir. Bu eğilim, bireyin kendisini sürekli olarak başkalarıyla karşılaştırma ihtiyacı duymasıyla belirginleşir. Bu psikodinamik yapı içinde bireyin kendini başkaları

---

³⁷⁸ Erich Fromm, *Sahip Olmak ya da Olmak*, çev. Aydın Arıtan, İstanbul, Arıtan Yayınevi, 2003, s. 110-111.

karşısında sürekli olarak konumlandırma ihtiyacı hissetmesi, üstünlük ve aşağılık duyguları arasında salınan bir bilişsel döngü üretir.³⁷⁹ Otoriter kişiliğe sahip bireyler, bu döngüyü kırmak adına kendilerini diğerlerinden üstün gösterecek göstergeler arar ve bu arayış çoğu zaman bastırılmış yetersizlik duygusunu daha da derinleştirir. Faşist ideolojinin barındırdığı antisemitizmin işlevi, kitle psikolojisinin rekabetçi özelliğiyle ilişkilidir. Yahudiler, otoriter kişiliğin rekabet halinde olduğu öteki figürü gibi yapılanmıştır.³⁸⁰

Faşist ideolojinin meşruiyetini sorgulamayan ve bu ideolojiye karşı aktif bir direniş göstermeyen kitle bireyinin pasif kalma nedeni barındırdığı narsistik duygulardır. Bu bireylerde, özellikle şiddet olaylarına karşı duyarsızlık geliştirme eğilimi, psikolojik açıdan takıntılı ve kompulsif nitelik kazanan bir şiddet provasına yönelik patolojik bir ilgiye dönüşebilmektedir.³⁸¹ Uzakta ve ötekine yöneltilen şiddet, narsist birey için doğrudan benliğe yönelmediği sürece hem meşrulaştırılmakta hem de bir tür sahnelenmiş gösteri olarak algılanmaktadır. Bu durum, bireyin etik sorumluluğu askıya almasına ve şiddete karşı duyarsızlaşmasına yol açar. Tanıklık eylemi, burada aktif bir vicdani tepki yerine pasif bir gözlem pozisyonuna indirgenmiştir. Seyirci kalan kitle bireyi, zamanla otorite figürlerinin mutlak bilgiye ve doğru kararlara sahip olduğuna inanmaya başlar, adaletsizliklerin bireysel müdahale sınırlarının dışında olduğuna, protesto ya da direnişin etkisiz olduğuna kanaat getirir. Sonuç olarak kitle psikolojisine dâhil olan birey, giderek narsist özellikler kazanır ve sonucunda toplumsal şiddeti kolayca kabullenir ve normalleştirir.

Eylemlerinden sorumlu haldeki fail ve işbirlikçi durumundaki faşistlerin içsel dünyasında, bilişsel yapısında ise kitle insanında var olan gerçekliğin kaybına bağlı

---

³⁷⁹ Sigmund Freud, *Haz İlkesinin Ötesinde Ben ve İd*, çev. Ali Babaoğlu İstanbul, Metis Yayınları, 2019, s. 25.

³⁸⁰ Erich Fromm, *Özgürlükten Kaçış*, çev. Şemsa Yeğin, İstanbul, Say Yayınları, 2017, s. 150-165.

³⁸¹ S. Žižek, *Violence: Six Sideways Reflections*. New York, Picador, 2008, s. 53-56.

psşik hissizleşme duygusunun ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Kitlelere göre düşünen modern insan gerçeklik algısını kaybeder ve bu algıdan uzaklaştıkça faşist ideolojinin şiddetini onaylamaya uygun hale gelir. İnsani sorumluluğunu görmezden gelen faşist şiddet faili, içsel ve dışsal savunma mekanizmalarını kuvvetlendirmek için mağdurun bulunduğu zaman ve mekânı mevcut gerçekliğin dışında tanımlar. Auschwitz, birçok Nazi doktoru ve subayı tarafından kendi kurallarına sahip alternatif ahlaki dünya olarak tanımlanır.³⁸² Gerçeğin ötesine konumlandıkça nesneleşir ve failin mağdurun hissiyatına karşı etik duyguları zayıflamaya başlar. Mağdurda acı uyandıran ve yıkıma sebep olan eylemler failin gözünde hissizleşerek otomatikleşmektedir.³⁸³ Toplama kampı Auschwitz'e gelen mahkûmlar trenlerden indirildiklerinde doktorlar ve SS subayları tarafından saniyeler içinde "yaşayacak" veya "ölüme gidecek" diye seçime tabi tutulmaktadır. Nazi Subaylarının gerçekleştirdiği bu eylem etik kaygıdan tamamıyla arındırılmış ve mekanik reflekslerle işler hale gelmiştir.³⁸⁴ Nazilerin göç sorumlusu Adolf Eichmann ise kamplara götürülmesi zorunlu tutulacak kişileri yalnızca lojistik düzeyine indirerek kaderlerini belirlediğini kabul etmektedir.³⁸⁵ Reich'ın tarif ettiği kitle insanının tipik temsili olan Nazi bürokratları, mağdurları istatistiksel nesneye indirgedikleri için öldürüleceklerini tahmin etmelerine rağmen vicdani hesaplaşmadan kaçınmakta ve katliam sürecini katliam sadece profesyonel çerçevesinde ele almaktadır. Doğu Avrupa'da "Einsatzgruppen" adlı Nazi mobil birlikleri, toplu halde Yahudileri, Romanları, Sovyet esirlerini çukurlara doldurup infaz etmekteydi. Bu katliamların acımasızlığına rağmen askerler, anlık olarak hissizleştikleri için sonrasında etik değerlerini hatırladıklarında ise psikolojik sarsıntı geliştirmeye başlar. Travmaları bastırmak için Naziler daha fazla esirlik durumu yaratacak madde tedarik eder ve

---

³⁸² Robert Jay Lifton, *The Nazi Doctors: Medical Killing and the Psychology of Genocide*, New York, Basic Books, 1986, s. 419-421.

³⁸³ Jason Stanley, *Faşizm Nasıl İşler- Biz ve Onlar Siyaseti*, İstanbul, Fol Kitap, 2023, s.65-75.

³⁸⁴ Lifton, *The Nazi Doctors: Medical Killing and the Psychology of Genocide*, s. 421.

³⁸⁵ Ibid, s. 100-134.

infazları ayinle haline getirmeye başlarlar. Kurbanlara ismiyle hitap etmesi yasaklanır ve öldürme görev icrasına dönüştürülür böylece oluşan travmalara yönelik geçici çözümler ortaya atılmış olur.

Reich'in iddiası olan modern kitle psikolojisinin, faşist rejimlerin özgün niteliğini belirlediğini gösteren bir diğer önemli tarihsel süreç ise faşist rejimlere özgü şiddetin barındırdığı "serileştirme" ve "teknikleştirme" özelliğidir. Modern kitle insanı serileşmiş, aynılaşmış ve tek tipleşmiştir bu nedenle de faşist şiddetin faili olma potansiyeli taşımaktadır. Faşist, katliamların serileşme ve teknikleşme üzerinden ilerlemesi, faşistlerin psikolojisinde kitle ruhu özelliklerinin mevcut olmasıyla ilişki olabilir. Tarihçi Enzo Traverso, şiddetteki yok etme aracının değişiminin faşist ideolojinin özgün yapısında merkezi yer tuttuğunu iddia eder.³⁸⁶ Giyotin, Ortaçağ şiddet aydınlanmanın değerler dizisi değişimi gösteren bir şiddet aracına dönüşmüştür ve aydınlanma düşüncesinin şiddetinin özgünlüğünün karakterini doğrudan yansıtmaktadır.³⁸⁷ Traverso'ya göre öldürme eylemini gerçekleştirenin makine olması, cellat kavramının ortadan kalkması, ölümün seri ve endüstriyel haline gelmesi, giyotin üzerinde şekillendiren aydınlanmacı şiddetin göstergesidir. Öldürmenin teknik nitelik kazanması, şok etkisi, korku, öfke gibi duygulardan arındırmak adına oluşturulmuş bir stratejidir. Seri halinde ve her kesimden insana aynı şekilde uygulanabilir hale gelmesi ise devrimci anlayışın sembolü niteliğindedir. Nazilerin taşıyıcılığını üstlendiği şiddetin ayırt edici yönü ise teknik şiddeti ve kitle özelliklerini birleştirerek terör boyutuna taşıyarak uygulamasıdır. Traverso'ya göre askeri disiplin, zorla çalıştırma, bedenlerin şekillendirilmesi, çalışmanın işkence boyutuna taşınması gibi uygulamalar kitleleşmenin göstergesidir.³⁸⁸ 1944 yılı itibarıyla sayıları 7,6 milyonu aşan savaş esirleri, azınlık

---

³⁸⁶ Enzo Traverso, *Nazi Şiddetinin Kaynakları*, çev. Ertuğrul Genç, İstanbul, İletişim Yayınları, 2024, s. 36.

³⁸⁷ Ibid, s. 38.

³⁸⁸ Ibid, s. 44.

mensupları ve sürgün edilmiş zorunlu işçilerin, çalışma yoluyla yok edilmelerini amaçlayan yaşam koşullarının, “Taylorist ve Fordist serileştirme” ile “kitleleştirme” ilkeleri üzerine yapılandırıldığı ileri sürer. Nazilerin kendisi de toplama kamplarından adeta seri üretim fabrikaları biçiminde bahsetmektedir. SS subayı Franz Suchomel’in Treblinka imha kampını ‘ölüm üretim bankası’ olarak tanımlar ve kitleler tarafından işletilen fabrika gibi yapılandırıldığını kabul eder.³⁸⁹ Fabrikaların kurulması, mağdurların suçunu kurbanlara yüklenmesi, işçilerin insanlıktan çıkarak adeta acımasız üretimin mekanik unsurlarına dönüştürmesi adına tasarlanmıştır.³⁹⁰ Enzo Traverso’nun analizine göre, modernliğin bilinçdışının ve bunun şekillendirdiği kitle psikolojisi üzerindeki yansımaları yalnızca şiddetin işleyiş biçiminde değil, aynı zamanda mağdurların imgesinin kurgulanışında da görülmektedir.³⁹¹ Ona göre, özellikle Nazi Almanya’sında inşa edilmek istenen “Yahudi” imgesi, genel hatlarıyla modern kapitalizmde burjuvazinin hayatı rasyonelleştirme çabasına karşı gelişen kolektif bir tepkinin ifadesidir. Modern ve demokratik kapitalist toplumlarda, Nazi Almanya’sındaki antisemit söylemin temelinde, Yahudi kesiminin ekonomik yaşamda başarı göstermesinin yarattığı kıskançlık ve tepki duygusu bulunmaktadır. Feodal toplumu doğal düzenin bir parçası olarak idealize eden kitleler, şehirleşme ve kapitalist yaşamın beraberinde getirdiği yabancılaşmaya karşı derin bir huzursuzluk duymaktadır. Yeni toplumsal düzenin tek tipleşme, köklerinden kopma ve bireysel duygulardan uzaklaşma gibi olumsuz etkilerine yönelik verdikleri tepki, faşist ideoloji tarafından bir aşağılık kompleksine yönlendirilerek “Yahudi” imajıyla bütünleştirilmiş ve bu imaj üzerinden yeniden üretilmiştir. Traverso’ya göre modern toplumsal yaşamın negatif nitelikleri, Yahudi figürüne atfedilen soyut hesapçılık, para düşkünlüğü ve yozlaşma gibi olumsuz

---

³⁸⁹ Bauman, *Modernite ve Holocaust*, s. 150.

³⁹⁰ Primo Levi, *Periyodik Tablo Hayatta Kalma Öyküleri*, çev. Feza Özemre, İstanbul, Kırmızı Kedi, 2011, s. 37.

³⁹¹ Traverso, *Nazi Şiddetinin Kaynakları*, s. 154.

sıfatlarla iç içe geçirilmiştir.³⁹² Dolayısıyla şeytanlaştırmanın işlerlik kazanarak karşılık bulması Reich'in ifade ettiği kitle psikoloji dinamiklerinin doğal sonucudur.

Özetlersek, Özetle, Nicos Poulantzas'ın sınıfsal yaklaşımı, faşist şiddetin çok katmanlı yapısını ve toplumsal işleyiş içindeki özgül boyutlarını açıklamakta sınırlı kalmaktadır. Poulantzas'ın çözümlemesi, faşizmi esasen büyük burjuvazinin hegemonya krizine verdiği yapısal bir yanıt olarak kavramsallaştırırken, şiddetin toplumsal ve psikolojik boyutlarını ikincil konumda bırakır. Buna karşın kitle psikolojisi yaklaşımı, faşist şiddetin yalnızca siyasal bir araç değil, aynı zamanda kitlelerin duygusal dünyasına ve bilinçdışına hitap eden bir görüngü olduğunu ortaya koyar. Bu perspektif, kitlelerin faşist şiddete karşı tepkisiz kalma ya da onu meşrulaştırma süreçlerini analiz ederek, şiddetin toplumsal onay üretme mekanizmalarını görünür kılar ve böylece faşizmin toplumsal temellerine dair bütüncül bir kavrayış sunar.

4.5.2. Faşist Rejimlere Yaklaşım Farkı

Reich'in faşist rejimlerin özelliklerinin analizi ile Poulantzas'ın faşistleşme sürecine dair sınıfsal analizlerinin temel ayrışma noktası, kültürün siyaset ve ekonomiye kıyasla özerkliği hususuna dayanmaktadır.³⁹³ Reich teorik perspektifinde, kültürel yapının ekonomik ve siyasal ilişkiler üzerinde doğrudan belirleyici olduğunu savunmakta ve kültür olgusuna merkezi bir değer atfetmektedir. Liberal yapısalcı perspektiften farklı olarak kültürün otoriteyle yakın ilişkileri olduğunu kabul eder. Genellikle liberal sosyologların savunduğu biçimde kültür olgusunu tamamıyla pozitif ve otoriteden bağımsız bir fikir paylaşım sahası olduğunu öne sürmemektedir. Reich'a göre kültürel normlar otoriteyle iç içe gelişir çünkü bireyleri otoriteye boyun eğmeye

---

³⁹² Ibid, s. 152-153.

³⁹³ Nicos Poulantzas, "Faşizmin Halk Etkinliği Üzerine", Maria A. Macciocchi (ed.), *Faşizmin Analizi*, çev. Cemal Süreya, İstanbul, İnkilap Yayınları, 2016, s. 80.

ikna ederek rıza geliştirirler. Özellikle aile ve eğitim gibi temel alanlarda, bireylerin eylemlerini ve davranışlarını belirleyen fonksiyonlar ideoloji üzerinde doğrudan belirleyici olduğunu savunur. Kültür ve kültürün aktörleri olan kitleler arasındaki ilişki ise karşılıklı belirlenime dayanmaktadır ama otoriterin baskınlığının nedeniyle bu ilişki modern dünyada tek boyutludur. Kitlelerin talepleri mutlak anlamda kültürün normlarını belirlemeye başlar. Sistemik bir yapı olarak mevcut olan kültürün değerleri, ortaklaşmış yasaklar ve düzenlemeler yoluyla şekillenmeye başlar. Kültürün tamamıyla kitle ve otorite tarafından belirlenmesini engelleyen unsur ise sivil toplum oluşumlarıdır. Kitle ile devlet arasında konumlanan ve özerk bir ara form olarak işlev gören sivil toplum, bireylerin kitle biçiminde çözülmesi yerine, dayanışmacı ilişkiler temelinde ortaklaşmalarını mümkün kılar. Özerk ve bağımsız nitelikleriyle demokrasinin asli unsurları arasında yer alan siyasal partiler, sivil toplum örgütleri ve sendikalar gibi kurumlar aracılığıyla bireysellik kültürü toplumsal düzeyde yaygınlaşmaktadır.³⁹⁴ Buna karşılık, bu tür kurumların zayıflaması, bireylerin dayanışmacı bağlardan koparak kitle psikolojisinin etkisine daha açık hale gelmesine ve bu psikolojinin kültürel alanda egemenlik kazanmasına zemin hazırlar.

Reich'in kültür olgusuna dair yapısalcı yaklaşımı, faşizmin meşruluk kaynaklarına dair yürüttüğü analizin çerçevesini belirler. Reich'a göre faşizmin dar bir eski asker kadrosunun ideoloji olarak kalmamasının ve geniş halk kesimlerine yayılmasının sebebi, kültürel alanda var olan ortaya çıkmaya başlayan otoriter değerlerdir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan modernleşmenin giderek gündelik hayat üzerindeki etkisini arttırmaya başlaması sayesinde kitle psikolojisinin öğelerini içeren ve bireysel enerjileri yok eden sosyal kontrol artmaya başlar. Kültür, kontrolün artışına paralel olarak kitlenin değerleri olan anti-entelektüalizm, aydınlanma karşıtlığı ve güçlü lider kültü gibi öğeler etrafında şekillenmeye başlar. Kültürel alanda

---

³⁹⁴ Ibid, s. 82.

sivil toplum kuruluşları güç kaybederken, bireyi kitle haline getiren milis güçler ve kitle değerini ön plana çıkaran ataerkil ve küçük burjuva hareketleri yükselişe geçer. Böyle bir atmosferde kitle kültürünün değerlerinin en saf ve radikal temsilcisi ve üreticisi olan faşistler bu değerleri kullanarak kendilerine meşruluk alanı yaratır.

Poulantzas, kilise okul, sendika ve parti gibi iktidar ilişkilerini barındırdığını iddia ettiği kültür alanını, Reich'in aksine özerk bir yapı olarak kabul etmez ama diğer yandan kültürel alanın bireylerin yaşamlarının parçası olarak kabul eder. Marx'ın yaklaşımında olduğu gibi Poulantzas da kültürün sınıfsal yapıların yeniden üretimi içinde oluştuğunu düşünür. Eğitimden medyaya kadar geniş bir ideolojik yapılanmanın parçası olarak kültür, toplumsal formasyonun yeniden üretilmesi için şekillendirilmiştir ve bu yüzden farklı sınıfların çıkarı doğrultusunda belirlenmiştir. Bu nedenle hegemonya bloğunun rıza üretim sürecine doğrudan bağlıdır. Bu noktada Reich'a göre bireyleri kitle kültürünün parçası olmaktan alıkoyan sivil toplum kuruluşları, Poulantzas için doğrudan doğruya hegemonya bloğunun parçası olan devletin ideolojik aygıtlarıdır.³⁹⁵ Poulantzas'a göre koruyucu sivil toplumun parçaları olarak adlandırılan bu oluşumlar, kapitalist devletin içinde sınıf savaşı ve üretim ilişkilerinin korunmasına hizmet ederler.³⁹⁶ Rıza üretim sürecinde burjuvazinin siyasal egemenliğini sağlamlaştırmak adına işlerlik kazanırlar.

Poulantzas'ın düşüncesinde kitle yaklaşımında öne sürüldüğü gibi faşisteşme evresi doğal olarak sivil toplumun zayıflığı ve etkisizliğinin bir sonucu değildir. Faşistleşme sürecinde belirleyici olan evre, devletin ideolojik aygıtlarında meydana gelen özerkliğin kaybolması durumudur.³⁹⁷ Diğer kapitalist devlet biçimlerinde hegemonya bloğuna sahip olan sınıftan başka bir sınıf veya grup iktidar bloğunun

---

³⁹⁵ Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, s. 365

³⁹⁶ Ibid, s. 364.

³⁹⁷ Ibid, s. 366.

içerisinde güç sahibi olabilirken, faşist devlette bu olasılık ihtimal dışıdır.³⁹⁸ Kriz anında sonra hegemonyanın yeniden düzenlenme sürecinde devlet sistemi düzenli olarak kendi hegemonyasını dayatmaya çalışan bir bölüğü tarafından mutlak biçimde denetime tabii tutulur. Herhangi bir sınıfın kendi çıkarını ön plana koyarak kamu politikası oluşturulması veya hukuki düzenlemeler gerçekleştirilmesi olasılığı engellenir. Poulantzas, kilise ve ordu gibi kurumların devletin ideolojik aygıtlarına bağlı olmalarına rağmen hegemonya bloğundaki sınıflarla organik bağını korudukları ve uyuştukları sürece egemen ideolojinin dışında görevlileri tarafından içselleştirilen bir iç ideolojiye sahip olduklarını kabul eder. Faşist evrenin başlangıcında ise egemen ideolojide gerçekleşen bunalım nedeniyle olağanüstü devlet dönemlerinde baskı aygıtı ve rıza üretim fonksiyonlarının ağırlık baskıya yönlendirilerek devletin ideolojik aygıtlarının kriz öncesinde kendi içlerinde sahip oldukları görece özerkliği kalkar.³⁹⁹ Siyasal polis, bu süreçte devlet aygıtının merkezî bileşeni haline gelerek, yalnızca düzenin korunmasından değil, aynı zamanda ideolojik işlevlerin yerine getirilmesinden de sorumlu kılınır.⁴⁰⁰ Hegemonya, doğrudan doğruya baskı aygıtları aracılığıyla doğrudan dayatılan bir biçime bürünür.

Sonuç olarak, Wilhelm Reich açısından faşist rejim, sivil toplumun tüm özerk örgütlenme biçimleriyle birlikte tasfiye edildiği, bireylerin dayanışmacı ilişkilerden koparılıp homojenleştirilmiş bir kitleye indirgindikleri bir düzendir. Kitlenin lider kültü etrafında kaynaştırıldığı totaliter bir egemenlik biçimi olarak tanımlanır. Buna karşın Nicos Poulantzas için faşizm, sivil toplumun tümünden ortadan kalkmasından ziyade, kapitalist devletin kriz koşullarında hegemonyasını yeniden kurma biçimidir. Poulantzas, faşist rejimi sivil toplum ile devlet arasındaki ayrımın tamamen silindiği bir yokluk durumu olarak değil, hegemonya ilişkilerinin biçim değiştirdiği, rıza üretiminin

---

³⁹⁸ Ibid, s. 367.

³⁹⁹ Ibid, s. 371.

⁴⁰⁰ Cinemre, *Faşizm, Devlet ve Sınıflar*, s. 234.

baskı aygıtlarının gölgesinde yeniden yapılandığı bir olağanüstü devlet biçimi olarak kavramsallaştırır.

4.5.3. Ülkelerin Faşist İdeoloji ve Rejim Deneyimleri Arasındaki Farklar

Wilhelm Reich, faşizm analizini Avusturya kökenli psikanalist olarak doğrudan tank olduğu Almanya'nın toplumsal yapısı, Weimar Cumhuriyeti'nin çöküşü ve Alman halkının zamanının ruhu çözümlemesi üzerinden geliştirir. Reich, bu yüzden Almanya'da ve İtalya'da yaşanan faşizm deneyimlerinin özgül koşulları arasındaki farklara yeterince değinmemektedir. İtalya'daki faşist deneyimde gerçekleşen bazı özellikler, Reich'in duyguların bastırılması, kitlenin karakteristik özelliğinin yükselmesi gibi birtakım tezleriyle uyuşmamaktadır. Öncelikle, faşizmin yükselerek kitlesel niteliğini kazandığı 1919-1921 yılları arasındaki periyot boyunca İtalya toplumu Alman Protestan aile yapısı modelinden farklı olarak özellikle Kuzey bölgesinde daha az patriarkal ilişkilere rastlandığı belirtilmiştir.⁴⁰¹ Toplumsal yapı genel bir kitle yapısına uyumlu değildir. Dönemin demografik göstergeleri incelendiğinde, Kuzey bölgelerinde geniş aile yapıları daha sık olmasına rağmen Güney İtalya'da çekirdek aile modeli yaygınlaşmıştır. Reich'in iddiasında öne sürdüğü üzere tek boyutlu bir aile modeline rastlanmamaktadır.

Ek olarak ırkçılık ve antisemitizm İtalya'daki faşistler için Almanya'daki NSADP kadar merkezi öneme sahip olmadığı söylenebilir. Faşist İtalya'da toplama kampları, genellikle siyasi muhalifleri bastırmak için kullanılan sayıca ve bölgesel olarak Nazi Almanyası'na kıyasla sınırlıdır. İtalya'da Yahudi olmayan yaklaşık 10,000 kişinin ve Yahudiler dâhil toplamda 15,000 civarında kişinin kamplarda tutulduğu tahmin edilmekteyken, en az 6 milyon mağdurun Nazi toplama ve imha kamplarında

---

⁴⁰¹ Rocco, *Faşizm ve Nasyonal Sosyalizm*, s. 30-35.

katledildiği tahmin edilmektedir.⁴⁰² Arendt, İtalyan Faşizmi ile Alman Nazizmi arasındaki uzaklığın Stalinizm ile Faşizm arasındakine kıyasla daha fazla olduğunu ve bu durumu Nazilerin de bildiğini iddia eder.⁴⁰³ Ona göre İtalyanlar, Almanlara verdikleri kitlesel imha sözlerini tutmamak için elinden geleni yapmışlardır ve suçlu ilan edilen Yahudileri ayrımcı yasalardan muaf tutmaya çalışmışlardır. 1943 yılında Alman Dış İşleri Bakanlığı, İtalyanları imha etme konusunda yetersiz bulmuş ve Polonya'dan katil askerleri, İtalya'da soykırım sürecini yürütmek adına görevlendirmiştir, bu süreç boyunca İtalyan faşistlerinin yaklaşan soykırımı haber vermesi sayesinde ülkedeki 10 bin Yahudi kaçmayı başarmıştır.⁴⁰⁴

Poulantzas ise Almanya ile İtalya arasında ise örneklerin farklı geliştiğini kabul eder. İtalya'da Almanya'ya kıyasla bölgesel farkların fazla olduğunu ve bu ayrışmanın neden olduğu güçlü feodal ilişkilerden dolayı hegemonya krizi esnasında büyük sermayenin daha fazla direnişle karşılaştığını öne sürer.⁴⁰⁵ İtalya'da büyük kapitalist sermayenin güçsüzlüğü nedeniyle tekelleşme süreci Almanya'ya kıyasla oldukça farklı gelişir. Kuzey tarafının burjuvaları ile Güney Bölgesi'nin toprak sahipleri ve çiftçileri arasındaki farklardan dolayı rekabet mevcuttur. 1920'lerde mevcut gerilim nedeniyle sanayiciler ve tarım konfederasyonu arasındaki özellikle tarım ürünü fiyatlandırması sürecinde rekabet somutlaşır. Ek olarak büyük burjuvaziyle orta sermaye arasındaki karşıtlık nedeniyle çiftçiler ve orta sermaye büyük sermayeye karşı birleşir. Poulantzas'a göre hegemonya sırasında bu yüzden tekelciliği faşistlerin zor gücü yoluyla yaymaya çalışan büyük kapitalistler daha sert direnişle karşılaşır. İktidarı ele geçirdiklerinde de faşistler, ölçekli orta sermayenin çıkarlarına daha fazla taviz verirler.

---

⁴⁰² Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, New Haven, Yale University Press, 2003, s. 1212.

⁴⁰³ Hannah Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı: Eichmann Kudüs'te*, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul, VakıfBank Kültür Yayınları, 2021. s. 385.

⁴⁰⁴ Ibid, s. 394.

⁴⁰⁵ Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, s.137.

Orta sermaye ve temsilcileri arasındaki bağ ise oldukça kuvvetlidir ve faşistleri orta ölçekli sermayenin geleneksel Milliyetçi ve liberal partileriyle daha fazla uzlaşma halindedirler. İtalyan Birliği'nin kurulduğu dönem olan 1892 ve 1921 yılları arasında beş defa başbakanlık yapmış orta sınıf temsilcisi liberal Giliotti ve 1919-1920 arasında başbakanlık yapmış İtalyan Radikal Parti üyesi Nitti, faşist politikacılarla ortak ulusal listeler yoluyla seçime girerler.⁴⁰⁶

Ek olarak Poulantzas'a göre İtalya deneyiminde faşizm ortaya çıkmadan gelişen devrimci hareketlerin sayısı ve gücü daha fazladır. Sosyalist sendika hareketleri olarak ele alınabilecek devrimci sendikacılık ülkede, Almanya'daki sendikal hareketlere kıyasla çok daha güçlüdür. Üretici güçler aracılığıyla barışçıl bir devrimi idealize eden bu anlayış, her türlü kavga ve şiddet doğuracak mitem kaçınmaya çalışır.⁴⁰⁷ Savaş öncesi dönem olan 1913 yılında bile Sorel'in izinden giden hareketin destekçileri 100.000 üyeli sendika hareketi İtalyan Sendika Birliği'ni (*Union Sindicale Italiana*) kurmuşlar ve o tarihten itibaren ülkede grevi etkin kılmaya çabalamışlardır.⁴⁰⁸ Devrimci sol hareketlerin gelişmesiyle birlikte özellikle 1.Dünya Savaşı sonrası banka sermayesi sanayi sermayesi tarafından saldırıya uğrar ve işçi hareketlerinin politik mücadelesi giderek güçlenmeye başlar. Poulantzas'ın deyişle ülkede fabrika konseyleri istisnasız her fabrikayı sarmaya başlar fakat bu hareketler sadece fabrikalarla sınırlı kalır. Bu dönemdeki hareketler, Almanya'dakine kıyasla daha radikal ve doğrudan devrime yönelik sayılabilir. Faşizme karşı grev gibi silahları başvurmadan kaçınmamaktadır. Togliatti, beklenen devrimi gerçekleştirmek için eylemde bulunmaya teşvik eder.⁴⁰⁹

Poulantzas, her iki ülkenin tarihsel deneyimlerini analiz etmesine karşın iki ülkenin yapıları ve aktörleri arasındaki farkları derinlemesine incelemeyi. Bob Jessop'a

---

⁴⁰⁶ Griffin, *Faşizm*, s. 103-108.

⁴⁰⁷ Georges Sorel, *Réflexions sur la violence*, Paris, Marcel Rivière et Ciel, 1908, s. 32-33.

⁴⁰⁸ Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, s. 240.

⁴⁰⁹ Palmiro Togliatti, *La Partie Communiste Italien*, Éditions Sociales, Paris, 1961, s: 243.

göre Poulantzas, her iki ülkenin özgün deneyimlerini kategorileştirerek birbirine benzetmektedir. Örneğin, İtalya'daki politik polis diğer ideolojik aygıtlar üzerindeki özerkliğini rolünü, Almanya'dakine benzetmektedir ve faşizmin her iki ülkede canlandırdığı siyasal gruplarının profilinin aynı olduğunu öne sürer.⁴¹⁰ Jessop'a göre İtalya'daki Faşist Parti'nin sivil destekçileri ve paramiliter birlikleri, bürokrasi ve devlet aygıtları üzerinde Almanya'daki kadar egemen olamamıştır.⁴¹¹ Aynı durum politik polisin devletin diğer organları üzerindeki hâkimiyeti için de geçerlidir. Poulantzas ise İtalyan faşist devletinin sadece geleneksel bir 'bürokratik' diktatörlük olarak tanımlanabileceği veya Nazi devletinin 'totaliter' karakteriyle karşılaştırıldığında bir 'otoriter' rejim olarak ele alınabileceği önerisini kesin bir şekilde reddettiği için temel farkı görmezden gelmektedir.⁴¹²

Tarihçi yazar Adrian Lyttelton ise benzer biçimde Nazi radikalizminin ve İtalyan faşizminin yapısal farklılıkları olduğunu öne sürer. Ona göre temel farklılık Nazilerin genellikle ırk topluluğu devlet aygıtının üzerinde konumlaması, İtalyan faşistlerinin ise ilk olarak devlet kavramını öncesinde aramalıdır.⁴¹³ Antisemitizm derecesinin farkı ise bir neden olmaktan daha çok bir sonuç olarak ele alınmalıdır. İtalya'da antisemitizm seviyesinin düşüklüğü Yahudi halklarının topluma entegrasyonu ve etkisinin zayıflığı nedeniyledir.⁴¹⁴ Ortak özellikleri ise her iki anlayışında liberal materyalist çöküşten sonra yeniden rejim diriltmeyi amaçlaması ve iç düşmanı elemeyi dış düşmanla mücadelenin ön koşulu olarak belirlemesidir. Adrian Lyttelton, Poulantzas'ın analizinin dayandığı var olan burjuvazi krizinin kıyaslanabilir olmadığını

---

⁴¹⁰ Jessop, *Nicos Poulantzas Marxist Theory and Political Strategy*, s. 257.

⁴¹¹ Ibid, s. 260.

⁴¹² Poulantzas, *Nicos Poulantzas Marxist Theory and Political Strategy*, s. 354.

⁴¹³ Adrian Lyttelton, "The Crisis of Bourgeois Society and The Origins of Fascist", Richard Bessel (ed.), *Italy and Nazi Germany Comparisons and Contrast* Cambridge, Cambridge University Press, s. 15-20.

⁴¹⁴ Ibid, s. 13.

düşünmektedir. Her iki rejimin krizlerini ele alırken kullanılan “devlet”, “otorite” ve hatta “siyaset” kavramı birbirlerine hiçbir şekilde benzeşmemektedir.

Sonuç olarak, Sonuç olarak, Wilhelm Reich, Almanya ve İtalya toplumlarındaki siyasal aktörleri esasen homojen “kitleler” olarak ele almak suretiyle önemli bir indirgemeciliğe düşmektedir. Bu yaklaşım, faşizmin yükseliş sürecinin her ülkede benzer dinamikler üzerinden gelişebileceği varsayımına dayanır ve böylece deneyimlerin tarihsel özgüllükleri göz ardı eder. Oysa tarihsel veriler ve bu döneme ilişkin çalışmalar, İtalya’da faşizmin toplumsal taban ve siyasal ittifaklar üzerinden kademeli biçimde güç kazandığını, Almanya’da ise daha keskin bir ekonomik kriz koşullarında hızlı ve kitlesel bir yükseliş yaşandığını göstermektedir. Bu farklılık, faşizmin yalnızca kitle psikolojisi üzerinden açıklanamayacağını ortaya koyar. Nicos Poulantzas ise her ne kadar iki ülkenin tarihsel koşulları arasında belirli farklılıklar bulunduğunu kabul etse de analizinde her iki ülkenin yapısal dinamiklerini büyük ölçüde birbirine denkmişçesine ele alma eğilimindedir. Poulantzas, faşizmi kapitalist devletin hegemonya krizine verdiği yapısal bir yanıt olarak tanımlarken, Almanya ve İtalya’daki devlet aygıtlarının, bürokrasinin ve ordu gibi kurumsal yapıların işleyiş biçimlerindeki belirgin farklılıkları ikincil konumda bırakır. Bu yaklaşım, faşizmin her iki ülkede farklı tarihsel bağlamlarda gelişmiş olan kurumsal gelenekler, sınıfsal ittifaklar ve siyasal örgütlenme biçimleriyle nasıl eklemlendiğini yeterince açıklayamaz. Dolayısıyla Poulantzas’ın kuramı, faşizmin yapısal temellerine ilişkin güçlü bir çerçeve sunsa da onun ülke-özü gelişim çizgilerini ve farklı kurumsal konfigürasyonlarını kavramakta sınırlı kalmaktadır.

SONUÇ

Araştırmanın giriş bölümünde, çalışmanın nihai amacının, otoriterliği vatandaşları tarafından kabullenilen rejimlerin meşruluk kaynaklarının oluşumunu anlamlandırmak olduğu ve bu doğrultuda faşizmin meşruiyet temellerinin inceleneceği belirtilmiştir. Faşist hareketlerin, “militan” olarak tanımlanan destekçi gruplarının irrasyonel biçimde hareketin değerlerini içselleştirmeleri ve bu hareketlerin antidemokratik ve tehlikeli olarak nitelendirilmesine rağmen meşruiyet kazanarak iktidara ulaşabilmeleri, çeşitli sosyolojik, ekonomik ve tarihsel etmenlerle ilişkilidir.

Otoriter rejimlerin meşruluğunu sağlayan unsur, incelenen düşünürlerin önemli bir kısmı için kitle kavramı olmuştur. Kitle kavramının teorik açıdan çerçeveselendirilmesinden etkili olan tarihsel olgu Fransız Devrimi olmuştur. Özellikle Fransız Devrimi sonrasında eşitlik özgürlük ve adalet arayışıyla iktidara gelen halk sınıfından gelen yöneticilerinin mutlak anlamda yıkıcı ve yok edici tutumlar sergilemesi sonrasında kitlenin güç odaklarına karşı duyulan çekince artışa geçmiştir. 5 Mayıs 1789- 9 Kasım 1799 arasındaki sürecin başında adaletsiz ilan ettikleri monarşi düzenini yıkmak için yola çıkmışlar lakin kargaşa ve yıkıma doğru sürüklenmişlerdir sonrasında sistem yerini yeniden monarşiye bırakmıştır. Kitlenin negatif özelliklerini gören düşünürler bu tarihten sonra kitlelerin kökenine dair felsefi ve sosyolojik araştırmalar geliştirmeye başlamışlardır. Bireylerin bir araya gelerek bireysel kimliklerini yok saydıkları ve benliklerini unuttukları bir oluşum olarak kitle kavramını tanımlamışlardır. İsyankâr bir muhafazakârlık olarak adlandırılacak bir yapının kitlenin ideolojisi olduğunu öne sürmüşler ve kitleyi bireyleri anonimleştiren yıkıcı bir yapı olarak görmeye başlamışlardır. Geliştirilen bu analizleri temel alan Wilhelm Reich, kitle karakterinin otoriter rejimlerin belki de en acımasızı sayılan faşizmin kültürel ve ideolojik değerlerini oluşturan unsur olduğunu ispat etmeye girişir.

Reich analizlerini kitlelerin faşizme tepkisizliğini anlama çabası doğrultusunda geliştirmiştir.⁴¹⁵ Faşizme tepkisiz kalan ve destekleyen bireylerin kitle insanının temsili olan sıradan ve ortalama birey olduğunu öne sürer. Özgür bireyi durumunun karakter yapısında var olan sınırlı nazik, şefkatli ve vicdanlı özelliklerin, ekonomik yıkımların ve modernitenin gündelik hayatın içine işlemiş yoğun baskısının etkisiyle birlikte kıskanç, sadist ve yıkıcı tutumlara dönüştüğünü varsayar. Ek olarak kitle iletişim araçlarının ve modern teknolojilerinin artışa geçmesiyle beraber oluşan kitle ruhunun bireysel özleşme sürecini parçaladığını vurgular. Faşist hareketlerin toplumsal destek bulabilmesinin temelinde, otoriter aile yapıları ve cinsel baskı yoluyla şekillenen “otoriter karakter” yatmaktadır. Bu baskıcı toplumsallaşma biçimi, bireylerin eleştirel düşünme kapasitelerini zayıflatarak onları otoriteye boyun eğmeye eğilimli hale getirir ve böylece faşist ideolojinin değerlerinin irrasyonel biçimde içselleştirilmesini mümkün kılar. Almanya ve İtalya’da özellikle 1920-1933yılları arasında farklı kesimler tarafından sahiplenilen otoriter kişilik mitleri, eğitim ve aile yapısı gibi değerler bu nedenle Reich’a göre faşizmin gelişiminde doğrudan belirleyici olmuştur. Özellikle Nazilerin iktidara gelişi sırasında cinsellik, eğitim, aile ve evlilik gibi alanlarda bireyselleşmeyi yok etmeyi amaçlayan öneren seksen kadar örgütün kurulması bu belirleyiciliğin göstergesi olmuştur.⁴¹⁶ İkinci ispat ise edebiyat ve kültür sanat camiasında kitle anlayışının unsurları olan saflık, temizlik, üstün nosyonlarla elitizm karşıtı anti-entelektüel kültür yayılmaya başlamasıdır. Almanya’da ise elitlere karşı 19. Yüzyıl sonrasında gelişen milliyetçi ve anti- entelektüel kitle hareketlerinin etkisi yayılmıştır. Milliyetçi akım, şehirli, kozmopolit entelektüellere karşı “halkın içinden” gelen saf ve doğal Alman kimliği olduğunu belirten oluşumlar, gelişen kültürel atmosferde etkili olmaktadır. Martin Heidegger gibi Naziler tarafından sonradan

---

⁴¹⁵ Laclau, *Politics and Ideology in Marxist Theory: Capitalism-Fascism- Populism*, s. 83-85.

⁴¹⁶ Roger Dandoun, “Wilhelm Reich’in Çerçevesinde Faşizmin Gidip Gelmeleri ve Faşizmin Kitle Ruhu Anlayışı”, Maria A. Macciocchi (ed.), *Faşizmin Analizi*, çev. Cemal Süreya, İstanbul, İnkılap Yayınları, 2016, s. 325.

desteklenecek filozoflar, modern entelektüel kültürü teknik aklın egemenliğinin baskıcı yapısının tezahürü ilan ederek halktan kopuk, hakikat kavramının kökeni varsayılan eylemin düşmanı, yapay bir düşünsellik savunucusu ilan edilerek eleştirilmiştir.

Faşizm ve genel olarak otoriter rejimlerin ortaya çıkışında, düşünürler tarafından sıklıkla sınıf mücadeleleri ikincil bir belirleyen olarak vurgulanmıştır. Sınıf kuramcılarının göre kitle kuramlarının varsaydığı gibi faşizm modernleşmenin doğal bir sonucu değildir kapitalist sistemin doğal evresindeki işleyişin yarattığı krizlerinin momentinde ortaya çıkan ve emperyalist evre adı verilecek bir dönemde belirir. Fiyatları arttırma konusunda kriz yaşayan tekelci sermaye, sermaye ihracına ihtiyaç duymaktadır lakin bu dönem için gereken sübvansiyon, kredi, vergi indrimi gibi politik destekleri elde etme konusunda ülkenin içerisinde yaşanan siyasal temsil krizi nedeniyle sorun yaşamaktadır. Sorunun mutlak çözümü için tekelci sermaye, siyasetin temsil krizini çıkarını mutlak anlamda savunan ve öz çıkarının karşısında yer alan işçi sınıfı hareketi gibi bütün oluşumları şiddet aracılığıyla bastıran faşistleri iktidara gelmesini finansman ve sermaye yoluyla destekleyerek çözmeye çalışır. Faşistlerin emperyalizme yönelmesi sürekli olarak savaş çığırkanlığında bulunması ve yıkımları göze alarak dünyaya savaşa sürüklemesinin nedeni iktidara ulaşmalarına neden olan büyük sermayenin çıkarlarını sürdürmektir.

Sınıf kuramcısı Nicos Poulantzas'ın analizlerinde, faşist devletlerin ortaya çıkabilmesi için gerekli var saydığı meşruiyet krizi, hegemonya blokunun çözülmesi ve derinleşen toplumsal kutuplaşma gibi faktörleri inceler. Poulantzas'a göre hegemonya bloğu, kurumsal düzeyde iki temel aygıtın etkileşimiyle sürdürülür. Zor aygıtı olarak devletin kolluk kuvvetleri ve rıza aygıtı olarak ise eğitim, medya, din gibi ideolojik kurumlardan oluşur. Kapitalizm yapısal olarak aşırı tekelleşme, tarım ve sanayi güçleri arasındaki doğal kopukluk nedeniyle krize girmeye doğası gereği meyilli bir ekonomik ve siyasal sistem olması nedeniyle blok krize girer ve hegemonya ilişkileri sarsılır.

Faşistleşme süreci bu krizin başla evresidir. Faşistler, devletin meşruiyetini yeniden kurmak, sınıfsal çatışmaları bastırmak, milliyetçi mobilizasyonla halkı harekete geçirmek ve emperyalist hedeflerle sermaye birikimini tesis etmek amacı taşır. Faşistleri destekleyerek tekelci burjuvazi iktidarını sağlamlaştırır. Böylece kapitalizmin yeniden sosyal ve ekonomik bir krize girmemesi için baskı aygıtlarının şiddet derecesi sonuna kadar arttırılır. Faşist hareketlerin kitleler nezdinde meşruluk kazanabilmesi için bu dönemde, mücadeleci güçlerin de iç karmaşa yaşaması gerekir. Mücadeleci sosyalist güçlerin birleşik cepheyi reddettiği durumlarda, faşizm kolayca kurumsallaşma fırsatı yakalar.

Çalışma boyunca kitle ve sınıf yaklaşımı olarak tarif edilen her iki kuramın iddiaları ve uyumsuzluklarının, tarihsel gerçeklikle ve alternatif çalışmalarla örtüşme derecesi analiz edilerek kuramların eleştirisi sunulmuştur. Bu doğrultuda, çalışma boyunca Wilhelm Reich'in temsil ettiği kitle psikolojisi yaklaşımı ile Nicos Poulantzas'ın sınıf temelli yapısal yaklaşımı, yalnızca kendi iç tutarlılıkları bakımından değil, aynı zamanda faşist rejimlerin tarihsel gelişim süreçleriyle kurdukları ilişki açısından da karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Her iki kuramın açıklayıcı gücünün sınırları, farklı tarihsel bağlamlara uygulanabilirliği ve literatürdeki alternatif yorumlarla etkileşimi tartışılarak, faşizmin meşruiyetini açıklamada ne ölçüde kapsayıcı oldukları sorgulanmıştır. Böylece çalışma, her iki yaklaşımın da faşizmin belirli boyutlarını kavramada sunduğu katkıların yanı sıra, göz ardı ettikleri yapısal, kültürel ve psikososyal dinamikleri görünür kılarak eleştirel bir çözümlene geliştirmeye çalışmıştır.

Sınıf kuramının kitle kuramından ayrıştığı ilk nokta ise faşist devlet aygıtının özelliğine dair analizlerde ortaya çıkmaktadır. Poulantzas'ın temsil ettiği sınıf kuramcıları, faşist rejimi dar anlamıyla zor aygıtı olan siyasal polisin özerkleştiği bir örgütsel yapı olarak tanımlamaktadır. Sınıf savaşında büyük sermaye çıkarının zor,

baskı ve sindirme aracılığıyla elde etmek adına, devletin ideolojik aygıtları olan okul, kilise, sendikalar işlevselliğini kaybetmektedir. Kitle kuramcısı Reich'ın öne sürdüğü üzere kitlelerin talebini uygulamaya geçiren ve bu talebi rıza aygıtlarıyla yeniden üreten bir devlet yapısı yerine siyasal polisin egemenliğini ilan ettiği ve kitleyi şekillendirmek için rıza aygıtlarını zor yoluyla örgütlediği bir teorik model ortaya çıkmaktadır.

İkinci ayrışma noktası ise işçi sınıfının rolüne dairdir. Wilhelm Reich'ın temsil ettiği kitle kuramı ile Nicos Poulantzas'ın temsil ettiği sınıf kuramı, işçi sınıfının faşizmdeki rolünü açıklamada temelden ayrışır. Kitle kuramcısı Reich, faşizmi esasen kitlelerin psikososyal yapısından beslenen bir hareket olarak konumlandırır ve işçi sınıfını da bu kitlelerin etkin ve kurucu bir bileşeni olarak görür. Ona göre otoriter aile yapısı, cinsel baskı ve duygusal bastırma mekanizmaları, işçi sınıfı da dâhil olmak üzere geniş halk kesimlerinde otoriter karakter yaratmıştır ve bu karakter yapısı, işçilerin kendi sınıfsal çıkarlarına aykırı biçimde faşizme duygusal ve irrasyonel biçimde bağlanmasına yol açmıştır. Bu yaklaşımda işçi sınıfı, faşizmin toplumsal tabanında aktif ve destekleyici bir rol üstlenir. Buna karşılık Poulantzas, işçi sınıfını faşizmin pasif bir nesnesi olarak değerlendirir. Ona göre faşist hareketler, büyük burjuvazinin çıkarlarını korumak amacıyla inşa edilir ve işçi sınıfının bu sürece katılımı, esasen örgütsel gücünü kaybetmesi ve siyasal olarak bastırılması sonucunda mümkün olmuştur. Bu çerçevede işçi sınıfı, faşizmin yükselişinde taşıyıcı değil, maruz kalan bir toplumsal kesim olarak görülür.

Kitle teorilerinin merkezinde yer alan ve faşizmin sınıfsal doğasının yapısıyla uyuşan kitle değerlerini ethosunda küçük burjuvazi olarak ele alınmıştır. Sınıf kurumunda ise küçük burjuvazi tarih sahnesine ilk defa çıkarılan ve adeta faşist yöneticiler tarafından kullanılan bir gruptur. Reich'ın kitle analizinde küçük burjuvazinin psikolojik tedirginlik, aidiyet arayışı ve otoriteye özlem gibi değerleri öne çıkarken Poulantzas'ın sınıf temelli analizinde ise sınıfsal çıkar kaygısı ve mevcut

siyasal düzenin parçası olmaya yönelik kolektif arzu gibi talepler belirleyici olmaktadır. Ek olarak kitle kuramına göre küçük burjuvazi doğrudan doğruya faşistlerin sınıfsal tabanıdır, her dönemde faşistler küçük burjuvazi değerleri doğrultusunda politika geliştirmektedir. Oysa sınıf kuramında faşistler, küçük burjuvazisinin kültürel değerleri olarak atfedilebilecek güç arzusu, ekonomik örgütlenmiş aile modeli ve disipline sorgusuz bağlılık gibi değerleri ortak olarak paylaşmasına karşın iktidara geldiğinde küçük burjuvaziden giderek uzaklaşır ve grubun çıkarımının aksi yönünde politikalar izlerler. Küçük burjuvazi, faşist ideolojiye bağlı kalmasına rağmen oluşturulan rejimden sınıfsal somut fayda devşiremez.

Sınıf kuramı meşruiyetin ortaya çıkışının politik koşulları ve faşist devlet aygıtının rıza üretimine olan etkisini açıklama konusunda oldukça gerçekçi tespitler içermesine rağmen özellikle faşist katliamlara şahit olan sıradan insanların direnişe geçmeyerek rıza göstermesini ve faşist iktidarın bireylerin öznel deneyimini etkileme sürecini açıklamakta eksik kalmaktadır. Otoriter ideolojilerle faşist ideolojinin ayrıştığı temel dinamik öteki olarak belirlenen mağdur azınlıklara dair yürütülen sistematik ayrımcılığın yıkımının boyutunda ortaya çıkmaktadır. Bir yandan azınlıklara yönelik yürütülen acımasız katliamlara tanık olan diğer yandan etik yaşamın içerisinde kendisine alan açmaya çalışan sıradan vatandaşların yaşadıkları yabancılaşmanın boyutu analiz edilmemiş ve bu yüzden rejimin gerici ideolojisinin özgün niteliği sınıf yaklaşımında ortaya koyulmamıştır. Kitle psikolojisinin ortaya koyduğu yabancılaşma, tanık psikolojisi, pasifleşme ve çifte kişilik bozulması gibi bürokratların ve vatandaşların yaşadıkları sosyal ve siyasal kimlik bunalımı sınıf çatışması ve yenilginin kabullenilmesi gibi ifadelerle indirgenmiştir.

Sonuç olarak her iki kuram faşist rejime dair birbirleriyle çelişen açıklamalar içermiş olmasına rağmen faşist ideolojinin evrensel doğasını anlamak için farklı koşullar ve analizler öne sürmüştür. Reich'in faşizme yönelik kitle psikolojisi kuramı

mikro düzeyde, faşist ideal özne olarak tasvir ettikleri otoriter kişiliğe sahip bireyin özelliklerini ve bu bireyin küçük burjuvazi sınıfıyla olan ilişkilene biçimini analizi ortaya koymaktadır. Poulantzas'ın sınıf temelli faşizm çözümlemesi ise faşist ideolojinin makro düzey olarak tanımlanabilecek devlet ilişkileri ve siyasal yapılar açısından kurumsallaşma sürecini detaylıca açıklamaktadır. Reich'in analizi yoluyla faşist rejimlerin rızaya dayalı kitle desteği sağlamak için kültürel değerleri manipüle etme yöntemleri ve amaçları ortaya koyulurken Poulantzas'ın teorisi sayesinde sınıfsal tahakkümünün yapısal boyutu anlaşılır.

Sınıfsal yeniden yapılanma ile psikolojik rıza üretiminin kesiştiği düzlemlerin ortaklaştığı noktada, faşist ideolojinin tekil deneyimlerin ötesinde belirlen evrensel kalıpları ve meşruiyet süreçleri görünür hale gelmektedir. Öncelikle Poulantzas ve Reich'in faşizm kuramları arasında geliştirilen sentez, faşizmi yalnızca yapısal ya da duygusal düzlemde değil, bütünsel ve katmanlı bir hegemonya rejimi olarak kavramamıza imkân tanır. Faşist ideolojinin evrenselliği tarihsel olarak farklı bağlamlarda yeniden üretilebilme kapasitesinden değil, modern toplumların kapitalist sistemlerinin yapısal kırılmalıkları ile öznel arzularının kesişiminde yankı bulmasından kaynaklandığı ortaya çıkar. Toplumsal çözülmenin yarattığı belirsizliklere karşı, otorite, hiyerarşi ve ulusal birlik içinde sahte bir bütünlük duygusu inşa eden, aynı anda hem devlet otoritesi hem de kitlelerin bir kısmına dayanan tahakküm biçimi olarak anlaşılmaya başlar. Faşist ideoloji, siyasal krizler esnasında örgütsüz kalmış sınıfların maddi güvencesizliğini, psikolojik güvensizlikle eklemleyen tekelci sermayenin ve kitlelerin ortak talebi olarak ortaya çıkar. Faşist ideolojinin niteliğinin anlamı belirli tarihsel bağlamlara özgü bir siyasi yönelim olmaktan çıkar ve modern toplumların yapısal ve öznel çelişkilerinin ürünü olan özgün bir ideolojik biçimlenme haline gelir. Modernliğin çözülmüş yapısına karşı doğal ve organik toplum ideali sunmak ve geçmişin değerlerini mistikleştirmek adına bilinçdışını bastıran, otoriteye boyun eğmeye

teşvik etmek için yapay bir erdem ve etik anlayışı oluşturan ve kitleyi kolektif beden olarak kuran ideoloji niteliği kazanır. Diğer yandan sermaye birikimini yeniden üretmek sınıfsız sembolik bütünlük vaadiyle ekonomik işlevsizlikleri doğallaştırarak sermaye birikimin yeniden üretimini sağlayan işlevi açığa çıkar.

KAYNAKÇA

1. Kitaplar, Makaleler ve Kitap Bölümleri

Adorno, Theodor W., *Faşizm ve Propaganda*, Çev. Müge Çavdar, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2024.

Adorno, Theodor W., *Otoriter Kişilik*, Çev. Doğan Şahiner, İstanbul, İthaki Yayınları, 2020.

Adorno, Theodor W., Horkheimer, Max, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, Çev. Nihat Ülner, İstanbul, Kabalcı Yayıncılık, 2014.

Adorno, Theodor W. et al., *The Authoritarian Personality*, New York, Harper & Brothers, 1950.

Agulhon, Maurice, *The Republican Experiment, 1848–1852*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983.

Arendt, Hannah, *Kötülüğün Sıradanlığı: Eichmann Kudüs'te*, Çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul, VakıfBank Kültür Yayınları, 2021.

Arendt, Hannah, *The Origins of Totalitarianism*, New York, Harcourt, 1951.

Bataille, Georges, *Nietzsche Üzerine "Şans İstenci"*, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2000.

Bauman, Zygmunt, *Modernite ve Holocaust*, Çev. Süha Sertabiboğlu, İstanbul, Alfa Yayınları, 2022.

Belliotti, R. A., *What Is the Meaning of Human Life?* Amsterdam, Brill Rodopi, 2001.

Benjamin, Walter, "The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction", Hannah Arendt (ed.), *Illuminations*, New York, Schocken Books, 1969, s. 217-251.

Berlin, Isaiah, *Four Essays on Liberty*, Oxford, Oxford University Press, 1969.

Bergson, H., *L'Évolution créatrice*, Paris, Félix Alcan, 1907.

Blinkhorn, Martin, *Mussolini and Fascist Italy*, Londra, Routledge, 1990.

Boétie, Étienne de la, *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*, Çev. Mehmet Ali Ağaoğulları, Ankara, İmge Yayınları, 2011.

Boratav, Korkut, "Emperyalizm Üzerine Bir Söyleşi", *TMMOB Makina Mühendisleri Odası Bülteni*, C. 65, S. 778, 2024.

- Bourderon, Roger, *Faşizm: İdeoloji ve Uygulamalar*, Çev. Kenan Somer, Ankara, Onur Yayınları, 1989.
- Breton, André, *Sürrealist Manifestolar*, Çev. Yeşim Seber Kafa, İstanbul, Altıkırkbeş Yayınları, 2009.
- Broszat, Martin, *The Hitler State: The Foundation and Development of the Internal Structure of the Third Reich*, Çev. John W. Hiden, Londra–New York, Longman, 1996.
- Bry, Gerhard, *Wages in Germany, 1871–1945*, Princeton, Princeton University Press, 1960.
- Camus, Albert, *Başkaldıran İnsan*, Çev. Mehmet Ali Ağaoğulları, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.
- Canetti, Elias, *Kitle ve İktidar*, Çev. Gülşat Aygen, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2023.
- Cevizci, Ahmet, *Bilgi Felsefesi*, İstanbul, Say Yayınları, 2020.
- Childers, Thomas, *The Nazi Voter: The Social Foundations of Fascism in Germany, 1919–1933*, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1983.
- Cinemre, Cihan, *Faşizm, Devlet ve Sınıflar*, İstanbul, Belge Yayınları, 2017.
- Clark, Martin, *Modern Italy: 1871–1995*, Londra, Pearson, 1996.
- Coogan, Kevin, *Mosley: Fascist and Nationalist*, Londra, Fourth Estate, 1993.
- Dandoun, Roger, “Wilhelm Reich’in Çerçevesinde Faşizmin Gidip Gelmeleri ve Faşizmin Kitle Ruhu Anlayışı”, , Maria A. Macciocchi (ed.), *Faşizmin Analizi*, Çev. Cemal Süreya, İstanbul, İnkılap Yayınları, 2016, s. 310-335.
- Day, Richard B., Gaido, Daniel, (ed.), *Discovering Imperialism: Social Democracy to World War I*, Chicago, Haymarket Books, 2012.
- Deleuze, Gilles, Guattari, Félix, *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*, Çev. Robert Hurley, Mark Seem, Helen R. Lane, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1989.
- Derrida, Jacques, *Politiques de l'amitié*, Paris, Éditions Galilée, 1994.
- Dimitrov, Georgi, *The United Front: The Struggle Against Fascism and War*, New York, Red Star Publishers, 2013.
- Doyle, William, *The Oxford History of the French Revolution*, Oxford, Oxford University Press, 2003.

- Droz, Jacques, *Histoire de l'antifascisme en Europe: 1923–1939*, Paris, Éditions Seuil, 1965.
- Einstein, Albert, *Işık Hakkında İki Makale: Özel Görelilik ve Foton Kuramı*, Çev. Cemal Yıldırım, Ankara, TÜBİTAK Yayınları, 2005.
- Engel, Stefan, *Yeni-Emperyalist Ülkelerin Ortaya Çıkışı Üzerine*, Essen, Verlag Neuer Weg, 2017.
- Erdem, Demirhan Fahri, “Antonio Gramsci’nin Kuramında Faşizm Çözümlenmeleri”, *Akademik Bakış*, C. 9, S. 17, 2015, s. 291-312.
- Evans, R.J., *The Coming of the Third Reich*, London, Penguin Books, 2003.
- Evola, Julius, *Men Among the Ruins: Post-War Reflections of a Radical Traditionalist*, Roma, Edizioni Mediterranee, 1958.
- Evola, Julius, *Metaphysics of War: Battle, Victory & Death in the World of Tradition*, Londra, Arktos Media Ltd, 2007.
- Evola, Julius, *The Doctrine of Awakening*, Londra, Luzac & Company, 1958.
- Falter, Jürgen W., “Unemployment and the Rise of the Nazi Party: A Reassessment”, Peter D. Stachura (ed.), *Unemployment and the Great Depression in Weimar Germany* London, Palgrave Macmillan, 1986, s. 109-133.
- Faulkner, Neil, *Tırmanan Faşizmin Kitle Psikolojisi: Marksist Freudyen Bir Analiz*, Çev. Utku Özmakas, İstanbul, Yordam Kitap, 2020.
- Foucault, Michel, *Cinselliğin Tarihi I: Bilme İstenci*, Çev. Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2023.
- Freud, Sigmund, *Bir Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*, Çev. Aziz Yardımlı, İstanbul, İdea Yayınevi, 2011.
- Freud, Sigmund, *Haz İlkesinin Ötesinde Ben ve İd*, Çev. Ali Babaoğlu, İstanbul, Metis Yayınları, 2019.
- Freud, Sigmund, *Kitle Psikolojisi*, Çev. Kamuran Şipal, İstanbul, Cem Yayınevi, 2012.
- Freud, Sigmund, *Kitle Psikolojisi ve Ego Analizi*, Çev. Elif Yıldırım, İstanbul, Oda Yayınları, 2016.
- Freud, Sigmund, *Narsizm Üzerine ve Schreber Vakası*, Çev. M. Banu Büyükkal, Saffet Murat Tura, İstanbul, Metis Yayınları, 2023.

- Freud, Sigmund, *Totem ve Tabu*, Çev. Emre Kapkın, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
- Fromm, Erich, *Özgürlükten Kaçış*, Çev. Selçuk Budak, İstanbul, Say Yayınları, 2014.
- Fromm, Erich, *Sahip Olmak ya da Olmak*, Çev. Aydın Arıtan, İstanbul, Arıtan Yayınevi, 2003.
- Gentile, Giovanni, *Origins and Doctrine of Fascism* A. James Gregor(ed.), New Brunswick–London, Transaction Publishers, 2002.
- Gould, Roger, *Insurgent Identities: Class, Community, and Protest in Paris from 1848 to the Commune*, Chicago, University of Chicago Press, 1995.
- Gramsci, Antonio, *İtalya'da İşçi Konseyleri Deneyimi*, Çev. Yusuf Alp, İstanbul, Belge Yayınları, 1989.
- Gramsci, Antonio, *Komünist Partiye Doğru*, Çev. Cemil A. Kanat, İstanbul, Belge Yayınları, 2000.
- Gramsci, Antonio, *Modern Prens*, Çev. Pars Esin, İstanbul, Birey Toplum Yayınları, 1984.
- Gregor, James, *Giovanni Gentile: Philosopher of Fascism*, New York, Routledge, 2011.
- Griffin, Roger, *Faşizm*, Çev. Yasin Öner, İstanbul, Liberus, 2022.
- Griffin, Roger, *Faşizmin Doğası*, Çev. Ali Selman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.
- Guérin, Daniel, *Fascisme et grand capital: Italie–Allemagne*, Paris, Gallimard, 1945.
- Guérin, Daniel, “İşçi Sınıfına Karşı Faşizm”, Margit Köves, Shaswati Mazumdar (ed.) *Faşizm Üzerine Önlenebilir Yükseliş* Çev. Ezgi Kaya, İstanbul, Yordam Kitap, 2018, s. 295-335.
- Habermas, Jürgen, *The Theory of Communicative Action: Reason and the Rationalization of Society*, Boston, Beacon Press, 1984.
- Hake, Sabine, “Chapter 16. Wilhelm Reich and the Politics of Proletarian Sexuality”, *The Proletarian Dream: Socialism, Culture, and Emotion in Germany 1863–1933*, Berlin, De Gruyter, 2017, s. 287-298.
- Hamilton, Richard F., *Who Voted for Hitler?*, Princeton, Princeton University Press, 1982.
- Harvey, David, *Marx'ın Kapital'i için Kılavuz*, Çev. Bülent O. Doğan, İstanbul, Metis Yayınları, 2015.

- Hegel, G. W. F., *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, Çev. Cenap Karakaya, Ankara, Sümer Yayıncılık, 2019.
- Heidegger, Martin, *Nietzsche*, Çev. David Farrell Krell, San Francisco, Harper Collins Publishers, 1991.
- Hett, Benjamin Carter, *The Nazi Menace: Hitler, Churchill, Roosevelt, Stalin, and the Road to War*, New York, Oxford University Press, 2020.
- Heywood, Andrew, *Key Concepts in Politics and International Relations*, London, Palgrave, 2015.
- Heywood, Andrew, *Siyasal İdeolojiler: Bir Giriş*, Ankara, Felix Kitap, 2021.
- Hilberg, Raul, *The Destruction of the European Jews*, New Haven, Yale University Press, 2003.
- Hilferding, Rudolf, *Finance Capital: A Study of the Latest Phase of Capitalist Development*, Çev. Tom Bottomore, Londra, Routledge & Kegan Paul, 1981.
- Hobsbawm, Eric, *Devrim Çağı 1848*, Çev. Bahadır Sina Şener, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2022.
- Hobsbawm, Eric, *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991: Aşırılıklar Çağı*, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Everest Yayınları, 2020.
- Hobsbawm, Eric, *Sanayi ve İmparatorluk*, Çev. Abdullah Ersoy, Ankara, Dost Kitabevi, 2003.
- Holton, Gerald, *Bilimin Doğası: Einstein ve Bilimsel Yöntem Üzerine Denemeler*, Çev. Arif Ünal, Ankara, TÜBİTAK Yayınları, 2002.
- Horkheimer, Max, *Alacakaranlık: Almanya Üzerine Notlar 1931-1940*, Çev. Selahattin Hilav, İstanbul, Metis Yayınları, 1990.
- Jacobs, Jack, "Horkheimer, Adorno, and the Significance of Anti-Semitism: The Exile Years", David Kettler, Gerhard Lauer (ed.), *Exile, Science and Bildung*, New York, Palgrave Macmillan, 2005, s. 78-88.
- Jaspers, Karl, *The Question of German Guilt*, Çev. E. B. Ashton, New York, Fordham University Press, 2000.
- Jessop, Bob, *Nicos Poulantzas: Marxist Theory and Political Strategy*, New York, Macmillan, 1985.
- Jünger, Ernst, *Çelik Fırtınalarında*, Çev. Tevfik Turan, İstanbul, Jaguar Yayınları, 2019.

- Kater, Michael H., *The Twisted Muse: Musicians and Their Music in the Third Reich*, Oxford, Oxford University Press, 1997.
- Kautsky, Karl, *The Social Revolution*, Chicago, Charles H. Kerr Publishing Company, 1902.
- Kershaw, Ian, *Hitler: 1936–1945*, Londra, Penguin Books, 2008.
- Kershaw, Ian, *Nazi Diktörlüğü: Yorum Sorunları ve Perspektifleri*, Çev. Kıvanç Ulusoy, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2020.
- Keynes, John Maynard, *The Economic Consequences of the Peace*, London, Macmillan, 1920.
- Knickerbocker, H. R., *Yarın Hitler'in Mi? 200 Soruda İnsanlık ve Savaş*, Çev. Piyale Yazgan, İstanbul, Sarmal Kitabevi, 2024.
- Köves, Margit, Mazumdar, Shaswati, (ed.), “Savaş Sonrası Egemen Faşizm Yorumları”, *Faşizm Üzerine: Önlenebilir Yükseliş*, Çev. Ezgi Kaya, İstanbul, Yordam Kitap, 2018, s. 19-30.
- Laclau, Ernesto, *İdeoloji ve Politika*, Çev. Hüseyin Sarıca, İstanbul, Belge Yayınları, 2000.
- Laclau, Ernesto, *Politics and Ideology in Marxist Theory: Capitalism-Fascism-Populism*, Londra, NLB, 1977.
- Landa, İshay, *Faşizm ve Kitleler, Son İnsanlar'a İsyan (1848-1945)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018.
- Le Bon, Gustave, *Kitlelerin Psikolojisi*, Çev. Süleyman Doğru, İstanbul, Koridor Yayıncılık, 2018.
- Le Bon, Gustave, *Les Bases Scientifiques d'une Philosophie de l'Histoire*, Nordersted, SHS editions.
- Lefebvre, Georges, *The French Revolution*, Columbia, Columbia University Press, 1962.
- Lenin, Vladimir I., *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, Çev. Cemal Süreya, Ankara, Sol Yayınları, 2009.
- Lepinski, Franz, “The German Trade Union Movement”, *International Labour Review*, C. 79, S. 1, 1959, s. 57-78.
- Levi, Primo, *Periyodik Tablo: Hayatta Kalma Öyküleri*, Çev. Feza Özemre, İstanbul, Kırmızı Kedi, 2011.

- Lewy, Michael, *Marksizm ve Devrimci Teori*, Çev. Aylin Onaca, İstanbul, Versus Kitap, 2008.
- Lifton, Robert Jay, *The Nazi Doctors: Medical Killing and the Psychology of Genocide*, New York, Basic Books, 1986.
- Lipset, Seymour Martin, *Political Man: The Social Bases of Politics*, New York, Doubleday & Company, 1960.
- Locke, John, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, Çev. Fahri Bakırcı, Ankara, Serbest Kitaplar, 2019.
- Lukács, Georg, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Belge Yayınları, 2012.
- Lyttelton, Adrian, “The Crisis of Bourgeois Society and The Origins of Fascist” Richard Bessel (ed.), *Italy and Nazi Germany: Comparisons and Contrast*. Cambridge, Cambridge University Press, s. 12-23.
- Lyttelton, Adrian, *The Seizure of Power: Fascism in Italy, 1919–1929*, Routledge, 2004.
- Macciocchi, Maria A.(ed.), “Mussolini Kadınların Katılımını Nasıl Sağladı?”, *Faşizmin Analizi*, Çev. Cemal Süreya, İstanbul, İnkılap Yayınları, 2016, s. 130-143.
- Mann, Michael, *Fascists*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004.
- Mann, Thomas, *Faşistler*, Çev. Ulaş Bayraktar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- Marcuse, Herbert, *Eros ve Uygarlık: Freud Üzerine Felsefi Bir İnceleme*, Çev. Aziz Yardımlı, İstanbul, İdea Yayınları, 2016.
- Marcuse, Herbert, *Negations: Essays in Critical Theory*, Çev. Jeremy J. Shapiro, London, MayFlyBooks.
- Marcuse, Herbert, *One-Dimensional Man*, Boston, Beacon Press, 1964.
- Marinetti, Filippo Tommaso, *Fütürizm Manifestosu ve Diğer Metinler*, Çev. Nurengiz Eriç, İstanbul, Altıkırkbeş Yayınları, 2001.
- Marx, Karl, *Kapital Cilt 1*, Çev. Mehmet Selik, Nail Satlıgan, İstanbul, Yordam Kitap, 2021.
- Marx, Karl, *Kapital Cilt 3*, Çev. Mehmet Selik, Nail Satlıgan, İstanbul, Yordam Kitap, 2021.

- Marx, Karl, *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*, Çev. Erkin Özalp, İstanbul, Yordam Kitap, 2016.
- Marx, Karl, Engels, Friedrich, *Komünist Manifesto*, Çev. Nail Satlıgan, İstanbul, Yordam Kitap, 2019.
- Michels, Henri, *Faşizmler*, Çev. Fisun Üstel, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.
- Mill, John Stuart, *On Liberty*, Kitchener, Batoche Books Limited, 2001.
- Mussolini, Benito, *La Dottrina del Fascismo*, Roma, Enciclopedia Italiana, 1932.
- Neumann, Franz Leopold, *Behemoth: The Structure and Practice of National Socialism 1933-1944*, Chicago, Oxford University Press, 2009.
- Nietzsche, Friedrich, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, Çev. Ahmet İnam, İstanbul, Say Yayınları, 2014.
- Nietzsche, Friedrich, *Güç İstenci*, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul, Say Yayınları, 2010.
- Nietzsche, Friedrich, *Putların Alacakaranlığı*, Çev. Ahmet İnam, İstanbul, Say Yayınları, 2013.
- Nolte, Ernst, *Three Faces of Fascism*, Çev. Ernst Nolte, New York, Rinehart and Winston, 1966.
- Overy, R. J., *The Nazi Economic Recovery 1932-1938*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
- Palmer, R. R., *On İki Kişinin İdaresi: Fransız Devrimi'nde Terör Yılı*, Princeton, Princeton University Press, 1964.
- Passmore, Kevin, *Faşizm*, Çev. Sinem Gül, İstanbul, Dost Kitapevi, 2014.
- Paxton, Robert O., *Faşizmin Anatomisi*, Çev. Hakan Altan, İmren Demir Atay, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020.
- Payne, Stanley G., *A History of Fascism, 1914-1945*, Madison, University of Wisconsin Press, 1995.
- Platon, *Sokrates'in Savunması*, Çev. Sabahattin Eyüboğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Popper, Karl, *The Open Society and Its Enemies, Cilt II*, Londra, Routledge, 1945.
- Poulantzas, Nicos, *Faşizm ve Diktatörlük*, Çev. Ahmet İnel, İstanbul, Birikim Yayınları, 2019.

- Poulantzas, Nicos, “Faşizmin Halk Etkinliği Üzerine”, *Analizi* Maria A. Macciocchi (ed.), *Faşizmin Analizi* Çev. Cemal Süreya, İstanbul, İnkilap Yayınları, 2016, s. 79-95.
- Poulantzas, Nicos, *State, Power and Socialism*, London, Verso, 2000.
- Preparata, Guido Giacomo, “Hitler’s Money: The Bills of Exchange of Schacht and the Reichsbank”, *Review of Political Economy*, C. 15, S. 3, 2003, s. 21-23.
- Ransome, Paul, *Gramsci’nin Hayatı ve Eserleri*, Çev. Ali İhsan Başgöl, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010.
- Reich, Wilhelm, *Dinle Küçük Adam*, Çev. Yüksel Pazarkaya, İstanbul, Cem Yayınevi, 2021.
- Reich, Wilhelm, *Faşizmin Kitle Psikolojisi*, Çev. Yüksel Pazarkaya, İstanbul, Cem Yayınevi, 2014.
- Reich, Wilhelm, *Karakter Analizi*, Çev. Leyla Uslu, İstanbul, Cem Yayınevi, 2014.
- Reich, Wilhelm, *Orgazmin Fonksiyonu*, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2007.
- Rocco, Alfredo, *Faşizm ve Nasyonal Sosyalizm Üzerine Okumalar*, Çev. Fahim Beykan, Ankara, Dorlion Yayınları, 2024.
- Rousseau, Jean Jacques, *Toplum Sözleşmesi*, Çev. Vedat Günyol, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- Russell, Bertrand, *Aylaklığa Övgü*, Çev. Mete Ergin, İstanbul, Cem Yayınevi, 2020.
- Sağlam, Muhittin Ferhat, *Nürnberg Mahkemeleri’nin Türk Kamuoyuna Yansımaları (1945-1946)*, İstanbul, Usûl Yayınları, 2024.
- Sartre, Jean-Paul, *L’existentialisme est un humanisme*, Paris, Gallimard, 1996.
- Schmitt, Carl, *Siyasal Kavram*, Çev. Ece Göztepe, İstanbul, Metis Yayınları, 2021.
- Shirer, William L., *The Rise and Fall of the Third Reich: A History of Nazi Germany*, New York, Simon & Schuster, 1960.
- Simmel, Georg, “The Metropolis and Mental Life”, Kurt H. Wolff (ed.), *The Sociology of Georg Simmel*, New York, Free Press, 1950, s. 409-424.
- Sloterdijk, Peter, *In the World Interior of Capital: Towards a Philosophical Theory of Globalization*, Çev. Wieland Hoban, Cambridge, Polity Press, 2005.

- Smith, Adam, *Ulusların Zenginliği*, Çev. Sabri Büyükdüvenci, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Smith, John, *The History of Weimar Germany*, London, History Press, 2010.
- Sorel, Georges, *Réflexions sur la violence*, Paris, Marcel Rivière et Ciel, 1908.
- Spencer, Herbert, *The Principles of Sociology*, New York, D. Appleton and Company, 1876.
- Spengler, Oswald, *Batı'nın Çöküşü*, Çev. G. Scognamillo, Nuray Sengelli, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1997.
- Spinoza, Baruch, *Etica*, Çev. Hilmi Ziya Ülgen, Ankara, Dost Kitapevi Yayınları, 2011.
- Spriano, Paolo, *The Occupation of the Factories: Italy 1920*, London, Pluto Press, 1975.
- Stanley, Jason, *Faşizm Nasıl İşler: Biz ve Onlar Siyaseti*, İstanbul, Fol Kitap, 2023.
- Steiner, Zara, *The Triumph of the Dark: European International History 1933–1939*, Oxford, Oxford University Press, 2011.
- Sternhell, Zeev, Sznajder, Mario, Asheri, Maia, *Faşist İdeolojinin Doğuşu*, Çev. Şule Çiltaş, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2012.
- Şenocak, Sevinç, “İki Yeni: Neoliberal Hayek, Neomarksist Poulantzas”, *Mülkiye Dergisi*, C. 33, S. 264, 2009, s. 217-232.
- Taylor, A. J. P., *The Origins of the Second World War*, London, Penguin Books, 1991.
- Thalheimer, A. Et al., *Faşizm ve Kapitalizm: Faşizmin Sosyal Kökeni ve Fonksiyonu Üzerine Teoriler*, Çev. Rona Serozan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2019.
- Thomson, David, *Europe Since Napoleon*, Harmondsworth, Penguin Books, 1966.
- Tilly, Charles, *Social Movements 1768-2004*, Boulder, Paradigm Publishers, 2004.
- Tocqueville, Alexis de, *Amerika'da Demokrasi*, Çev. Fatoş Dilber, İhsan Sezal, Ankara, Yetkin Yayınları, 1994.
- Togliatti, Palmiro, “Faşizm Sorunu Üzerine”, Margit Köves ve Shaswati Mazumdar (ed), *Faşizm Üzerine: Önlenebilir Yükseliş*, Çev. Ezgi Kaya, İstanbul, Yordam Kitap, 2018, s. 246-259.
- Togliatti, Palmiro, *La Partie Communiste Italien*, Paris, Éditions Sociales, 1961.

- Togliatti, Palmiro, *Faşizm Üzerine Dersler*, Ankara, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2001.
- Tooze, Adam, *The Wages of Destruction: The Making and Breaking of the Nazi Economy*, London, Allen Lane, 2006.
- Traverso, Enzo, *Nazi Şiddetinin Kaynakları*, Çev. Ertuğrul Genç, İstanbul, İletişim Yayınları, 2024.
- Traverso, Enzo, *The New Faces of Fascism: Populism and Far Right*, Çev. David Broder, London, Verso, 2019.
- Troçki, Lev, *Almanya'da Faşizme Karşı Mücadele*, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 1998.
- Turner, Henry Ashby, *German Big Business and the Rise of Hitler*, New York, Oxford University Press, 1985.
- Weitz, Eric D., *Weimar Germany: Promise and Tragedy*, Princeton, Princeton University Press, 2007.
- Williams, Raymond, *Culture and Society 1780-1950*, New York, Columbia University Press, 1983.
- Woodley, Daniel, *Fascism and Political Theory: Critical Perspectives on Fascist Ideology*, Londra, Routledge, 2010.
- Yetiş, Mehmet, "Gramsci ve Devletin İki Görünümü", *Mülkiye Dergisi*, C. 33, S. 264, 2009, s. 129-144.
- Zetkin, Clara, "Faşizme Karşı Mücadele", Margit Köves ve Shaswati Mazumdar (ed.), *Faşizm Üzerine: Önlenebilir Yükseliş*, Çev. Ezgi Kaya, İstanbul, Yordam Kitap, 2018, s. 234-246.
- Žižek, Slavoj, *Violence: Six Sideways Reflections*, New York, Picador, 2008.

2.Gazete Yazıları ve Çevrimiçi Kaynaklar :

Andrieu, Claire, “General Chronology of Nazi Violence”, *Online Encyclopedia of Mass Violence*, 25 Mart 2008. <https://www.sciencespo.fr/mass-violence-war-massacre-resistance/fr/document/general-chronology-nazi-violence.html> (erişim: 23 Ağustos 2025).

Åsbrink, Brita, “The Oil Companies Merge”, *Branobel History*, 15 Ağustos 2011, <https://www.branobelhistory.com/the-branobel-company/the-oil-companies-merge/> (erişim: 09.08.2025).

Barrett, Keith, “Psychoanalysis and Marxism: Reich, Marcuse, Fromm”, *Freud Museum London*, 11 Ekim 2024. <https://www.freud.org.uk/event/psychoanalysis-and-marxism-reich-marcuse-fromm/> (erişim: 12 Mayıs 2025).

Bottici, Chiara, “Adorno with Freud, Adorno beyond Freud”, *Public Seminar*, 19 Ekim 2017. <https://publicseminar.org/2017/10/adorno-with-freud-adorno-beyond-freud/> (erişim: 10 Nisan 2025).

Dahlem, Franz, “Faşizm Almanya’da Neden Zafer Kazandı?”, *Teori ve Eylem: Üç Aylık Sosyalist Teori ve Politika Dergisi*, Çev. Rıza Sami. <https://teoriveeylem.net/faşizm-almanyada-neden-zafer-kazandi> (erişim: 05.09.2025).

Eco, Umberto, “Ur-Fascism”, *The New York Review of Books*, 22 Haziran 1995. <https://www.nybooks.com/articles/1995/06/22/ur-fascism> (erişim: 24 Ağustos 2025).

German History in Documents and Images (GHDI), “German İmparatorluğu Anayasası (Weimar Anayasası), Madde 48, İngilizce metin.” https://ghdi.ghi-dc.org/docpage.cfm?docpage_id=4398

Glick, Mark, “Poulantzas ve Marksizm”, *Anti-Revizyonizm Ansiklopedisi Çevrimiçi (Encyclopedia of Anti-Revisionism On-Line)*, Theoretical Review, S. 15, Mart-Nisan 1980. <https://www.marxists.org/history/erol/periodicals/theoretical-review/19801502.htm> (erişim: 10 Mart 2025).

Larousse, “La Terreur”, *Larousse Encyclopédie*. https://www.larousse.fr/encyclopedie/divers/la_Terreur/146370 (erişim: 27 Mart 2025).

Mason, Tim, *National Socialism and the Working Class, 1925–May 1933*. <https://files.libcom.org/files/Mason%20working%20class.pdf> (erişim: 20 Mayıs 2025).

National Geographic France, “La dette, poison de l’Ancien Régime en France”. <https://www.nationalgeographic.fr/histoire/la-dette-poison-de-ancien-regime-france-monarchie-histoire> (erişim: 27 Mart 2025).

- North, David, "Wilhelm Reich's Conception of Socialist Consciousness", *World Socialist Web Site*, 20 Ağustos 2007. <https://www.wsws.org/en/special/library/marxism-history-socialist-consciousness/20.html> (erişim: 12 Mayıs 2025).
- Puy-de-Dôme Departman Arşivleri, "La Terreur: Une Période Singulière de la Révolution". <https://www.archivesdepartementales.puy-de-dome.fr/n/la-terreur-une-periode-singuliere-de-la-revolution/n:116> (erişim: 27 Mart 2025).
- Shutes, Chris, "Wilhelm Reich ve Modern Öznelliğin Kökenleri", *Libcom.org*, 1981. <https://libcom.org/article/wilhelm-reich-and-origins-modern-subjectivism-chris-shutes> (erişim: 14 Mayıs 2025).
- Simkin, John, "Fritz Thyssen", *Spartacus Educational*, 2015. <https://spartacus-educational.com/GERthyssen.htm> (erişim: 11 Temmuz 2025).
- Sonderborg, Emmanuelle, "Fritz Thyssen: The Story of the Man Who Paid Hitler, and Was Then Betrayed by Him", *Medium*, 11 Mayıs 2024. <https://medium.com/@emmanuelle774/fritz-thyssen-the-story-of-the-man-who-paid-hitler-and-was-then-betrayed-by-him-e885d712f12f> (erişim: 01.09.2025).
- Treaty of Versailles, "Section I.—German Colonies (Art. 119 to 127)," *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919, Volume XIII*, Office of the Historian. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv13/ch13subch1> (erişim: 12 Nisan 2025)
- United Nations, *The Charter and Judgment of the Nürnberg Tribunal: History and Analysis (Memorandum Submitted by the Secretary-General)*, International Law Commission, Lake Success, New York, 1949. <https://digitallibrary.un.org/record/160809?v=pdf#files> (erişim: 20 Mayıs 2025).

ÖZET

Siyaset felsefesi tarihinin başlıca sorunsallarından biri otoriter rejimleri ortaya çıkaran sosyolojik, ekonomik ve siyasal nedenlerin niteliğidir. 20. yüzyılda ortaya çıkan ve sistematik katliamlara yol açan faşizm ideolojisi ve hareketi sorunsalın yeniden gündeme gelmesini sağlamış ve düşünürler faşizmin meşruluk kaynağını sorgulamaya başlamışlardır. Rejimin meşruluk zeminini analiz ederken kültürel işleyişi öne çıkaran düşünürler, sosyal psikolog Le Bon ve Freud'un kitle psikolojisi çalışmalarını faşizmin meşruluk zemini kazandığı tarihsel süreç ve sosyal ilişkilere uyarlamışlar ve rejimin propaganda yöntemlerini kitle perspektifine dayanarak incelemişlerdir. Almanya'da Nazizm anlayışının yükselişine tanık olmuş Wilhelm Reich, faşizme yönelik kitle yaklaşımını küçük burjuvaziye yönelik sosyolojik tespitleriyle sentezleyerek kapsamlı bir analiz sunmuştur. Faşist ideolojiye kitle yaklaşımını eleştirerek faşizm ve otoriterleşme sürecinin somut dönüşümler sayesinde gerçekleştiği iddiasını savunarak alternatif açıklama sunan düşünür ise Nicos Poulantzas'tır. Poulantzas, Marx'ın çalışmalarını merkeze alan Marksist kuramın faşizme yönelik temel yaklaşımları olan Bonapartizm ve Tekelleşme açıklamalarını sentezleyip genişleterek faşist devletin oluşum ve güç kazanma sürecine dair alternatif bir açıklama geliştirir. Hegemonya krizine bağlı gelişen ideolojik ve iktidar bloğu krizi, işçi sınıfı yenilgisi ve emperyalizm fazı başlığı altında faşizmin ortaya çıkması koşulları, sınıfsal ve ideolojik niteliğine dair açıklamalar geliştirir. Çalışma, faşizmin temellerini ve ideolojik yapısını açığa çıkarmak için Reich'in "kitle psikolojisi" perspektifi ile Nicos Poulantzas'ın "sınıfsal devlet kuramı" çerçevesinde faşizme ilişkin yaklaşımlarını karşılaştırmalı olarak ele almayı amaçlamıştır. Literatür taraması sonucu elde edilen bulgular sonrasına, Reich, faşizmi irrasyonel kitle davranışları, bastırılmış duygular ve otoriter aile yapısı üzerinden küçük burjuvazi sınıfını psikodinamik bir zeminle açıkladığı saptanmıştır. Ona göre faşizmin kitlesel çekiciliği, bireylerin içsel bastırılmış arzularının dışavurum

biçimi olarak şekillenir. Poulantzas'ın ise faşizmi, kapitalist devletin kriz dönemlerinde başvurduğu olağanüstü bir yeniden yapılanma biçimi olarak tanımladığı saptanmıştır. Ona göre faşist diktatörlük, burjuvazinin sınıf egemenliğini yeniden tesis etmesinin özgül ve geçici bir yoludur. Bu yaklaşım, üretim ilişkileri, devlet aygıtı ve sınıflar arası güç dengesi üzerinden kuramsallaştırılır. Tez, Reich'in öznel-psikolojik düzeyde kaldığını; Poulantzas'ın ise yapısal ve ideolojik-devletçi düzeyde bir çözümleme sunduğunu savunarak alternatif açıklamaları ve tarihsel süreçleri göstererek her iki anlayışın da gerçekçiliğini sorgular. İki yaklaşımın birbirini dışlamaktan çok tamamlayıcı olabileceğini, özellikle günümüz sağ popülizm ve otoriterleşme süreçlerinin kavranmasında iki düzeyli (psikolojik ve sınıfsal) analiz ihtiyacını vurgulayarak sonlanır.

Anahtar kelimeler: Faşizm, Faşizm tarihi, Wilhelm Reich, Nicos Poulantzas, Kitle Psikolojisi, İktidar Bloğu Küçük Burjuvazi

ABSTRACT

One of the main problematics in the history of political philosophy is the nature of the sociological, economic, and political causes that give rise to authoritarian regimes. The emergence of fascist ideology and movements in the 20th century—leading to systematic atrocities—has brought this issue back to the forefront, prompting political thinkers to question the sources of fascism’s legitimacy. While analyzing the ideological foundations of authoritarian regimes, thinkers who emphasized the role of cultural processes drew upon the crowd psychology studies of social psychologists such as Le Bon and Freud, adapting their insights to the historical context and social dynamics in which fascism gained legitimacy. Witnessing the rise of Nazism in Germany, Wilhelm Reich offered a comprehensive analysis by synthesizing crowd psychology with sociological observations of the petty bourgeoisie. In contrast, Nicos Poulantzas presented an alternative explanation by criticizing the crowd-based approach to fascist ideology and asserting that the process of fascist authoritarianism is shaped through concrete structural transformations. Grounding his theory in Marx’s works, Poulantzas expanded upon the dominant Marxist approaches to fascism—namely Bonapartism and monopoly capitalism—developing a class-based analysis of the emergence and consolidation of the fascist state. He formulated conditions for the rise of fascism under headings such as the crisis of hegemony, ideological fragmentation within the power bloc, the defeat of the working class, and the imperialist phase. This thesis aims to compare Reich’s “crowd psychology” perspective with Poulantzas’s “state-class theory” as frameworks for understanding the foundations and ideological structure of fascism. Through a review of relevant literature, it has been observed that Reich interprets fascism as the psychodynamic expression of irrational crowd behavior, repressed emotions, and authoritarian family structures—especially within the petty bourgeoisie class. According to Reich, the mass appeal of fascism stems from the

outward projection of individuals' suppressed desires. On the other hand, Poulantzas defines fascism as an extraordinary mode of restructuring employed by the capitalist state during times of systemic crisis. He contends that fascist dictatorship represents a specific and temporary means by which the bourgeoisie reestablishes class domination. His approach theorizes fascism through the relations of production, the structure of the state apparatus, and inter-class power dynamics. The thesis concludes that while Reich remains on a subjective-psychological level, Poulantzas offers a structural and ideological-statist analysis. It argues that the two perspectives need not be seen as mutually exclusive but can in fact complement one another—especially in understanding the dual psychological and class-based dimensions of contemporary right-wing populism and authoritarianism.

Keywords: Fascism, History of Fascism, Wilhelm Reich, Nicos Poulantzas, Mass Psychology, Power Bloc, Petty Bourgeoisie